

KLIO

REVIJA ŠTUDENTK IN ŠTUDENTOV ZGODOVINE

K
L
I
O

X
X
I
I
I

XXIII, 1
MAREC 2024

Glasilo društva študentov zgodovine

Mesec izida: marec 2024

Izdajatelj: Društvo študentov zgodovine – ISHA Ljubljana

Sedež uredništva: ISHA – Ljubljana, Univerza v Ljubljani,
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2,
1000 Ljubljana

Spletno mesto: ishaljubljana.weebly.com

Elektronski naslov: revija.klio@gmail.com

Letnik in številka: 23/ št. 1

ISSN: 1408-9661

Naklada: 100

Odgovorni urednik: Zala Kren

Uredniki: Brina Kotar, Beno
Brečevič, Enej Lovrečič

Lektoriranje angleščine: Enej Lovrečič

Oblikovanje naslovnice: Nina Ošep

Oblikovanje loga: Liza Jerončič

Tisk: Birografika BORI d.o.o.

FB:

Spletna stran:

Kazalo vsebine

Brina Kotar: Primerjava patentov Ferdinanda II. o izgonu predikantov in učiteljev augsburške veroizpovedi iz let 1598/ 1599 in o spreobrnitvi ali izgonu protestantskega plemstva iz leta 1628	3
Maja Ramuš: »Nemec, jud ali Rus?« Migracije iz Ruskega imperija v Južno Ameriko v zadnji tretjini 19. stoletja	10
Gašper Rovšek: <i>Persecutiones Christianorum</i> - Stoletja preganjanj kristjanov v Rimskem cesarstvu do Milanskega edikta	19
Beno Brečevič: Tržaški »generalni štrajk« skozi oči slovenskih časnikov	31
Anja Finžgar: Cezarjeva reforma rimskega koledarja	39
Andraž Levstek: Ideološki horizont babuvizma	50
Domen Zabukovnik: Osmanska nevarnost v 14. in 15. stoletju in odgovor Evrope nanjo	59
Katarina Benkič: Menjava slikarskih in kiparskih elit na prehodu iz Avstro-Ogrske v Kraljevino SHS	69
Jošt Brešar: Sprememba Avstro-Ogrskega kazenskega zakonika v 19. stoletju. Dolga pot do uveljavitve zapora	79
Klemen Venko: Podoba spodnještajerskih samostanov ob koncu 15. stoletja v Popotnem dnevniku Paola Santonina	91
Gaja Zabukovšek Lipovšek: Zgodovinsko dogajanje v Celju v okviru nastanka samostojne in neodvisne države Republike Slovenije	100
Timon Grubar: Josef baron Schwegel in cesarjev obisk Egipta ob otvoritvi Sueškega prekopa leta 1869	109

Brina Kotar

**Primerjava patentov Ferdinanda II. o izgonu predikantov in učiteljev
augsburške veroizpovedi iz let 1598/ 1599 in o spreobrnitvi ali izgonu
protestantskega plemstva iz leta 1628**

Izvleček

Članek obravnava dva patenta, ki ju je izdal nadvojvoda in kasnejši cesar Ferdinand II.: patent izdan leta 1588 o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v Notranji Avstriji ter patent iz leta 1628, o spreobrnitvi ali izselitvi protestantskega plemstva v notranjeavstrijskih deželah. Članek najprej predstavi zgodovinsko stvarnost obravnavanega obdobja, t. j. predvsem protireformacijo pod Ferdinandom II., nato vsebino in posledice posameznega patenta, na koncu patenta pa še primerja. Ugotavlja, da se patenta razlikujeta predvsem v načinu, kako Ferdinand naslavlja protestantske podanki glede na njihov stan – manj je strog z nekatoliškimi deželani gosposkega in viteškega stanu; da višji stan pomeni več lastnine – tako je patent iz leta 1628 vsebinsko daljši in podrobnejši; ter da Ferdinand v patentu iz leta 1628 postopa z več samozavesti, saj je na tej točki že cesar, prav tako pa je to čas zanj ugodnih zunanjepolitičnih in vojaških razmer.

Abstract

The article discusses two patents issued by Archduke and later Emperor Ferdinand II: a patent issued in 1588 for the final expulsion of preachers and the abolition of Protestant worship in Inner Austria, and a patent from 1628, concerning the conversion or emigration of Protestant nobility in the Inner Austrian lands. The article first presents the historical reality of the period under consideration, namely the Counter-Reformation under Ferdinand II, then the content and consequences of each patent, and finally compares them. It finds that the patents differ mainly in the way Ferdinand addresses Protestant subjects according to their status - he is less strict with non-Catholic countrymen of the gentry and knightly rank; that a higher status means more property - thus the patent from 1628 is longer and more detailed in content; and that Ferdinand in the patent from 1628 proceeds with more confidence, as by this point he is already Emperor, and it is also a time of favorable foreign policy and military conditions for him.

Ključne besede: Ferdinand II., izgon protestantov, patenti, protireformacija

Uvod

Patenta, ki ju je izdal nadvojvoda in kasnejši cesar Ferdinand II., predstavljata dvoje ključnih dokumentov in mejnikov protireformacije v zgodovini Slovenije. Prvi, izdan leta 1588, o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v Notranji Avstriji, je protestantizmu zadal hud udarec. Njegova določila so v spremstvu vojske takoj začele izvajati reformacijske komisije, ki sta jih vodila na Štajerskem in Koroškem sekovski škof Martin Brenner, na Kranjskem pa ljubljanski škof Tomaž Hren.

Kljub patentu in delovanju komisij je protestantizem uspeval še naprej. Temu je konec naredil drugi izmed obravnavanih patentov, izdan 1628, o spreobrnitvi ali izselitvi protestantskega plemstva v notranjeavstrijskih deželah, s katerim je triumfirala deželnoknežja protireformacija.

V namen članka je bila pregledana literatura o protireformaciji tako v slovenskih kot ostalih habsburških deželah, literatura o Ferdinandu II. in literatura o dotičnih patentih. V središču našega raziskovanja bodo podobnosti in razlike med obema patentoma, tako vsebinske kot slogovne in formalne.

Ferdinand II. in deželnoknežja protireformacija

Augsburški verski mir je leta 1555 za celotno Sveto rimsko cesarstvo uradno vzpostavil načelo, da veroizpoved svojih podanikov določajo deželni knezi (*cuius regio, eius religio*).¹ V treh notranjeavstrijskih deželah, na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, pa so protestanti, zaradi specifične vojaške in politične situacije, dosegli dve verski pomiritvi: graško leta 1572 in bruško 1578. Ti sta določali, da stanovi deželnemu knezu Karlu II., v zameno za versko popustljivost, odobrijo visoke davke za več let vnaprej in prevzamejo stroške Vojne krajine. Tako so protestanti za približno dvajset let legitimirali svoje cerkve, pridigarje in šole.²

Protireformacija pa se je znotraj habsburških dežel razlikovala od vladarja do vladarja. V Notranji Avstriji je odločno nastopil nadvojvoda Karel II. Leta 1579 v Münchnu so on, njegov brat nadvojvoda Ferdinand II. Tirolski, in svak, bavarski vojvoda Viljem V., sklenili »izkoristiti« določila augsburškega verskega miru, po katerih so lahko zasnovali program postopne rekatolizacije svojih dežel. Karel je najprej opravil z maloštevilnimi protestanti na Goriškem, nato je v manjših mestih in trgih potrjeval zgolj katoliške verske svetnike, odstavljaj protestantske sodnike ter ustavil nastavljanje predikantov. Pri svoji protireformacijski dejavnosti se je najbolj opiral na jezuitski red.³

Karel II. je umrl leta 1590. Njegov sin Ferdinand je bil še mladoleten, zato sta pet let, do leta 1595, notranjeavstrijske dežele upravljal gubernatorja Ernest (1590–1593) in Maksimilijan (1593–1595). Ferdinand je bil deležen stroge katoliške vzgoje – od svoje katoliške bavarske matere Marije in šolanja pri jezuitih v bavarskem Ingolstadtu.⁴

Po vrnitvi v Gradec in prevzemu oblasti v Notranji Avstriji je dosledno izvajal protireformacijo ter izgnal protestantske pridigarje in meščane.⁵ Kot neizprosnega v politiki in veri ga opisuje tudi Valvasor v *Slavi vojvodine Kranjske*: »akaj najsi je bil ta gospod drugače zelo milostne in dobrohotne narave, pa se je v zadevi reformacije izkazal kot goreč, oster in zelo odločen.«⁶ Predvsem v primerjavi s svojim očetom, saj so Karlovi ukrepi celo izgubili veljavo in vse več je bilo protestantskih sodnikov.⁷

Dežele so se novemu deželnemu knezu Ferdinandu poklonile pozimi 1596/1597. V tem procesu je nadvojvoda Ferdinand izvedel nadvse spretno politično potezo – verskih koncesij iz bruške pacifikacije (1578) stanovom ni potrdil, tako pa odpravil še zadnjo pravno oviro za izvedbo protireformacije.⁸

Ferdinand je imel štiri različne predloge za izvedbo protireformacije v svojem gospostvu: »uporabo oborožene sile, mirno pot prepričevanja z javnimi disputacijami, inkvizicijo ter Stobejev legalistično-pragmatični program postopne odprave protestantizma, ki je naposled prevladal.«⁹ V tem programu je škof in namestnik v Notranji Avstriji Jurij Stobej Palmburg (škofoval 1584–1618) Ferdinandu svetoval, da naj takoj sproži protireformacijo in se na njen račun ne ozira na vojno s Turki ter ga spodbujal, da uveljavlja svojo deželnoknežjo pravico, da bodo vsi njegovi podložniki katoliški kakor on, drugim pa naj omogoči selitev;¹⁰ poleg tega pa naj poskrbi še za red in mir ter cenovno dostopnost živil.¹¹

¹ Dolinar, »Die Gegenreformation in Innerösterreich,« 326.

² Štih, Simoniti, *Slovenska zgodovina*, 272–273.

³ Albrecht, »Ferdinand II. (1619–1637),« 281.

⁴ Albrecht, »Ferdinand II. (1619–1637),« 129.

⁵ Kočever, »Patent nadvojvode Ferdinanda,« 33.

⁶ Valvasor, *Čast in slava*, 3. zvezek, X. knjiga, 360

⁷ Gruden, *Zgodovina*, 798.

⁸ Kočever, »Ferdinand II. na čelu protireformacije,« 182.

⁹ Kočever, »Patent nadvojvode Ferdinanda,« 35.

¹⁰ Dolinar, »Die Gegenreformation,« 332.

¹¹ Gruden, *Zgodovina*, 817–818.

Protireformacijska politika, ki jo je Ferdinand vodil v notranjeavstrijskih deželah, je predstavljala njegov debi na političnem parketu.¹² A potek protireformacije se ni povsod odvil kot v notranjeavstrijskih deželah – na Češkem, Ogrskem in v nekaterih delih cesarstva, se je proti protireformaciji sprožil oborožen odpor, kar je pripeljalo do posega drugih evropskih sil v cesarstvo.¹³

Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah

Patent je v Arhivu Republike Slovenije shranjen v dveh izvodih. Pri naši analizi se bomo opirali na transkripcijo in prevod, ki ju je pripravil dr. Vanja Kočever.¹⁴

V patentu Ferdinand, tedaj še nadvojvoda Avstrijski, izraža svojo zaskrbljenost glede »sektaških, lažnih učiteljev in predikantov«, ki zavajajo vernike katoliške cerkve. Zato, po prejetju pritožb od katoliških dušnih pastirjev, škofov in drugih cerkvenih uslužbencev, izdaja ukaz, v katerem je poudarjena resnost situacije in nujnost reforme. Kljub prejšnjim poskusom ukrepanja z izdajo ukazov, se ti »lažni učitelji« niso izkazali za poslušne podanike – nadaljevali so s svojim delovanjem, celo izvajali verske obrede, kot so spovedi in obhajilo, in na ta način zavajali ljudi; zato je Ferdinand ukazal, da jih je treba izgnati iz mest, trgov in cerkva ter tako preprečiti nadaljnje zavajanje ljudstva. Če bi se, kljub izgonu, kateri izmed njih vrnil, mu je grozila (tudi fizična) kazen.

Posledice patenta

Po uradni prepovedi protestantskega bogoslužja je 1. novembra 1598 Tomaž Hren zasedel protestantsko duhovno središče v Ljubljani, cerkev sv. Elizabete s špitalom. Stopal je na čelu procesije, razbil krstni kamen, raztrgal oltarne prte in imel slovesno mašo.¹⁵ Protestanti so to pričakovali in svoje knjige umaknili v deželno hišo, kjer so med Hrenovim maševanjem v cerkvi sv. Elizabete poslušali nemško in slovensko protestantsko pridigo.¹⁶

Ukaz o prepovedi protestantskega bogoslužja v mestih in trgih ter izgon predikantov so takoj začele marljivo izvajati verske komisije: na Spodnjem Štajerskem in Koroškem pod vodstvom škofa Martina Brennerja, na Kranjskem pa pod vodstvom Tomaža Hrena. S tem ukazom je bila protestantska cerkev, ki je bila dvajset let legalizirana, ni pa se smela prosto razvijati, zdaj dejansko potisnjena v ilegalo.¹⁷

Prebivalstvo glavnega mesta Kranjske je bilo očitno protestantsko, kakor priča jezuitsko poročilo:

Ljubljansko mesto so volkovi zapustili 3. in 4. novembra. Velika je bila žalost zapeljanih ženic in skoraj nikogar ni bilo, ki odhajajočih ne bi obdaroval, tako da so celo revnejši zanje prispevali kak zlatnik. Prvega, drugega in tretjega novembra so se v velikem številu udeleževali svojih silno uporniških govorov in brezbožnega obhajila, ki so ga bili priredili v javnih deželnih poslopih.¹⁸

Odhod predikantov v ilegalo ni potekal povsem gladko – stanovi so na Ferdinanda vztrajno naslavljali prošnje. Protestantsko plemstvo je trdno vztrajalo pri svoji veroizpovedi. Številni so na svojih gradovih (npr. na Turjaku in Brdu), ki so postala središča protestantizma, izgnanim

¹² Kočever, »Patent nadvojvode Ferdinanda,« 33.

¹³ Albrecht, »Ferdinand II. (1619–1637),« 540–549.

¹⁴ Kočever, »Patent nadvojvode Ferdinanda,« 53–57.

¹⁵ Vidmar, »Požiga protestantskih knjig,« 207.

¹⁶ Vidmar, »Požiga protestantskih knjig,« 207.

¹⁷ Jerše, »Vera, upanje, oblast,« 73.

¹⁸ *Societas Jesu Collegium Labacense*, 28.

predikantom nudili prenočišča.¹⁹ Ta dejavnost je bila znana in nadvojvoda jim je grozil z visokimi kaznimi.²⁰

Meščani so se spreobrnilo hitreje, kar pa je vodilo v konflikt s plemstvom. Plemstvo si je prizadevalo iz stanovske uprave in sploh iz služb, ki so prej pripadale meščanom, izriniti meščanstvo.²¹ Meščanstvo se je posledično začelo obračati k »drugi strani« in je novega zaveznika našlo v škofu Tomažu Hrenu, ki je bil v ostrem sporu s plemstvom, in si je zato s podpiranjem politično-ekonomskih interesov mest in trgov prizadeval spodkopati njegovo moč.²²

Katoliška oziroma škofovska in stanovska stran sta bili v nenehnem konfliktu, ta nasprotja pa so hromila politično moč deželnega zbora v odnosu do deželnega kneza. Ferdinand je v teh sporih sicer nosil vlogo mediatorja, a se je vedno znova postavil na stran škofa.²³

Patent cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel

Besedilo patenta sta na začetku 20. stoletja objavila W. A. Schmidt (1902) in Johann Loserth (1907), dr. Vanja Kočevar pa je, zaradi pomembnosti tega vira za slovensko zgodovino, dokument objavil na podlagi v Sloveniji hranjenega izvornika ter ga prevedel v slovenski jezik.²⁴ Pri naši analizi se bomo opirali na transkripcijo in prevod, ki ju je pripravil.

V patentu so najprej dokumentirani prejšnji ukrepi za reševanje verskih sporov in pospeševanje katolicizma, vključno z izgonom nekatoliških pridigarjev, izvajanjem (proti)reformacije in prepovedjo nekatoliških praks. Kljub nekaterim uspehom je veliko plemičev ostalo nespreobrnjenih. Zato patent določa enoletni rok za spreobrnitev v katoliško vero. Plemičem, ki se ne bodo spreobrnilo, je naročeno, naj predajo svoje posesti in odidejo; katoliški sorodniki ali oblasti pa bodo lahko neprodano posest prevzeli po šestih mesecih. Določa tudi dve koncesiji: nekatoliški lastniki fidejkomisne posesti so lahko prejeli dohodek iz tujine, prav tako pa izseljenim plemičem ni bilo treba plačati dodatnega davka na prodano premoženje. Pravne zadeve so lahko prenesli tudi na katoliške predstavnike.

Patent je nekatolikom prepovedoval, da bi v emigracijo vzeli svoje varovance, trgovali na Ferdinandovih ozemljih ali se vračali, razen če bi se spreobrnilo. Neupoštevanje in kršitve bi imele za posledice stroge kazni.

Posledice

»Glavna posledica Ferdinandovega patenta o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva je bila, da je Štajersko, Koroško in Kranjsko zapustilo nekaj nad 750 plemičev«²⁵ – ocene števila plemiških izseljencev pa se v literaturi nekoliko razlikujejo: Kočevar je »Hainhoffer-Dimitzev« seznam avstrijskih (in posebej kranjskih) plemiških izseljencev protestantske veroizpovedi iz 19. stoletja, ki navaja 32 Kranjcev, primerjal s popisom kranjskih deželnih stanov s 3. decembra 1590. Po tej primerjavi je prišel do sklepa, da je »Kranjsko med letoma 1628 in 1629 zapustilo 33,33 odstotka oziroma ena tretjina plemičev z deželanstvom.«²⁶ Dodaja pa, da je bil delež izseljencev zelo verjetno nižji, saj so se v času med popisom 1590 in izdajo patenta 1628 kranjski deželni stanovi razširili z več novimi deželani,

¹⁹ *Societas Jesu Collegium Labacense*, 29.

²⁰ Gruden, *Zgodovina*, 824.

²¹ Kočevar, »Ferdinand II.« 223.

²² Kočevar, »Ferdinand II.« 183.

²³ Kočevar, »Ferdinand II.« 183.

²⁴ Kočevar, »Patent cesarja Ferdinanda II.« 413–420.

²⁵ Kočevar, »Patent cesarja Ferdinanda II.« 387.

²⁶ Kočevar, »Patent cesarja Ferdinanda II.« 387–388.

nekatero družine so izumrle, nekateri protestantski plemiči pa so deželo zapustili že pred letom 1628.²⁷

Znaten delež protestantskih deželanov pa si ni izbral emigracije, temveč spreobrnitev. Številskih podatkov o spreobrnjenecih nimamo na voljo, a po zapisih *Letopisa Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove* sodeč, so se po deželi spreobračali že leta 1624, največ pa prav leta 1628.²⁸

Selitev plemstva pa je v prvi vrsti pomenila izgubo velikega dela kapitala in tako gospodarsko škodo – praviloma so deželo zapustili premožnejši, torej tisti, ki so si lahko privoščili odhod na tuje.²⁹ A odhod plemičev je pomenil tudi nove možnosti za vstop v plemstvo – zlasti za nove naseljence iz Italije, ki so do gospostev in nazivov prišli z denarjem. Košir ocenjuje, da se naj bi v deželo med letoma 1629 in 1635 priselilo 36 novih deželanov iz 27 novih družin.³⁰ Posledično se je izrazito spremenila sama sestava plemstva. Tako so deželne stanove na Kranjskem v 17. stoletju sestavljale večinoma druge družine kot pa v 16. stoletju.³¹

Naposled je zvidenela moč stanov, ki nikoli več ni dosegla takšnega obsega kot v obdobju protestantizma. Deželni stanovi leta 1628 niso imeli nikakršne možnosti za upor (med drugim so bili zaradi stroškov obrambe visoko zadolženi).³² Deželnoknežja protireformacija je bila v deželi, z nekaj manjšimi izjemami, dosežena na celotni družbeni lestvici.³³

Primerjava patentov

Prva primerjava, ki se ponuja že na prvi pogled, je dolžina samih patentov – patent o izgonu plemičev iz leta 1628 je izrazito daljši (in celo najdaljši Ferdinandov patent, kar jih je bilo poslanih na Kranjsko).³⁴ Sam patent izgon in vse njegove razsežnosti opiše oziroma razdela bolj podrobno, vključno s številnimi izjemami oziroma posebnimi okoliščinami. To je seveda razumljivo, saj je imelo plemstvo več lastnine in posesti, ki so ju urejala tradicionalna določila; predvsem pa je plemstvu pripadal višji rod in status.

Retorika, rabljena v obeh patentih, si je podobna predvsem v baročni stilistiki, različnih ustaljenih formulacijah, izrazito pa tudi v poudarjanju dobrohotnosti do tedaj sprejetih protireformacijskih ukrepov, knezove (in kasneje cesarjeve) dobrote in njegove skrbi za duše podložnikov ter njihovo odrešenje. Razlike v rabi retorike pa so razumljive – patent naslavlja dve povsem različni družbeni skupini – privilegiji plemstva seveda niso bili zgolj ekonomske in politične narave, temveč so odražali tradicijo, miselnost in samo strukturo »države«.

V patentu o izgonu predikantov je Ferdinand izrazito bolj strog do protestantske dejavnosti (npr. »tega, kar delajo, ne bomo dovolili in trpeli«) – zaradi njenih kvarnih posledic izraža hud prezir – njegove ovčice, podrejene zakoniti cerkveni oblasti, ti nekatoliški, sektaški, lažni učitelji zavajajo in vedno znova vodijo v zmoto in krivoverstvo.

Nasprotno v patentu iz leta 1628 Ferdinand postopa veliko bolj dobrohotno – uporablja vso blagost, milino in potrpežljivost, predvsem pa se želi svojim nekatoliškim deželanom gosposkega in viteškega stanu *približati* – tako poudarja osebno vez, ki veže njega in njih. Poudarja, da je bil tu tudi sam rojen, da do njih in teh dežel goji veliko naklonjenost, sklicuje se na staro, celo prastaro vez prave vere, v kateri so bili združeni njihovi (v »pravi« veri) pobožni predniki. Patent prav tako predpostavlja tudi nekoliko višjo stopnjo zaupanja v

²⁷ Kočevar, »Patent cesarja Ferdinanda II.,« 389.

²⁸ Kočevar, »Patent cesarja Ferdinanda II.,« 389.

²⁹ Kočevar, »Ferdinand II.,« 227.

³⁰ Košir, *Stanovska uprava*, 31–33.

³¹ Štih, Simonitti, *Slovenska zgodovina*, 286.

³² Kočevar, »Ferdinand II.,« 227.

³³ Štih, Simonitti, *Slovenska zgodovina*, 286.

³⁴ Kočevar, »Ferdinand II.,« 199.

Ferdinandove po rodu višje podanike. Cesar dobrohotno, do neke mere, zaupa, da se bodo sami vrnili na »pravo« pot.

Gotovo Ferdinand v patentu iz leta 1628 postopa z več samozavesti (te pa mu sicer ne manjka niti v patentu iz 1598/99) – na tej točki je že cesar in kot tak intenzivno poudarja sakralizirani patriarhalni knežji ustavni koncept, ki se ga je kot nadvojvoda lahko posluževal v manjši meri. Po tem konceptu je Ferdinand svojo knežjo oblast imel za sveto, v jedru tega političnega imaginarija pa je stala predstava o »očetu-knezu.« V tej predstavi so bili vsi Ferdinandovi podaniki njegovi ljubi »otroci«, do katerih je postopal s kar največjo »očetovsko« ljubeznijo in milino, *dokler* so ti otroci v celoti spoštovali njegovo oblast in ukaze. Ta odnos »oče-otroci« je predpostavljala očetovo, t.j. Ferdinandovo, milino, dobroto in prav, ter zahteval poslušnost, vdanost in zaupanje otrok. Ena izmed glavnih »očetovih« brig je bil tudi dušni blagor njegovih »otrok«, zato je *moral* tako odločno nastopiti proti krivi veri – da bi svoje izgubljene »otroke« vrnil pravemu, katoliškemu občestvu in jim tako zagotovil zveličanje.³⁵

Omeniti pa moramo še, da je Ferdinandova samozavest rastla tudi z zanj ugodnimi zunanjepolitičnimi in vojaškimi razmerami – vojska katoliške Lige je na bojiščih v Svetem rimskem cesarstvu dosegla pomembne vojaške zmage, kar je deželnemu knezu omogočilo, da je ukrepal proti protestantizmu tudi v lastnih deželah.³⁶

Zaključek

Ferdinand II., cesar Svetega rimskega cesarstva (1619–1637), nadvojvoda Avstrije, kralj Češke (1617–1619/1620)–1637) in ogrski kralj (1618–1637), je imel v protireformaciji v širšem slovenskem prostoru ključno vlogo. Lahko bi celo trdili, da ta brez njegovih prizadevanj ne bi bila tako uspešna. Za razliko od svojega očeta deželnim stanovom ni hotel potrditi njihovih verskih svoboščin, ampak je začel izvajati odločno rekatolizacijo.

Pomemben del te njegove protireformacijske dejavnosti sta oba obravnavana patenta. Ferdinandova protireformacija je bila najbolj učinkovita prav na Kranjskem, ponekod na Koroškem in Štajerskem pa se je protestantizem ohranil še v ilegali. Po obeh patentih je sicer takoj prišlo do izseljevanja in verskih spreobrnitev, a poudariti je treba, da protireformacija ni bila hitra transformacija, ki bi z nekaj odloki predručala celotno konfesionalno strukturo države. V tem počasnem procesu so še nekaj časa vztrajali »uporniki,« a tranzicija k restituciji katolicizma je, na podlagi ključnih protireformacijskih ukrepov deželnega kneza, Ferdinanda II., in vzporedne katoliške obnove, neizogibno stekla.

Viri

- SI AS 1097, Zbirka normalij, Cesarski patenti 1620–1700, št. 110.
- SI AS 1097, Zbirka normalij, mapa 2, Cesarski patenti 1560–1619, št. 92.
- Societas Jesu Collegium Labacense. *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis = Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove: (1596–1691)*. Prevod: Marija Kiauta (ur: France Baraga). Ljubljana: Družina, 2003.
- Valvasor, Janez Vajkard. *Čast in slava vojvodine Kranjske*. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska, 2009–2013.

Literatura

- Albrecht, Dieter. »Ferdinand II. (1619–1637).« V: *Die Kaiser der Neuzeit 1519–1918: Heiliges Römisches Reich, Österreich, Deutschland*, ur. Schindling, Anton, Walter Ziegler, 125–141. München: Beck, 1990.
- Dolinar, France M. »Die Gegenreformation in Innerösterreich und das Schicksal der Protestanten.« V: *Primus Truber 1508–1586: Der slowenische Reformator und*

³⁵ Jerše, »Vera, upanje, oblast,« 97.

³⁶ Parker, *The Thirty Years' War*, 43–92.

- Württemberg*, ur. Lorenz, Sönke, Anton Schindling in Wilfried Setzler, 327–340. Stuttgart: W. Kohlhamer Verlag, 2011.
- Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda, Del I*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.
 - Jerše, Sašo. »Vera, upanje, oblast: O notranjeavstrijskem političnem imaginariju v času verskih vrenj.« V: *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času*, ur. Sašo Jerše, 67–103. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
 - Kočevar, Vanja. »Ferdinand II. na čelu protireformacije: plemstvo in konfesionalnopolitične razmere na Kranjskem v prvi tretjini 17. stoletja.« *Stati inu obstatu* 21/22 (2015), 180–370.
 - Kočevar, Vanja. »Patent cesarja Ferdinanda II. o spreobrnjenju ali izselitvi protestantskega plemstva notranjeavstrijskih dežel iz leta 1628 : kritična objava in prevod.« *Arhivi* 43/2 (2020), 381–426.
 - Kočevar, Vanja. »Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah iz leta 1599.« *Arhivi* 37/1 (2014), 31–64.
 - Košir, Matevž. *Stanovska uprava v obdobju vzpona protestantizma in zmage protireformacije in absolutizma (1560–1660) na Kranjskem. Doktorska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999.
 - Parker, Geoffrey, ur. *The Thirty Years' War*. London and New York: Routledge, 1997.
 - Štih, Peter, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec. *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja. I*. Ljubljana: Modrijan, 2016.
 - Vidmar, Luka. »Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom.« *Kronika* 61/2 (2013), 189–216.

Maja Ramuš

»Nemec, jud ali Rus?« Migracije iz Ruskega imperija v Južno Ameriko v zadnji tretjini 19. stoletja

Izvleček

Pri raziskovanju različnih virov sem ugotovila, da ne obstaja celovito delo, ki bi zbralo, razložilo in problemsko sistematično obravnavalo predrevolucionarne migracije iz Ruskega Imperija v Južno Ameriko. Iz tega razloga sem v članku zbrala vse razpršene informacije in sestavila celostno zgodbo o prvih večjih skupinah migrantov iz carske Rusije v Južno Ameriko v zadnji tretjini 19. stoletja, ki so v težkih pogojih ustvarili podlago in pribežališče za kasnejše obsežnejše migracijske valove. Združila sem različne vire, ki se pogosto osredotočajo samo na en aspekt ali na eno pomembno zgodovinsko osebnost, in raziskala razloge, ki so ljudi prisilili oz. spodbudili odpluti v neznanu. V članku sem raziskala, katere skupine migrantov so se najprej selile, v katerem obdobju, iz kakšnih razlogov in na katera območja.

Abstract

While researching various sources, I found that there is no comprehensive work that would collect, explain and systematically address the problems of pre-revolutionary migrations from the Russian Empire to South America. For this reason, in the article I gathered all the scattered information and compiled an integrated story about the first large groups of migrants from Tsarist Russia to South America in the last third of the 19th century, who in difficult conditions created a base and a refuge for later larger waves of migration. I combined various sources, which often focus only on one aspect or on one important historical figure, and researched the reasons that forced people or encouraged them to sail into the unknown. In the article, I investigated which groups of migrants migrated first, in which period, for what reasons and to which areas.

Ključne besede: Južna Amerika, Ruski imperij, diplomacija, migracije, pravoslavje.

Uvod

Skoraj vsa pozornost v splošnem zgodovinoepisju je še danes namenjena bolj politično revolucionarnim migracijam 20. stoletja iz Evrope v Latinsko Ameriko oziroma migracijam iz Ruskega carstva šele po letu 1905. Le te pa v senci puščajo predrevolucionarne migracije, ki so imele ključno vlogo pri postavljanju temeljev za kasnejšo masovno migracijo.

V poznem 19. stoletju in zgodnjem 20. stoletju je, poleg Severne Amerike, Južna Amerika postala pomembna sprejemna regija v obdobju množičnih čezatlantskih migracij. Prej redko poseljena ozemlja kot so Argentina, Urugvaj in južna Brazilija, so tako doživele ogromno rast prebivalstva. Posledično se je popolnoma spremenila rasna sestava posameznih držav.³⁷

Izseljevanje v ZDA, Avstralijo, Novo Zelandijo, Kanado in Južno Afriko je v veliki večini izviralo iz severozahodne Evrope. V Latinsko Ameriko pa so se bolj ali manj selili Evropejci iz juga – največja skupina migrantov je prihajala iz Italije, na drugem mestu so jim sledili Španci in na tretjem Portugalci. Oba polotoka jugozahodne Evrope sta tako zagotovila skoraj 80% migrantov.³⁸ »Ruska kolonija« v Argentini je sestavljala četrto največjo tujo skupnost v državi, takoj za vsemi tremi naštetimi južno evropskimi narodi.³⁹

³⁷ Immigration and national identity in Latin America, 1870–1930.

³⁸ Migration and the historical formation of Latin America in a global perspective.

³⁹ Dement'jev, »Padenije samodržavija i ruskije emigranty v Argentine,« 1209.

Začetki ruske diplomatske dejavnosti v Južni Ameriki

Uradno je bila ruska prisotnost v 19. stoletju v španskem in portugalskem Novem svetu omejena na diplomacijo. Ruski imperij je imel večino 19. stoletja in na začetku 20. stoletja glavni konzulat v Braziliji. Sledeč zapiskom popotnikov je bil ta konzulat v Riu de Janeiru bolj v ubogem stanju. Popotnik Vladimir P. Krymov je bil, na primer, globoko užaljen zaradi ubogega in sramotnega stanja ruskega konzulata.⁴⁰

Pomemben diplomat Aleksander Semjonovič Ionin je bil zaslužen za prve uradne stike med Ruskim carstvom in posameznimi južnoameriškimi državami. Rojen v moskovski plemiški družini je leta 1854 zaključil izobraževanje na Lazarevskem inštitutu za orientalske jezike in bil sprejet na Oddelek za orientalske jezike pri zunanjem ministrstvu. Avgusta 1856 je bil dodeljen službi ruske misije v Konstantinoplu, v aprilu 1857 pa za prevajalca na ruskem veleposlaništvu v Sarajevu. Od 1878 do 1883 je deloval kot pomemben poslanik v Črni Gori.⁴¹

Leta 1883 je bil Ionin premeščen na mesto ruskega odposlanca na brazilskem dvoru, kjer je funkcijo vestno opravljal vse do leta 1892. Za ruskega diplomata v poznem 19. stoletju je bil službeno mesto v Južni Ameriki skoraj enako izgnanstvu. Zakaj je bil ta uspešen diplomat premeščen čez ocean?⁴²

Ionin naj bi s svojo kritiko vodstva zunanjega ministrstva in trdnim prepričanjem v svoj prav povzročil nezadovoljstvo v dvornih krogih ter si posledično prislužil službeno potovanje in dejavnost v daljni Braziliji. Poleg tega, da je imel zelo kritičen odnos do politike kneza A.M. Gorčakova, je bil goreč slovanofil.⁴³

Toda na prvi pogled sramotna pozicija je nepričakovano postala pomembna odskočna deska v njegovi karieri. V Argentini so bile pred diplomatom Ioninom vse ruske konzularne zadeve obravnavane v sklopu francoske ambasade, kjer sploh niso vedeli, kaj storiti s rusko prejeto korespondenco, in so jo postavili v t.i. »ruski kotiček«.⁴⁴ Pred odhodom v Brazilijo je dobil nalogo, naj preuči možnosti vzpostavitve sodelovanja med hitro razvijajočimi se južnoameriškimi republikami in Ruskim imperijem.⁴⁵

Ionin je vlogo diplomata je vzel resno. Zaslužen je bil pri vzpostavitvi diplomatskih odnosov z Argentino (1885) in z Urugvajem (1887).⁴⁶ Večkrat je prepotoval južno ameriški kontinent in o splošnih političnih razmerah redno poročal ruskemu zunanjemu ministru.⁴⁷ Njegova karizmatična osebnost in diplomatičnost sta zagotavljali, da je imel vedno prijateljske odnose s sedanjimi, nekdanjimi in tudi bodočimi pomembnimi politikami v različnih južnoameriških državah.⁴⁸

Zaradi uradne vzpostavitve prijateljskih odnosov z Republiko Argentino je bil Ionin imenovan za izrednega veleposlanika in pooblaščenega ministra.⁴⁹ Posledično se je aktivno začela razvijati redna trgovina med državama. Na eni strani je Argentina izvažala usnje, Rusko carstvo pa v zameno tekstil in nafto.⁵⁰ Ker je moral Ionin redno potovati iz Brazilije v Argentino čez Urugvaj je bilo vzpostavitev uradnih odnosov z Urugvajci zelo priročna. Zanimivo je, da je prvič obiskal prestolnico Montevideo maja 1886 ravno v času državnega udara in se seznanil

⁴⁰ Bujnova, *Russkije putešestvenniki v Latinskoj Amerike v XIX - načale XX veka*, 138.

⁴¹ Nečajev, *Russkije v Latinskoj Amerike*, 5.

⁴² *Velikije russkije ekspedicii. Hronika putešestvij 19 - pervoj poloviny 20 v. Russkije geograf v LA*, 225.

⁴³ Bujnova, *Russkije putešestvenniki v Latinskoj Amerike v XIX - načale XX veka*, 36.

⁴⁴ Prav tam, 147, 148.

⁴⁵ Razen z brazilsko monarhijo, ki je bila z ruskim carstvom v dobrih in tesnih odnosih že od samega začetka leta 1822. *Velikije russkije ekspedicii*, 225.

⁴⁶ Nečajev, *Russkije v Latinskoj Amerike*, 4.

⁴⁷ *Velikije russkije ekspedicii*, 225.

⁴⁸ Prav tam, str. 228.

⁴⁹ Prav tam, str. 242.

⁵⁰ *Velikije russkije ekspedicii*. 227.

tako s staro, kot z novo vlado. Njegove načrte za sodelovanje s Čilom pa je prekrizalo strmoglavljenje predsednika Balmaceda leta 1891.⁵¹

Ionin je svoje potovalne zapiske pozneje objavil v knjigi s štirimi deli *Po Južni Ameriki*, saj ni potoval samo po glavnih prestolnicah. Fascinirala sta ga tudi tuja favna in flora, navade, način življenja, zgodovina, arhitektura, politika in geografski vidik Novega Sveta. Z drugo besedo je pisal o vseh aspektih tamkajšnjega življenja in vse skupaj primerjal z življenjem v Ruskem carstvu.⁵² Pisal je celo priporočila ruskim podjetnikom za vzpostavitev trgovinskih in gospodarskih odnosov.⁵³

Njegovo delo *Po Južni Ameriki* je postalo prva obsežna regionalna študija Južne Amerike v Ruskem carstvu in zaslužno postavila ime Ionina med vrsto redkih geografov, ki so jo preučevali.⁵⁴

Pred letom 1880 sta Argentina in Urugvaj za prebivalce carske Rusije veljala za izjemno nevarno destinacijo. Po Ioninu in umiritvi tamkajšnjih političnih razmer pa se je predstava o niju popolnoma spremenila. O Argentini se je na podlagi ekonomskega napredka oblikoval nekakšen stereotip države podobne Ruskemu carstvu. Na prelomu stoletij je vse bolj popularna postajala tudi Mehika. Nasprotno pa je Brazilija po odpravi suženjstva leta 1888 in po padcu monarhije začela veljati za popolnoma neprivlačno destinacijo.⁵⁵

Migracija Nemcev ob Volgi

Prvo večjo skupino migrantov iz Ruskega carstva v Latinsko Ameriko, ki so postavili temelje kasnejši množični migraciji, so sestavljali protestantski Nemci ob reki Volgi v 70. letih 19. stoletja.⁵⁶

Šlo je predvsem za nemške menonite⁵⁷ iz Povolžja in Jekaterinoslavske pokrajine.⁵⁸ Zaradi preganjanja v 16. stoletju, so se že leta 1530 nizozemsko-severnonemški menoniti selili v delto Visle na današnjem Poljskem, od tam pa v 18. stoletja, na povabilo Katarine Velike, na območje današnje Ukrajine.⁵⁹ Povod za ponovno selitev konec 19. stoletja je dal car Aleksander II z njegovimi reformami vojske in z uvedbo splošne vojaške obveznosti za vse sloje med letoma 1874 in 1875.⁶⁰

V virih se zasledi manjša časovna nesoglasja. Na eni strani Sergej Nečajev v svoji knjigi *Ruskije v Latinskoj Amerike* piše, da so se prve selitve Nemcev v Argentino začele leta 1874⁶¹, Aleksandr Dementjev na drugi strani pa v svojem članku 'Padenije samodržavija i ruskije emigranty v Argentine' navaja, da so se prvi nemški priseljenci iz Povolžja v Argentino začeli seliti šele med letoma 1877 in 1878.⁶²

Pobudo za selitev čez Atlantik naj bi najprej dala brazilska vlada, ki je povabila približno 6000 menonitov in jih naselila na slabo rodovitni brazilski regiji Curtiba. Ti Nemci so se po dveh letih neuspelega poljedelstva sami selili naprej v Argentino. Po mnenju Ionina naj bi tam "našli veliko več zemlje, neprimerljivo več dobrin in manj uradnikov."⁶³

⁵¹ Prav tam, str. 228.

⁵² Prav tam, str. 229.

⁵³ Prav tam, str. 235.

⁵⁴ Prav tam, str. 241.

⁵⁵ Bujnova, *Ruskije putešestvenniki v Latinskoj Amerike v XIX - načale XX veka*, 50.

⁵⁶ Nečajev, *Ruskije v Latinskoj Amerike*, 3

⁵⁷ Menoniti so ena iz protestantskih sekt, ki temelji naukih in tradiciji Menna Simonsa (1496 –1561). »The mennonites.«

⁵⁸ *Velikije ruskije ekspediciji*, 235.

⁵⁹ »The mennonites.«

⁶⁰ StudySmarter, »Aleksander II's regin.«

⁶¹ Nečajev S.Ju. *Ruskije v Latinskoj Amerike*, 3.

⁶² Dement'jev, »Padenije samodržavija i ruskije emigranty v Argentine,« 1209, 1210.

⁶³ *Velikije ruskije ekspediciji*, 235.

Še en izmed razlogov za selitev ruskih Nemcev čez Atlantik bi bila lahko rusifikacijska praksa Ruskega imperija, ki se je intenzificirala po letu 1881. To je pomenilo preganjanje tuje vere ter izrivanje tujega jezika iz šol, književnosti, uličnih napisov, sodišč in javnih uradov.⁶⁴ Prav tako so se kmetje v Povolžju od leta 1890 spopadali z vremenskimi katastrofami, uničenimi pridelki in lakoto. Vlada pa z njeno neskončno birokracijo ni kaj prida pomagala.⁶⁵

V Argentini je bila splošna vojaška obveznost uvedena šele na začetku 20. stoletja, želeli pa so pritegniti tudi priseljence iz razvitih protestantskih držav severne Evrope in jim tako podeljevali pravico do svobodne veroizpovedi.⁶⁶

Nemci v Argentini so ustanovili svojo prvo poljedelsko kolonijo z imenom Santa Maria de Hinojo (z vzdevkom Kamenka po istoimenski vasi ob Volgi) v Buenos Airesu. Med letoma 1878 in 1908 so ustanovili 10 naselbin v provinci Buenos Aires, 22 v provinci Entre Rios. Nemški protestanti niso imeli razloga za stik s preostalimi domačini Ruskega imperija, ki so sočasno živeli v Argentini.⁶⁷ Za ruske in argentinske diplomate so bili ideal kolonistov; umirjeni, gospodarni in verni.⁶⁸

Naselbina s približno 9 tis. priseljenci je imela svoje šole, banko, zavetišča, bolnišnice in klube. Govorili so večinoma nemško, starejši pa tudi rusko. Najbolj zanimivo dejstvo je, da so se sami sebe identificirali za 'Ruse' in zanikali svojo pripadnost veliki nemški domovini. Ionin je zapisal pogovor v 80. letih 19. stoletja s starejšim menonitom: "Govorimo nemško, res je, vendar smo še vedno Rusi in zelo ljubimo Rusijo..." Argentinci so ruske Nemce imeli za 'Ruse' tudi zaradi svojih 'ruskih' oblačil s krznenimi kapami, naušniki, namazanimi škornji, srajcami s poševnimi ovratniki ali poševnimi plašči z ovčjimi kožuhi.⁶⁹ Podobno kot zgodba ruskih Nemcev, pa se je malce kasneje odvijala tudi migracija ruskih judov.

Migracije judov iz Ruskega imperija

Drugi večji val migrantov iz Ruskega carstva so v 90. letih 19. stoletja predstavljali ruski judje iz zahodnih Oblasti. Do leta 1914 se jih je preselilo že okoli 100 tisoč.⁷⁰

Argentina je judovsko priseljevanje podpirala že v 60. letih 19. stoletja, ko so se v Carski Rusiji začeli judovski pogromi.⁷¹ Stanje se je zaostriло leta 1881, ko so bili v večji meri okrivljeni za umor Aleksandra II.⁷² Vendar so se takrat na pot odpravili le redki.⁷³ Masovno migracijo čez Atlantik je povzročil Aleksander III s svojimi antisemitskimi zakoni in izgonom judov iz Moskve leta 1891.⁷⁴ Prav tako zagrizen antisemit je bil njegov naslednik car Nikolaj II. Oba carja sta judovstvo povezovala z "grozečo urbano modernostjo, kapitalizmom in socializmom."⁷⁵

Prvo večjo skupino je 14. avgusta 1889 sestavljajo približno 130 družin, ki so na ladji Weser priplule iz Bremna v pristanišče Buenos Aires. Ustanovile so temelje za priseljevanje ruskih judov v Argentino.⁷⁶ Migracijske službe so imele jude za nezaželene priseljence in prav

⁶⁴ Figes, *Tragedija ljudstva*, 106.

⁶⁵ Prav tam, str. 181.

⁶⁶ Weekend Rambler, »Za čto Aleksander III vygnal evrejev iz Moskvi?«

Nečajev, *Russkije v Latinskoj Amerike*, 3

⁶⁷ Dement'jev »Padenije samoderžavija i russkije emigranty v Argentine,« 1209, 1210.

⁶⁸ Prav tam, str. 1218.

⁶⁹ Prav tam, str. 1210.

⁷⁰ Nečajev, *Russkije v Latinskoj Amerike*, 3.

⁷¹ Weekend Rambler, »Za čto Aleksander III vygnal evrejev iz Moskvi?«

⁷² Figes, *Tragedija ljudstva*, 106.

⁷³ Weekend Rambler, »Za čto Aleksander III vygnal evrejev iz Moskvi?«

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Figes, *Tragedija ljudstva*, 107.

⁷⁶ Dement'jev, »Padenije samoderžavija i russkije emigranty v Argentine,« 1210.

tako jih niso bili veseli domačini. Zelo pogoste so bile prevare oz. zavajanja migrantov s strani t.i. 'migracijskih agentov'.⁷⁷

Ena iz takšnih zgodb je skupini priseljencev iz leta 1889, kateri je bila obljubljena prodaja zemljišč Rafaela Hernandezza, vendar se je to izkazalo za laž, ko so le te prispeli v Buenos Aires. Rešila jih je ponudba velikega posestnika Pedra Palaciosza, ki jih je povabil, da se naselijo na njegovih zemljiščih v provinci Santa Fe. Prvi meseci so bili najtežji, saj so bili naseljenci brez izkušenj za organizacijo nove gospodarske dejavnosti z govedom v neznani pokrajini. Divja, nerazvita ravnica z nekaj infrastrukturo ter nekaj tovornih vagonov je bilo vse kar so dobili. Nenehno deževje, pomanjkanje ogrevanja in slabe higienske razmere so povzročili širjenje tifusa in lakote, ki so jo reševali z ribolovom.⁷⁸

Govorice o stiski naseljencev so prišle do dr. Leventhala, ki je bil poslan v Argentino s strani takratne Svetovne izraelske zveze (Alliance Israelite Universelle). S prošnjo po pomoči se je obrnil na slavnega nemškega filantropa barona Moritza von Hirscha. Že januarja 1890 je baron doniral ogromna nakazila za nakup novega zemljišča in za izboljšanje življenjskih pogojev. Novo naselje je dobilo ime v čast preroka Mojzesa – Mojzesovo mesto oz. Moises Ville.⁷⁹

Leta 1891 je Hirsch ustanovil t.i. Judovsko kolonizacijsko društvo (EKO – Evrejskoje kolonizacionoe obshestvo). Njihov cilj je bil izboljšanje življenjskih razmer judov, predvsem iz Ruskega imperija.

Dr. Leventhal, ki je imel nalogo poiskati zemljo za več bodočih naseljencev, je pridobil parcelo v provinci Buenos Aires, kjer je bila ustanovljena kolonija Mauricio (v čast barona Hirscha, čigar ime je bilo Moritz – Mauricio v španščini) in kasneje mesto v Entre-Riosu, kjer je bila ustanovljena kolonija Clara (v čast baronovi ženi). EKO se je pogajal s transportnimi ladijskimi podjetji in jim dajal možnost prevzemanja dolžniških obveznosti, če naseljenec ni imel sredstev za potovanje. Hkrati so njihovi agenti iskali nove naseljence v provincah Besarabije in Podolska.⁸⁰

A stanje v ustvarjenih kolonijah Mauricio in Clara je bilo vse prej kot rožnato z zaporednimi slabimi letinami in posledično velikim begom v mesta.⁸¹ Hirscheva prizadevanja so v obdobju do leta 1922 omogočila, da so okoli 30.000 judov poslali v kmetijska naselja v Argentini, vendar se je večji del le teh nato vrnil v Evropo.⁸²

Vzporedno z Judovskim kolonizacijskim društvom, njegovimi programi in nekaterimi neodvisnimi kolonijami kmetov je potekalo še posamezno judovsko priseljevanje iz Ruskega imperija v večja mesta Južne Amerike. Še pred letom 1891 in nastankom EKO je Ionin pisal o argentinskih migracijskih omejitvah za jude: "Dostop v državo je odprt samo tistemu judu, ki dokaže, da ima dobro izobrazbo, precej veliko kapitala, je trgovec ali inženir, tehnik, umetnik z diplomom kakšne višje evropske šole ali konservatorija, skoraj kot pri nas. In kaj? V Buenos Airesu je še vedno zelo malo judovskih trgovcev. Inženirjev in tehnikov skoraj ni, glasbenikov je res kar nekaj, a večina judov, ki so se infiltrirali v državo, verjetno pod krinko kapitalistov ali tehnikov, kot določa zakon, se ukvarjajo samo z eno panogo trgovine, ki je v celoti v njihovih rokah, in ta veja trgovine je prostitucija."⁸³

Slednja oblika trgovine je bila dobro utečen posel in velik uspeh v mestu, kamor so priseljenci, večinoma moški, množično prihajali od vsepovsod. Podjetja, ki so se ukvarjala s tovrstno dejavnostjo, so iz različnih delov Evrope novačila dekleta in jih uvažala kot

⁷⁷ Prav tam.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Prav tam, 1211.

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Weekend Rambler, »Za čto Aleksander III vygnal evrejev iz Moskvi?«

⁸³ Dement'jev, »Padenije samodržavija i ruskije emigranty v Argentine,« 1216.

priseljence. Še posebej iz vzhodne Evrope (Poljska, Besarabija). Ta pojav je že v začetku 20. stoletja dosegel grozljive razsežnosti, njegov odvrtni vrhunec pa je bilo delovanje kriminalne združbe Cvi Migdal (Цви Мигдаль) med leti 1906 – 1930.⁸⁴

Maja 1917 med evforijo nad revolucijo je ruski časopis *Novi Svet* (rus. *Novy Mir*) v Buenos Airesu objavil odprto pismo Odbora prijateljev svobodne Rusije. V imenu argentinskih Rusov so pozdravili revolucijo, opozorili na številne težave rojakov v migraciji in orisali splošno predstavo o skupnosti ruskih emigrantov v Argentini: “Vaša ekscelenca, rusko kolonijo v Argentini sestavlja približno 150.000 duš, od katerih nekateri živijo v kolonijah, ki jih je ustanovilo in upravljalo Judovsko kolonizacijsko društvo. Ti kolonisti delajo čast naši dragi domovini z dobrim imenom, so si ga pridobili v tej deželi, katere zakoni so liberalni in priznavajo popolno svobodo veroizpovedi. Zdaj obdelujejo 600.000 hektarjev, poseljujejo in žanjejo.../.../. Preostanek ruske kolonije v Argentini sestavljajo različne kategorije: trgovci, obrtniki in delavci, ki aktivno sodelujejo v življenju države, jih vse zanima in uživajo enake pravice kot drugi prebivalci republike. Tisti, ki so tu že dlje časa, so se asimilirali, vzeli argentinsko državljanstvo in se aktivno ukvarjajo s politiko...”⁸⁵

Pravoslavlje v Južni Ameriki

Poleg Nemcev in Judov so se od leta 1880 v Argentino, Urugvaj in Brazilijo selili pravoslavni Slovani – Srbi, Črnogorci, Bolgar in narodi iz Ruskega carstva. ‘Rusi’, Belorusi, Ukrajinci, in migranti drugih narodov so se vsi imeli za ‘Ruse’ ali pa so bili dojeti kot ‘Rusi’. Slika popolnega življenja čez lužo pa se je ob selitvi razblinila s surovo resničnostjo in težkimi ekonomskimi pogoji za življenje. Marsikdo je hitro obupal in se vrnil v domovino, a kljub temu je število pravoslavnih migrantov naraščalo.⁸⁶

V 19. stoletju je bil minister za verske zadeve posvetni upravitelj svetega sinoda ruske pravoslavne cerkve, kar posredno pomeni da je z njim upravljal car. Cerkev je bila idealno propagandno orožje, sredstvo družbenega nadzora, vir informacij o prebivalstvu, upravna in uradniška pomoč ter vir izobrazbe v večinoma kmečki državi. Kar pomeni, da je nosila glavno moralno vlogo.⁸⁷

S naraščanjem števila pravoslavnih migrantov v katoliški Južni Ameriki se je povečala potreba po pravoslavnem zastopništvu. Ionin je bil v prvi vrsti zaslužen za ukoreninjenje pravoslavja v Argentini. Po prošnji za pokroviteljstvo za pravoslavno cerkev v Buenos Airesu leta 1887, ki so jo verniki v migraciji naglasili na carja Aleksandra III, sta se aktivno odzvala Ionin in carjev svetovalec K. Pobedonoscev. Posledično je bila v Buenos Airesu 14. 6. 1889 ustanovljena prva pravoslavna cerkev v Južni Ameriki, leta 1889 pa je že bila izvedena prva pravoslavna liturgija. Vendar to ni bila še samostojna cerkev v svojem tradicionalnem pomenu besede temveč preprosto prostor v zasebni hiši, ki so ga preuredili za potrebe krstov, porok in manjših obredov.⁸⁸

Gradnja pravoslavne cerkve v stilu moskovskih cerkva iz 17. stoletja z dvema nadstropjema se je pričela šele 6. decembra 1898 na pobudo višjega duhovnika Konstantina Gavriloviča Izrazcova (sv. Konstantin) s sredstvi, ki jih je zbral osebno v Ruskem imperiju in Argentini. Donirali so celo car Nikolaj II. in drugi plemiči iz carske družine.⁸⁹ Prva ruska pravoslavna misija je bila sicer poslana v Argentino že leta 1888 z duhovnikom patrom

⁸⁴ Prav tam.

⁸⁵ Prav tam, 1205.

⁸⁶ Nečajev, *Russkije v Latinskoj Amerike*, 4.

⁸⁷ Figes, *Tragedija ljudstva*, 87–90.

⁸⁸ Prav tam, 6.

⁸⁹ Prav tam.

Mihailom Ivanovim na čelu, a ni uspela, zaradi raznih konfliktov. Namesto tega je bil v Buenos Aires poslan Izrazcov.⁹⁰

Izrazcov je po zaključku študija na Duhovni akademiji v Sankt Peterburgu pomagal Ministrstvu za zunanje zadeve in bil postavljen na mesto nižjega duhovnika v pravoslavni cerkvi v Haagu na Nizozemskem. 15. 4. 1891 je bil določen kot vodja ruske pravoslavne cerkve v Buenos Airesu in vse svoje sile vložil v to, da je opozarjal na nujnost gradnje prave cerkve, zbiral sredstva in na vse načine pomagal priseljski skupnosti.⁹¹ Poleg gradnje nove cerkve je Izrazcov začel z delovanjem župnijske šole in podpiral rusko kolonijo v Argentini.⁹² Priseljske skupnosti iz Ruskega imperija so začele tako naraščati, še posebej judovska, da so ga domačini začeli spraševati, kje se nahaja njegova sinagoga.⁹³

Cerkev sv. Trojice v historičnem centru Buenos Airesa je bila dokončana 23. septembra 1901. Ob odprtju so bili navzoči celo argentinski predsednik Julio Rocca ter vrsta ministrov in višjih uradnikov Buenos Airesa.⁹⁴ Cerkev je predstavljala glavno vlogo v podpori ruskim priseljencem v Argentini.⁹⁵

Ionin je bil prisiljen zapustiti Brazilijo po padcu monarhije leta 1889, vendar je uradno še vedno opravljal funkcijo odposlanca v Rio de Janeiro.⁹⁶ Gradnjo cerkve je prav tako podpiral Mihail Nikolajevič Girs, ki je leta 1895 zamenjal Ionina na mestu ruskega poslanika v Braziliji in Argentini. Svojo rezidenco je iz Ria de Janeira preselil v Buenos Aires.⁹⁷ Pomembnost in vloga pravoslavne cerkve v Argentini se je povečala, ko je njegov naslednik Aleksej Nikolajevič Špejer vrnil veleposlaniško rezidenco v brazilski Rio de Janeiro in je pravoslavna cerkev ostala edina uradna institucija v Argentini, ki je predstavljala interese Ruskega carstva v Argentini.⁹⁸

Naslednji večji val migracij po letu 1905 je imel bolj politično konotacijo. Argentina je za ZDA v 20. stoletju predstavljala drugo največjo čezoceansko državo, kamor je bil usmerjen osnovni migrantski tok na meji med Ruskim imperijem in novo Sovjetsko Zvezo. Pravoslavna cerkev z Izrazcovom na čelu pa je predstavljala rusko uradno oblast in zagotavljala potrebno pomoč priseljencem.⁹⁹

Etnična samoidentifikacija 'Rus'

Različne kategorije priseljencev so v veliki meri vplivale na oblikovanje mnenj o 'Rusih' v argentinski družbi. Ni treba posebej poudarjati, da Argentinci priseljencev iz Ruskega carstva niso delili na podskupine in so pogosto združevali zelo različne ljudi pod enim etnonimom – 'Rus'.¹⁰⁰

Kot pretežno psihološka kategorija je etnična samoidentifikacija odvisna od konteksta v različnih trenutkih človekovega življenja. Koliko migrantov se je dejansko imelo za 'Ruse'? Obstajata dva različna aspekta za odgovor na to vprašanje, ki sta odvisna na eni strani od tistih, ki so v tuji državi veljali za 'Ruse', in tisti, ki so se sami sebe smatrali zanje.¹⁰¹ Etnični Nemci, ki so se preselili iz carske Rusije, so govorili nemški jezik, a so sami sebe imeli za 'Ruse'. Prav tako je sinonim za ruske jude postal izraz 'rusos' ali 'polacos'.¹⁰²

⁹⁰ Dement'jev, »Padenije samodržavija i ruskije emigranty v Argentine,« 1217.

⁹¹ Nečajev, *Russkije v Latinskoj Amerike*, 4.

⁹² Bujnova, *Russkije putešestvenniki v Latinskoj Amerike v XIX - načale XX veka*, 39.

⁹³ Nečajev, *Russkije v Latinskoj Amerike*, 4.

⁹⁴ Prav tam, 6.

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ *Velikije ruskije ekspedicii*, 242.

⁹⁷ Nečajev, *Russkije v Latinskoj Amerike*, 8.

⁹⁸ Prav tam, 10.

⁹⁹ Prav tam, 11.

¹⁰⁰ Dement'jev, »Padenije samodržavija i ruskije emigranty v Argentine,« 1217.

¹⁰¹ Prav tam, 1209.

¹⁰² Redalyc.org, »Migration and the historical formation of Latin America in a global perspective.«

Popotnica Lašajeva je v svoji korespondenci zapisala: "Rusi tukaj .../.../... judje sami sebe imenujejo Rusi, in ko ti Argentinec govori o Rusu, veš, da bo imel v mislih Juda." Prav tako je Ionin tako pisal o menonitskih Nemcih: "Nenavadno je, da nočejo priznati, da niso Rusi, ampak Nemci."¹⁰³

Lokalni prebivalci v Latinski Ameriki pa so prav tako vse slovanske narode ponavadi metali v isti koš. Sploh pred letom 1918 so bili, na primer, tudi vsi Poljaki in južni Slovani vključeni v kategorijo ali 'Rusa' ali Avstro-Ogra. Evidence po prvi svetovni vojni, so glede tega, veliko bolj natančne.¹⁰⁴

Zaključek

Po zbranim gradivu je jasno, da so migracije v Južno Ameriko iz Ruskega carstva sestavljale različne skupine ljudi z različno veroizpovedjo, ki so se v zadnji četrtini 19. stoletja skoraj hkrati odločale za selitev iz različnih razlogov.

Tako so se ruski protestantski Nemci iz območij ob reki Volgi selili najprej v Brazilijo, na povabilo tamkajšnje vlade, nato naprej v Argentino. Razlogov za njihovo migracijo je več; slabi ekonomski razlogi, vremenske katastrofe, uvedba obveznega vojaškega roka in rusifikacija z vse večjo vlogo pravoslavja.

Skoraj istočasno so velik val migracij v Argentino predstavljali ruski judje, ki so bili v carski Rusiji vedno bolj preganjani s strani oblasti. Pogromi in rastoči antisemitizem so povzročili, da so s pomočjo bogatega judovskega filantropa barona Hirscha in njegovim Judovskim kolonizacijskim društvom v Argentini zrasle močne poljedelske judovske kolonije. Druga skupina judovskih priseljenih trgovcev v južnoameriških mestih se je v večji meri zelo uspešno ukvarjala s prostitucijo v večjih mestih.

V ultra katoliške države se je selilo tudi vedno večje število pravoslavnih Slovanov, kar je posledično privedlo do ustanovitve močne pravoslavne ruske verske organizacije v Argentini in gradnjo pravoslavne cerkve v Buenos Airesu. Za to sta bila najbolj zaslužna pomemben diplomat A. S. Ionin in pravoslavni duhovnik Izrazcov.

Vse skupaj je pripomoglo k spremembi etnične in rasne sestave v državah Južne Amerike. Domačini niso razločevali ruskih Nemcev, judov, Bolgarov, Ukrajincev, Poljakov, Tatarov, Kazahstancov in drugih Slovanov med seboj. Poimenovanje 'Rus' je nosilo zelo širok pomen. Omenjene skupine migrantov so zgradile temelje za še večje politične in ekonomske migracije v viharnem 20. stoletju.

Viri

Literatura

- Bujnova K. R. *Russkije putešestvenniki v Latinskoj Amerike v XIX - načale XX veka*. MGIMO-UNIVERSITET: Moskva, 2017.
- Dement'jev A.A. 'Padenije samoderžavija i russkije emigranty v Argentine. Vestnik SPbGU. Istorija. 2018. T. 63. Vyp. 4. Str. 1203 - 1220.
- Figes, Orlando. *Tragedija ljudstva*. Modrijan: Ljubljana, 2013.
- Nečajev, Sergej. *Russkije v Latinskoj Amerike*. Veče: Moskva, 2010.
- Romanovna, B. K. *Russkije puteshestvenniki v Latinskoj Amerike v XIX - pervoj tretji XX VV.: evolucija predstavlenij*. MGU: Moskva, 2014.
- *Velikije russkije ekspedicii. Hronika putešestvij 19 - pervoj poloviny 20 v. Russkije geografi v LA*. AST: Moskva, 2010.

Elektronski viri

¹⁰³ Bujnova, *Russkije putešestvenniki v Latinskoj Amerike v XIX - načale XX veka*, 149.

¹⁰⁴ Redaly.org, »Migration and the historical formation of Latin America in a global perspective.«

- Drevo-info.ru. »Izrazcov Konstantin Gavrilovič.« <https://drevo-info.ru/articles/16947.html> (Dostop: 19. 10. 2023).
- Oxford Research Encyclopedias. »Immigration and national identity in Latin America, 1870–1930.« <https://oxfordre.com/latinamericanhistory/display/10.1093/acrefore/9780199366439.001.0001/acrefore-9780199366439-e-288> (Dostop: 19. 10. 2023).
- Pablo A. Chami blogs. »La cuestión de la inmigración en las representaciones de la modernidad: 1880-1910.« <http://www.pachami.com/Ensayos/Inmigraciony%20Modernidad.htm> (Dostop: 19. 10. 2023).
- Proza.ru. »Evrejske obshini v Latinskoj Amerike.« <https://proza.ru/2016/07/08/203> (Dostop: 19. 10. 2023).
- Redalyc.org. »Migration and the historical formation of Latin America in a global perspective.« <https://www.redalyc.org/journal/868/86858087003/html/> (Dostop: 19. 10. 2023).
- StudySmarter.us. »Aleksander II's reign.« <https://www.studysmarter.us/explanations/history/tsarist-and-communist-russia/alexander-ii/> (19. 10. 2023).
- The mennonites. <https://sites.ualberta.ca/~german/AlbertaHistory/Mennonites.htm> (Dostop: 19. 10. 2023)
- Weekend Rambler. »Za čto Aleksander III vygnal evreev iz Moskvi?« <https://weekend.rambler.ru/read/43786504-za-čto-aleksandr-iii-vygnal-evreev-iz-moskvy/> (Dostop: 19. 10. 2023).

Gašper Rovšek

***Persecutiones Christianorum* - Stoletja preganjanj kristjanov v Rimskem cesarstvu do Milanskega edikta**

Izvleček

Prispevek obravnava zgodovinsko ozadje, potek in pregled zgodovine preganjanja kristjanov v Rimskem cesarstvu. Opisana je dinamika preganjanj v časovnem obdobju od vladavine Nerona sredi 1. stoletja, do vzpona Konstantina Velikega in izdaje Milanskega edikta. Članek je namenjen prikazu poteka, načina in izvrševanja preganjanj skozi stoletja, osrednja tema je predvsem obdobje tetrahij. Preganjanja so bila v marsičem raznolika, enoten jim je bil samo »sovražnik«. Nekatera, na primer Dioklecijanova preganjanja, so bila plod sistematiziranih ukrepov cesarskega sistema in veljajo za najboljšežnejša v obdobju cesarstva. Krščanstvo je v prvih stoletjih prestajalo burno obdobje, preganjanja pa predstavljajo vrhunec obskurnosti in osovražnosti v poganskem svetu.

Abstract

The article examines the historical background, course and overview of the history of the persecution of Christians in the Roman Empire. It outlines the dynamics of persecutions during the period from the reign of Nero in the mid 1st century, to the issuance of the Edict of Milan and accession of Constantine the Great. The purpose of the article is to illustrate the progression, methods and execution of persecutions throughout the centuries, with a particular focus on the tetrarchy period. Persecutions were diverse in many aspects, with the only commonality being the »enemy«- the Christians. Some, such as the persecutions under Emperor Diocletian and his tetrarchs, resulted from systematic measures of the imperial system and are considered the most extensive during the imperial era. Christianity underwent a tumultuous period in its early centuries, and persecutions represented the pinnacle of obscurity and hostility in the pagan world.

Ključne besede: krščanstvo; preganjanje; Rimsko cesarstvo; tetrahija

Uvod

Od začetka širjenja krščanske veroizpovedi in njenega sprejetja ter odobritve s strani rimskega cesarstva je minilo več kakor tri stoletja. Šele na začetku 4. stoletja z ilanskim ediktom (313) in koncilom v Nikeji (325), ki jo je sklical cesar Konstantin, je krščanstvo prenehalo biti obstranska in prepovedana vera. Konstantin je odigral pomembno vlogo v preobratu položaja krščanske vere in njenih vernikov, vendar s tem krščanstvo še ni nadomestilo poganske vere cesarstva. Uradno se je to zgodilo šele leta 380 s Solunskim ediktom takratnega cesarja Teodozija. Obdobje skoraj štirih stoletij je bilo za kristjane in njihovo vero polno nevarnosti, nesprejetosti ter predvsem negotovosti, saj so se z vmesnimi prekinitvami dolgo vrstila krvava in kruta preganjanja. Intenzivnost preganjanj je bila veliki meri odvisna od cesarja, ki je vladal v določenem obdobju, prav tako tudi od posameznega cesarjevega namestnika/ upravnika/ tetrahija, kako dosledno je izvajal odloke.

Začetek preganjanj pod Neronom

Do nastopa cesarja Nerona (vladal 54–68) so bila preganjanja kristjanov skoraj nezatna in razdrobljena. V večini so bila bolj posledica sovražne nastrojenosti napram judom, kakor dejanski odpor do samih kristjanov. V tistem obdobju so namreč slednje smatrali kot del judovske skupnosti. Mnogo kristjanov je umrlo tudi zaradi judovskega sovraštva, kar pa je bilo pretežno locirano na območje Judeje. Kot takšen primer lahko navedem smrt Svetega Štefana,

prvega krščanskega mučenika, ki so ga do smrti kamenjali judje okrog leta 36, enaka usoda pa je med leti 62–69 doletela tudi Jakoba Pravičnega.¹⁰⁵ Med judi in kristjani je potrebno poudariti bistveno razliko, ki je neposredno vplivala na položaj in moč, ki jo je imela posamezna verska skupnost. Krščanstvo ni bila vera zavojevanega in podjarmljenega ljudstva, kakor je to pri Judih v Judeji. Posledično krščanska skupnost ni imela oblikovane politične entitete, s tem pomanjkanjem tolerance je posledično njihova verska praksa mejila na vraževerje oz. praznoverje. Položaj krščanstva se je po spoznanju družbe, da je ločena skupnost od judovske, še dodatno pomaknil na rob strpnosti.¹⁰⁶ Prve znane ukrepe zoper kristjane zasledimo v času Neronove vladavine, predvsem Tacit nam v svojih Analih poroča cesarjevo obsodbo:

»Sed non ope humana, non largitionibus principis aut deum placamentis decedebat infamia quin iussum incendium crederetur. Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissimis poenis adfecit quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat. Auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat; repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursus erumpebat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam quo cuncta undique atrocita aut pudenda confluunt celebranturque. Igitur primum correpti qui fatebantur; deinde indicio eorum multitudo ingens haud proinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt. Et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent, aut crucibus adfixi aut flammandi, atque ubi defecisset dies in usum nocturni luminis urerentur.«¹⁰⁷

Prevod:

»Toda niti s človeško pomočjo, niti s cesarjevo radodarnostjo ali s spravo z bogovi se ni dala izbrisati sramota, da ne bi ljudje mislili, da je bil požar ukazan. Da bi torej take govornice ovrgele, je Neron naprtil krivdo tistim, in jim naložil izredne izbrane kazni, ki so bili zaradi sramotnih dejanj osovraženi in jih je ljudstvo imenovalo kristjane. Začetnik tega imena, Kristus (Hristos), je bil za Tiberijeve vlade od prokuratorja Poncija Pilata usmrčen. Nesrečno praznoverje je bilo za nekaj časa zadušeno, a je spet izbruhnilo, ne le v Judeji, domovini tega zla, ampak tudi v Mestu (Rimu), kjer se od vsepovsod stekajo grdobije in se kot obredi izvajajo. Najprej so torej zgrabili vse, ki so priznavali, nato pa po njihovi prijavi ogromno množico tistih, ki jim ni bila dokazana tolika krivda pri požaru, kakor sovražstvo do človeškega rodu. Njihovemu umiranju pa je bilo pridruženo zasmehovanje, da so poginjali oblečeni v kože divjih živali, da so jih trgali psi, da so jih pribijali na križe ali pa so kot goreče bakle razsvetljevali noč, ko je dan ugasnil.«¹⁰⁸

V tem zapisu je govora o znamenitem požigu Rima leta 64. Nero je sum lastne krivde glede požiga in s tem, da je izkoristil nenaklonjenost ljudstva do kristjanov, naprtil krivdo krščanski skupnosti. Iz tega izvemo, da so bili kristjani v tistem času obrobna in osovražena skupnost, saj takrat ni bilo nikakršnih pravnih podlag za njihovo preganjanje. S svojim ukrepom je cesar nekako prikazal mnenje, ki ga je rimsko ljudstvo imelo do kristjanov. Dodaten prikaz nenaklonjenosti do kristjanov nam podaja tudi sam Tacit, ki v svojih spisih postopa negativno zoper kristjane in celo zagovarja cesarjev ukrep. Po njegovem so si kristjani namreč zaslužili preganjanje in smrt, ampak ne zaradi požiga mesta, temveč zaradi sovražstva do skupnosti in

¹⁰⁵ De Ste. Croix, *Christian*, 107–108.

¹⁰⁶ Plescia, »On the persecutions.« 123.

¹⁰⁷ Tacit, *Annales*, XV, 44.

¹⁰⁸ Bratož, *Med Italijo*, 425.

države. Poleg Tacita je v svojih zapisih podobne (ne)naklonjenosti tudi njegov sodobnik Svetonij.¹⁰⁹

Glede na krščansko izročilo apologeta Tertulijana, je cesar Neron želel tudi pravno obsoditi pripadnost krščanski veri. Tertulijan namreč v *Ad nationes* omenja *institutum Neronianum*, Neronov zakon, ki je prebivalcem prepovedoval biti kristjan oziroma se identificirati kot pripadnik krščanske vere.¹¹⁰ *Institutum Neronianum* opisuje samo Tertulijan in še danes so med strokovnjaki prisotne razprave, ali je do izvedbe tega zakona res prišlo. Na zapise Tertulijana se v svoji cerkveni zgodovini (*Historia ecclesiastica*) sklicuje tudi Evzebij iz Cezareje, ki omenja, da je opus Neronovih okrutnih dejanj dosegel svojevrsten zaključek s preganjanjem: »Vse to je pustilo še en zločin, ki si ga je moral dodati – bil je prvi med cesarji, ki je bil razglašen za sovražnika čaščenja Vsemogočnega Boga«. ¹¹¹

V desetletjih po Neronovi smrti med cesarji ni bilo zaslediti protikrščanskih ukrepov ter sporov med kristjani in državo. Za razliko od judov (potek prve judovsko-rimske vojne v letih 66–73) so tako kristjani živeli v relativnem miru. Šele z nastopom cesarja Domicijana iz Flavijske dinastije (vladal 81–96), natančneje v zadnjih letih njegovega vladanja, so se zaostriili odnosi med državo in kristjani. Drugače kakor pri preganjanju v času Nerona, so se med rimskimi aristokrati prvič pojavili kristjani. Ravno proti tem posameznikom se je zoperstavil Domicijan in jih preganjal. Manius Acilius Glabrio je bil član visoke družbe Rima in v letu 91 zasedal položaj konzula, vendar so ga zaradi pripadnosti krščanski veroizpovedi na cesarjev ukaz usmrtili.¹¹² Domicijanovo preganjanje posameznikov v vrhu družbe ter posegi na raznih delih cesarstva in ne samo v Rimu, so se tako bistveno razlikovali od Neronovega preganjanja. Sistematičnega preganjanja kristjanov takrat še ni bilo, vendar pa je vedno bolj raslo nasprotovanje krščanstvu v cesarstvu. Mnogi kasnejši zgodovinopisci tudi na podlagi preganjanja kristjanov primerjajo Domicijana z Neronom, ki ga Tertulijan omenja kot: »... Domicijan, po krutosti zgolj košček Nerona; ...« (*Domitianus, portio Neronis de crudelitate*).¹¹³ Te primerjave cesarjev so nastale verjetno predvsem zaradi njunega preganjanja kristjanov in njunih obsodb na *damnatio memoriae*.

Konec 1. in začetek 2. stoletja je bilo nekakšno obdobje popuščanja s strani rimske države ter predvsem negotovosti kako nastopati proti krščanskim manjšinam. Takšno razmerje najbolje opisuje korespondenca med Plinijem Mlajšim, v letih 111–113 namestnikom cesarja (*legatus Augusti pro praetore*) v provinci Bitinija in Pont, ter cesarjem Trajanom (vladal 98–117). Trajanov odgovor je imel kot cesarski reskript zakonsko vlogo in je postavil osnovne pravne temelje za ravnanje s krščansko skupnostjo v 2. stoletju. Večina elementov ravnanja je ostala v veljavi vse do Milanskega edikta (313). Pri svojem delu se je Plinij Mlajši namreč srečal s številnimi kristjani, vendar pa ob nastopu položaja ni dobil nikakršnih navodil kako z njimi postopati. Prav tako mu niso bili poznani zakoni, ki bi se nanašali na ta upravni problem. Plinij Mlajši je sprva ravnal po lastni presoji ter kasneje, v omenjeni pisni korespondenci, povprašal Trajana za nasvet in napotke. Korespondenca je obravnavala problematiko, kako naj v prihodnje ravna s kristjani oziroma predvsem kako naj jih kaznuje in preverja njihovo versko pripadnost. To je dejansko primer začasne rešitve problema kristjanov, pripadnost krščanstvu pa je samo po sebi pomenilo zločin, vreden smrtne kazni. Kakor v primeru Nerona in Domicijana tokrat država ne zasleduje kristjanov, to je bilo namreč v rokah individualnih oseb. Prav tako je bilo kljub večji strpnosti do kristjanov, mnenje rimske elite in predvsem cesarjev, še vedno odklonilno.¹¹⁴

¹⁰⁹ Bratož, *Med Italijo*, 424–426.

¹¹⁰ Peipenbrink, *Antike*, 12.

¹¹¹ Williamson, 62; Lake, 179–181. Za izvirnik glej: Eusebius, *Historia ecclesiastica* (2. 25) - v nadaljevanju *HE*.

¹¹² Daniélou, *Zgodovina*, 105.

¹¹³ Maver, »Preganjanja,« 55–56.

¹¹⁴ Bratož, *Rimska*, 426–428; Plescia, »On The Persecution,« 123.

Vladavina cesarja Hadrijana (vladal 117–138), ki je nasledil Trajana, velja z zornega kota kristjanov za precej mirno obdobje in verjetno najmirnejše v 2. stoletju. A vendar to ne pomeni, da je bilo krščanstvo sprejeto, saj se je kristjane še vedno hudo kaznovalo. O tem nam priča ohranjen dokument, v katerem prokonzul Azije Minicius Fundanus povprašuje cesarja za nasvet, kako postopati zoper kristjane. Dokument se v veliki meri ne razlikuje od že prej omenjenega pisma med Trajanom in Plinijem Mlajšim.¹¹⁵ Pregarjanje kristjanov in njihov položaj se je tako v drugem stoletju precej umiril, šele proti koncu vladavine cesarja Marka Avrelija (vladal 161–180) so znana večja preganjanja kristjanov. Vendar so bila ta preganjanja nekaj posebnega, saj jih je izvajalo prebivalstvo samo, brez ukaza cesarja, kakor doslej. V tem kontekstu moramo razumeti čas v katerem se je to zgodilo. Med vladanjem Marka Avrelija gre namreč za obdobje antoninske kuge, lakote in pomanjkanja ter vpadov barbarov na ozemlje cesarstva. Pogani so vse te ujme in tegobe razumeli kot jezo ter nezadovoljstvo bogov, posledično so se v jezi obrnili proti kristjanom. Ti namreč niso žrtvovali bogovom za mir ter spravo, pogani pa so v tem videli glavne krivce za tegobe. Tako sta nam danes iz leta 177 znana pogroma kristjanov s strani mestnega prebivalstva v galski Vienni (današnji Vienne) in Lugdunumu (današnji Lyon). Glavni vir teh dogodkov je *Historia ecclesiastica* Evzebija Cezarejskega, ki opisuje dogodke na podlagi pisma, ki so ga Kristusovi sledilci Vienne in Lugdunuma naslovili verskim bratom v Mali Aziji ter Frigiji. Tako Evzebij med drugim opisuje, da so bili kristjani nasilno odpeljani od doma, oropani, obsojeni ter odpeljani v amfiteater, kjer so umrli na različne načine.¹¹⁶

Pod Komodom (vladal 176–192) se razmerje med državo oziroma prebivalci in kristjani ni spremenilo. Bistvene spremembe so se začele dogajati pod vladavino Septimija Severa ter kasnejšimi cesarji do Dioklecijana.

Od konca 2. stoletja do nastopa cesarja Dioklecijana

Septimij Sever (vladal 193–211) je bil ob nastopu vladavine zelo pragmatičen, kar se tiče kristjanov ter njihovih predstavnikov v visoki rimski družbi. Dojel je, da je krščanstvo dosti močno in se nanj lahko opre, zato je tudi ščitil nekatere kristjane. Posledično sta cesar oziroma cesarstvo tako ščitila kristjane, dokler so slednji služili njima. Kljub vsemu pa je leta 202 cesar izdal odlok s katerim je prepovedal prestop v krščansko vero, s čimer je posledično želel preprečiti širjenje krščanstva. Pregarjanje je bilo bolj kot na kristjane osredotočeno na skrajne smeri krščanstva, kot na primer montaniste in marcionite.¹¹⁷ Za obdobje Severske dinastije je značilno predvsem to, da se je začel spreminjati odnos do kristjanov, ki je bil še v času Antoninske dinastije precej odklonilen. Prav tako je v tem obdobju rastla moč in organizacija cerkve ter število kristjanov.¹¹⁸

Nastop Maksimina Tračana (vladal 235–238) in kasnejša kratka dinastija Gordijcev je prekinila mirno stanje, ki je bilo značilno za čas vladanja Severov. Izrazit odklonilni in sovražen odnos do kristjanov in njihove cerkve se je ohranil do cesarja Filipa Arabca (vladal 244–249), s katerim so se razmere umirile in povrnile v bolj strpno obdobje.¹¹⁹

Toda položaj kristjanov se je hitro znova poslabšal. Za to je kriv cesar Decij (vladal 249–251), ki je z ediktom leta 250, vsem prebivalcem odredil, da morajo žrtvovati rimskim bogovom. S tem je dejansko od kristjanov zahteval, da se odpovedo lastni veri, sam edikt pa je sprožil preganjanje. Decijevo preganjanje je bilo veliko bolj obsežno in sistematično kakor pretekla preganjanja ter je smatrano kot prvo preganjanje, ki je bilo odrejeno na državni ravni

¹¹⁵ Daniélou, *Zgodovina*, 110; De Ste. Croix, *Christian*, 118.

¹¹⁶ Peipenbrink, *Antike*, 14; Lukman, *Martyres Christi*, 73; Lake, 407; Williamson, 139; Izvirnik: HE 5. 1.

¹¹⁷ Daniélou, *Zgodovina*, 157–158.

¹¹⁸ Bratož, *Rimska*, 441–442.

¹¹⁹ Prav tam, 443–444.

rimске oblasti.¹²⁰ S smrtjo Decija proti Gotom leta 251 so se končala preganjanja kristjanov, vendar »premirje« ni trajalo dolgo. Prva leta vladanja cesarja Valerijana (vladal 253–260) so sicer potekala brez preganjanj, vendar se je vse to spremenilo z dvema ediktoma, ki sta ponovno okrepila pritisk cesarstva na kristjane. Prvi edikt je bil izdan leta 257 in je pod grožnjo pregona od kristjanov zahteval častitev rimskih bogov ter prepovedal vsakršno zbiranje kristjanov. S tem ediktom ni preprečil kristjanom verovanja v njihovo vero temveč je zahteval, da poleg svojega boga počastijo tudi rimske bogove. Drugi edikt je sledil leta 258 ter je bistveno ostrejši kakor prejšnji in velja kot nekakšna dopolnitev prvega. Zahteval je, da bodo tisti kristjani, ki ne bodo želeli darovati, nemudoma usmrčeni, prav tako je odlok določal zaplembo premoženja. Valerijanova edikta sta bila nadaljevanje Decijeve ostre in sovražne verske politike, cesarjevo preganjanje pa je trajalo do leta 260.¹²¹

Valerijana je leta 260 nasledil sin Galien (vladal samostojno 260–268), ki je nemudoma preklical in prekinil z radikalno versko politiko svojih predhodnikov. Tako je z novim ediktom v letu 260 preklical odločbe Valerijanovih ediktov iz let 257 in 258. S tem odlokom je prekinil preganjanje kristjanov, jim ponovno dovolil zbiranje in posest nad pokopališči ter tako vzpostavil stanje pred Valerijanovim preganjanjem. Kljub Galienovem strpnem odloku krščanstvo še vedno ni bilo *religio licita*, temveč v praksi tolerirana vera, pripadnost krščanstvu je bila še vedno kaznovana s smrtjo. V primeru Galienovega edikta bi lahko šlo za nekakšen predhodnik kasnejšega Milanskega edikta (313). Sam edikt se ni ohranil, vendar pa se je ohranila vsebina edikta v pismu, ki ga je cesar poslal Dioniziju iz Aleksandrije leta 262.¹²²

Položaj krščanstva, ki ga je uredil Galienov edikt, se do preganjanj Dioklecijana ni spremenil, vendar se tudi ni trajno izboljšal. Izjema je cesar Avrelijan (vladal 270–275), ki je imel namen sprožiti preganjanja, vendar iz vidika, da bi uveljavil položaj in naziv absolutističnega ter božanskega vladarja. Toda preden je uspel začeti s preganjanjem je bil umorjen.¹²³

Dioklecijanova preganjanja in obdobje tetrarihij

Obdobje 3. stoletja je bilo za Rimsko cesarstvo izjemno turbulentno, celo tako, da se je tega obdobja prijelo poimenovanje »kriza 3. stoletja«. Razni zunanji vpadi, epidemije, gospodarska kriza in predvsem nenehne državljanske vojne za cesarski prestol so močno oslabile cesarstvo. To obdobje je nekako zamejeno z letnicama 235 (smrt cesarja Aleksandra Severa) in 284 (začetek vladanja Dioklecijana). Nestabilnost in nekonsistentnost vladanja v 3. stoletju je bila vidna tudi v položaju kristjanov. Njihov položaj se je v tem obdobju veliko spreminjal, od mirne, skoraj tolerančne percepcije pod Severi in Filipom Arabcem ter Galienom, do množičnih krvavih preganjanj pod Maksiminom Tračanom, Decijem in Valerijem.

Dioklecijan je postal rimski cesar leta 284, vendar je popolnoma samostojno dejansko zavladal šele leto kasneje (285), ko je uspel poraziti uzurpatorja Karina. Sam Dioklecijan je bil bolj konservativne narave kar se tiče pogleda na vero. To je nekako nakazano že v prvih letih njegove vladavine, ko je v obliki diarihije na položaj socesarja (naziv *augustus*) leta 285 povzdignil Maksimijana. Oba sta namreč prevzela oziroma si dodala tudi božanski imeni, Dioklecijan je dodal *Iovius*, Maksimijan pa *Herculius*. S tem imenom je bil Dioklecijan zemeljski predstavnik Največjega Najboljšega Jupitra (*Iovis Optimus Maximus*), kralja bogov in ljudi. Ravno to poimenovanje tako dokazuje Dioklecijanovo tendenco k poganskim rimskim ali grškim bogovom.¹²⁴ Šele v letu 293 je bila diarihija spremenjena v tetrarihijo, takrat sta namreč oba izmed že omenjenih avgustov pridobila podrejenega cesarja (*caesar*).

¹²⁰ Daniélou, *Zgodovina*, 212–213; Bratož, *Rimska*, 444–445.

¹²¹ Bratož, *Rimska*, 445–447; Bratož, »Odnos,« 144–146.

¹²² Bratož, »Odnos,« 141–145; Bratož, *Rimska*, 447–448.

¹²³ Bratož, *Rimska*, 448–449.

¹²⁴ Jones, *The later*, 38.

Dioklecijanov cesar je postal Galerij, Maksimijanov pa Konstancij Klor, s tem pa je bila oblikovana tudi prva tetrahija, ki se je obdržala do leta 305.

Kljub temu da je cesar izrazito izkazal naklonjenost poganskim bogovom, dolgo časa svojega vladanja ni posegal v zadeve kristjanov in njihove cerkve. Dioklecijan je nekako obdržal ter nadaljeval strpen in tolerančen odnos do kristjanov, ki ga je pred desetletji začel Galien. V tem času se je krščanstvo razširilo in doseglo tudi višje sloje rimske družbe. Zato ni nenavadno, da so bili pripadniki te vere tudi mnogi vojaki, v povezavi s katerimi je prišlo do konca premirja med državo in krščanstvom.¹²⁵ Okoli leta 299/300 je namreč po končanem bojnem pohodu proti Perzijcem prišlo do nenavadnega dogodka, ki je imel dolgotrajne in z vidika krščanstva, tudi zelo krvave posledice. Ta dogodek je bil takrat sicer neznatnega pomena, vendar lahko vsa kasnejša Dioklecijanova preganjanja povežemo s tem, kar se je takrat zgodilo. Laktancij, zgodnjekrščanski apologet, ki je živel v drugi polovici 3. ter prvi polovici 4. stoletja, v *De mortibus persecutorum* (*O smrti preganjalcev*) natančno opisuje dogodek:

»[10] (1) Ko je deloval na Vzhodu – zaradi strahu je preiskoval, kaj se bo zgodilo v prihodnosti – je žrtvoval drobnico, da bi iz jeter izvedel, kaj se bo zgodilo. (2) Takrat so si njegovi služabniki, ki so poznali gospodarja in so mu pomagali pri žrtvovanju, čelo zaznamovali z znamenjem nesmrtnosti; to je pregnalo demone in zmotilo žrtvovanje. Haruspeksi so bili vznemirjeni, ker v drobovini niso našli običajnih znamenj, in so žrtvovanje ponavljali, kot da ga sploh ne bi izvedli. (3) Vendar zaklane žrtve niso pokazale ničesar, dokler ni predstojnik haruspeksov Tagis, ki je morda kaj posumil ali kaj videl, zatrdil, da žrtvovanje zato ni pokazalo ničesar, ker so bili pri božjih rečeh prisotni brezbožniki. (4) Takrat je on [Dioklecijan] besneč od jeze ukazal, da morajo žrtvovati ne samo tisti, ki so sodelovali pri žrtvovanjih, temveč vsi v palači, tistim, ki bi to zavrnil, pa zagroziti s šibanjem. V pismih, ki jih je poslal načelnikom vojaških enot, je ukazal, da morajo k brezbožnim žrtvovanjem prisiliti tudi vojake, če pa bi kdo to zavrnil, naj bo odpuščen iz vojaške službe.«¹²⁶

Krivca za slaba znamenja so tako našli v kristjanih, ki so bili prisotni pri žrtvovanju in so si z namenom obvarovanja pred demoni na čelo narisali znamenje križa. To je bilo po rimskem pravu in poganski veri bogoskrunsko oziroma čarovniško dejanje, ki je ujezilo bogove. Da bi pomiril jezo bogov, je Dioklecijan zaukazal vsem prisotnim v palači in mnogim vojakom žrtvovati bogovom. Kdor se je uprl ali ni upošteval ukaza, je bil telesno kaznovan. Posledica tega so tudi kasnejši Dioklecijanovi ukrepi proti kristjanom, ki se začnejo z ediktom v letu 303.¹²⁷

23. februarja 303 je Dioklecijan (v imenu vladarjev tetrahije) izdal prvega izmed štirih ediktov, katerih osnovni namen je bilo preganjanja kristjanov. Z odloki prvega edikta je bilo tako tudi uradno končano oziroma prekinjeno stanje, ki je bilo vpeljeno leta 260 z Galienovim ediktom. Kot omenjeno je to prvi izmed štirih ediktov, ki so bili sprejeti v roku enega leta (303–304). V prvem ediktu je bilo kristjanom prepovedano bogoslužje, zaplenili so jim knjige in svete posode ter porušili cerkve. Prav tako so bili s posebnimi kaznimi kaznovani tisti, ki se niso želeli odpovedati svoji veri. Svobodnjaki, ki se niso želeli odpovedati krščanski veri, so bili ponovno zaslužnjeni. Ena izmed prvih porušenih cerkva je bila v Nikomediji, ravno nasproti Dioklecijanove palače.¹²⁸ O njenem uničenju in objavi prvega edikta nam vpogled v dogodka poda Laktancij:

¹²⁵ Jones, *The later*, 71.

¹²⁶ Lovenjak, »Knjiga,« 149. Za izvornik glej: Laktancij, *De mortibus persecutorum* (10, 1–6) - v nadaljevanju *DMP*.

¹²⁷ Demandt, *Die spätantike*, 70; Peipenbrink, *Antike*, 16–17.

¹²⁸ Jones, *The later*, 71–72.

»[12] (1) Za izvršitev teh stvari so iskali primeren in srečen dan, izbrane so bile terminalije, ki so sedem dni pred marčevskimi kalendami [23. februarja], da bi tej veri končno postavili neke vrste mejo. To je bil dan, ki prinesel je smrt in vzrok za strahoto, ki je doletela njih [cesarje] in ves svet. (2) Ko je napočil ta dan, oba starca [Dioklecijan in Maksimijan] sta takrat opravljala konzulat, eden osmega, drugi sedmega, je ob zori prefekt s poveljniki, tribuni in načelniki zakladnice prispel do cerkve. Razbili so vrata, iskali božji kip in zažigali spise, ki so jih našli. Dovoljeno je bilo plenjenje, dogajale so se ugrabitve, zastraševanja, vsesplošen beg. (3) Onadva sta vse to opazovala, cerkev, ki je stala na hribu, je bila namreč iz palače dobro vidna, in se prerekala, ali ne bi bilo morda bolje podtakniti požara. (4) Prevladalo je mnenje Dioklecijana, ki se je bal, da bi v velikem požaru zagorel tudi ostali del mesta. Cerkev so namreč obdajale številne in velike zgradbe. (5) Prišli so torej pretorijanci v urejenem sestavu, s sekirami in drugim orodjem so pritisnili z vseh strani in to čudovito svetišče v nekaj urah zravnali z zemljo.

[13] (1) Naslednji dan je bil objavljen edikt, v katerem je bilo določeno, naj se pripadnikom te vere odvzamejo vse časti in vse dostojanstvo, naj bodo podvrženi mučenju, ne glede na to, iz katerega stanu izhajajo ali kateri položaj zasedajo, naj bo proti njim veljavna vsakršna obtožnica, sami pa ne smejo ukreniti ničesar zaradi krivic, zakonoloma in ropanja, ki bi jih doleteli; izgubili so tudi svobodo in pravico glasovanja.«¹²⁹

Kljub vsemu pa kristjanov niso preprosto polovili in usmrtili, vsak, ki je bil obtožen tega da je kristjan, je bil deležen sojenja ali boljše rečeno preizkusa. Vsak obtoženec je moral pred sodbo opraviti daritev ali žrtvovanje bogovom, da je dokazal, če je kristjan. Temu ediktu so sledili še trije odloki, poleti 303 je Dioklecijanov drugi edikt zapovedal aretacijo in zaprtje vseh duhovnikov ter preostalih klerikov. Vendar v tistem času zapor ni služil kot kazen, temveč samo kot »začasno bivališče« tistih, ki so čakali na sojenje. Posledično so se tudi zapori izjemno hitro napolnili. Prišlo je celo tako daleč, da so morali izpustiti nekatere manjše prestopnike, ki so bili zaprti že prej. Drugemu ediktu je okoli 20. novembra 303 sledil presenetljivo tolerančen odlok, s katerim so bili osvobojeni vsi zaprti kristjani, vendar samo, če so opravili prej omenjeni preizkus daritve ali žrtvovanja. Če tega niso opravili, so bili v to prisiljeni z mučenjem ali bičanjem. Kristjani, ki so opravili preizkus, so se tako lahko vrnil k bogoslužju in zbiranju, dokler niso nastopili proti državi in cesarju. Eden izmed pogojev je bil tudi ta, da so morali moliti svojemu bogu za dobrobit vseh, cesarstva ter cesarja. Presenetljivo strpen tretji edikt je bil kmalu spremenjen, zamenjan, saj je v začetku leta 304 Dioklecijan izdal četrti odlok, ki je bil vse prej kot strpen. Četrti odlok je zapovedoval, podobno kot pri Deciju, da morajo prav vsi opravljati daritve in žrtvovanja. Kdor se je temu uprl, je bil usmrčen.¹³⁰

V kontekstu teh odlokov moramo tudi razumeti, da je bil kljub večstoletnemu obstoju krščanstva, večinski delež le-teh v vzhodnem delu cesarstva. Tako je bila izvedba Dioklecijanovih ediktov nekako odvisna tudi od tetrahov in diecez, katere so ti upravljali. Primerjamo lahko med drugim striktno doslednost upoštevanja odlokov Maksimijana (avgust na zahodu) v diecezah Italiji, Hispaniji in Afriki ter veliko bolj strpno delovanje Konstancija I. Klora (cezar na zahodu) v diecezah Galije, Britanije in diecezi sedmih provinc (*dioecesis septem provinciarum*- obsega 7 provinc v južni polovici Galije). Na ozemlju kateremu je vladal Konstancij Klor, torej ozemlju Galije in Britanije, je živelo malo kristjanov, zato ti niso predstavljali nevarnosti cesarstvu. Konstancij I. se je pri uresničevanju odlokov zadovoljil samo

¹²⁹ Lovenjak, »Knjiga,« 150–151. Izvirni: DMP 12. 1–5 in 13. 1.

¹³⁰ De Ste. Croix, *Christian*, 35–38; Jones, *The later*, 71–72; Demandt, *Die spätantike*, 70–72; Peipenbrink, *Antike* 16–17.

z rušenjem cerkva, čeprav je moral tudi on z obveznim žrtvovanjem preveriti versko pripadnost.¹³¹ Da je Konstancij I. drugačen od preostalih tetrahov in preganjalcev, je opazno pri Laktanciju, ki v *De mortibus persecutorum*, kjer piše o preganjalcih kristjanov, Konstancija I. sploh ne omenja med preostalimi preganjalci.¹³²

1. maja leta 305 sta abdicirala in prepustila oblast Dioklecijan in Maksimijan, kar označuje tudi konec obdobja prve tetrahije ki je trajalo dobro desetletje (293–305). Njuni mesti avgustov sta prevzela Galerij in Konstancij I., položaj cesarjev pa sta zasedla Valerij Sever (podrejen Konstanciju) in Maksimin Daja (podrejen Galeriju). Kljub uspešni prvi tetrahiji je ta sistem kasneje hitro razpadel.

Obdobje tetrahij do Galerijevega edikta

Po menjavi tetrahov se je preganjanje kristjanov dogajalo na vzhodu in področju balkansko-donavskih provinc, kjer sta vladala Galerij in Maksimin Daja. Konstancij I. je ob prevzemu naziva *augustus* prekinil s preganjanjem, njegovemu zgledu pa je sledil tudi podrejeni cesar Valerij Sever. Poleg ozemelj, ki jih je še kot cesar upravljal Konstancij I., je s koncem prve tetrahije tudi konec preganjanj na ozemlju province *Venetia et Histria*, ki je bila do leta 305 pod oblastjo Maksimijana.¹³³

Nenadna smrt Konstancija I. poleti 306 je pomenila konec druge tetrahije in začetek propadanja tetrahličnega sistema, predvsem zaradi individualnega rivalstva ter želje po moči in oblasti. V Britaniji so čete razglasile Konstantina za avgusta in očetovo zamenjavo, čeprav bi to funkcijo moral uradno prevzeti Konstancijev cesar Valerij Sever. Da bi omejil Konstantina, je *augustus senior* Galerij podelil položaj avgusta Severu, Konstantina pa postavil za cesarja. V kratkem času pred degradacijo na položaj cesarja je Konstantin nemudoma prenehal s preganjanji in povrnil kristjanom pravico do bogoslužja, kar opisuje Laktancij kot njegov »prvi ukrep pri obnovi svete vere«.¹³⁴

Vendar je bila tudi tretja tetrahija zelo kratka (306–307), saj sta se v letu 306 za avgusta razglasila tudi abdicirani Maksimijan in njegov sin Maksencij. S smrtjo Severa leta 307 (v Italijo ga je poslal Galerij da bi zatrl upor Maksimijana in Maksencija, po porazu je bil v Raveni prisiljen storiti samomor)¹³⁵ se je zaključila tretja tetrahija. V času četrte tetrahije (307–311) je Severovo mesto avgusta prevzel Konstantin, njegovo mesto cesarja pa Licinij. Nestabilnost in popoln neuspeh tetrahličnega sistema, ki ga je uvedel Dioklecijan, kaže dejstvo, da je bilo v obdobju četrte tetrahije sočasno kar šest cesarjev oziroma tistih, ki so si nadedli naziv *augustus*.¹³⁶

Četrta tetrahija se je končala z Galerijevo smrtjo leta 311, vendar je le-ta še pred smrtjo spremenil versko politiko cesarstva. Obdobje Dioklecijanovih preganjanj (z izjemami nekaterih delov cesarstva) je trajalo od razglasitve prvega edikta leta 303 do Galerijevega edikta leta 311. Kakor omenjeno so preganjanja po različnih delih cesarstva potekala različno. Medtem ko so na vzhodnem delu preganjanja pod Galerijem potekala skoraj brez prestanka, je na zahodu Konstancij I. izvajal samo prvi Dioklecijanov edikt (uničevanje cerkva). Konstancijevo strpno izvajanje ali neizvajanje ediktov je nadaljeval Konstantin. Presenetljivo je tudi Maksencij v obdobju svoje uzurpatorske vladavine (306–312) v Italiji in Afriki opustil preganjanje ter kristjanom vrnil cerkve. V večjem delu zahodnega cesarstva se je praktično po le nekaj letih od izstavitve prvega Dioklecijanovega edikta popolnoma opustilo preganjanja. Na vzhodu so bile razmere drugačne. Vzhodnim ozemljem sta vladala Galerij in Maksimin Daja, ki sta bila oba

¹³¹ Bratož, »Odnos«, 155.

¹³² Lovenjak, »Knjiga«, 147; Izvirnik: DMP 8.7.

¹³³ Bratož, *Med Italijo*, 252–253.

¹³⁴ Lovenjak, »Knjiga«, 160; Izvirnik: DMP 24. 8–9.

¹³⁵ Prav tam, 161. Izvirnik: DMP 26. 5–11.

¹³⁶ Prav tam, 163. Izvirnik: DMP 29. 1–2.

izrazita preganjalca ter nasprotnika kristjanov. Preganjanja na vzhodu so tako z nekaterimi prekinitvami potekala celo do leta 313, dve leti po razglasitvi Galerijevega tolerančnega edikta (na tem ozemlju je namreč do takrat še vladal Maksimin Daja, ki ni upošteval odloka, kar je privedlo tudi do kasnejše vojne).¹³⁷

Neuspeh preganjanj, ki so trajala osem let, ter verjetno tudi težka bolezen, so Galerija spodbudili k opustitvi preganjanj. 30. aprila 311 je cesar po posvetu s preostalimi tetrarhi (ti so omenjeni v preambuli) v Nikomediji izdal tolerančni odlok, ki je oznanjal konec Dioklecijanovih preganjanj in preklic njegovih ediktov.¹³⁸ Za razliko od že omenjenih odlokov se je ta edikt ohranil v celoti, med drugim tudi latinski izvirnik Laktancija v *De mortibus persecutorum*.¹³⁹

Galerijev tolerančni edikt je prinesel versko svobodo vsem kristjanom po ozemlju cesarstva. Čeprav gre za tolerančni edikt je iz zapisa lahko razbrati kako kritičen je bil Galerij do kristjanov, saj jim v njem odkrito očita samovoljo, norost, nezvestobo ter upornost. Galerij s preostalimi tetrarhi je s tem odlokom kristjanom podelil pravico svobodne veroizpovedi, pravico do obnove cerkva, s prošnjo, da se kristjani obnašajo kot zvesti državljani. Ta edikt pomeni tudi pomembno prelomnico v krščanski zgodovini, saj temu sledijo tudi mnogi kasnejši dogodki in predvsem Konstantinovi zakoni, ki so povzdignili krščanstvo v javnem ter zasebnem življenju, hkrati pa omejevali poganstvo. Ravno zaradi pomena in teže tega edikta, lahko postavimo mejnik, kdaj je krščanstvo postalo *religio licita*, v leto 311.¹⁴⁰

Krščanstvo in propadanje tetrahij do leta 324

Nedolgo zatem, ko je izdal tolerančni edikt, je Galerij umrl. To je pomenilo konec četrte ter formiranje pete tetrahije z avgustoma Licinijem in Konstantinom ter cesarjema Maksiminom Dajo in Maksencijem. Kljub menjavi na vladarskih položajih se mir med posamezniki ter posledično tudi kristjani ni ohranil. Prišlo je do vnovičnih državljanskih vojn in preganjanj. Maksimin Daja je namreč že samo nekaj mesecev po razglasitvi edikta nadaljeval s preganjanjem kristjanov, cesar ni prenehal do konca svoje vladavine leta 313 (takrat ga je porazil Licinij, Maksimin pa je nedolgo zatem umrl).¹⁴¹ Toda vojaške in politične prelomnice v korist krščanstva se niso dogajale samo na vzhodu. Na zahodu so Konstantinove čete, katerih ščiti so bili dekorirani s krščanskimi znamenji, 28. oktobra 312, pri Milvijskem mostu premagale Maksencija. Laktancij opisuje, da je Konstantina v sanjah pred bitko navdahnili Kristus in mu zapovedal, da bo s tem znakom zmagal, če ga bo uporabil kot zaščitni znak. Avtorji v ta čas postavljajo tudi trenutek Konstantinove spreobrnitve v krščanstvo, čeprav se je dal krstiti šele na smrtni postelji.¹⁴²

Srečanje Konstantina in Licinija v Mediolanu leta 313 (današnji Milano) med katerim sta se dogovorila o skupni verski politiki, je bila vnovična prelomnica v korist krščanstva. V medsebojnem dogovoru sta namreč s cesarskim pismom oznanila milanski edikt.

Precej pomembnejši je bil milanski edikt za vzhodno cesarstvo kakor za zahodni del. Na vzhodu so namreč do 313 kristjani s strani Maksimina Daje še vedno preganjani. Milanski edikt je tako na vzhodu prinesel versko svobodo vsem kristjanom, drugod pa še utrdil in izboljšal položaj kristjanov, ki je bil vzpostavljen z Galerijevim ediktom. Krščanstvo je s tem ediktom postala priznana vera v rimskem cesarstvu (uradna vera cesarstva *de facto* postane šele s Solunskim koncilom leta 380).¹⁴³

¹³⁷ Bratož, *Med Italijo*, 256–257; Bratož, »Odnos,« 157; Daniélou, *Zgodovina*, 236–237.

¹³⁸ Bratož, »Odnos,« 160.

¹³⁹ Lovenjak, »Knjiga,« 166. Izvirnik: *DMP* 34. 1–5.

¹⁴⁰ Bratož, »Odnos,« 162–165, 167.

¹⁴¹ Bratož, *Med Italijo*, 257.

¹⁴² Lovenjak, »Knjiga,« 171. Izvirnik: *DMP* 44. 5.

¹⁴³ Bratož, *Med Italijo*, 25.

Po porazu in smrti Maksimina Daje se je praktično končalo obdobje in sistem tetrahije, saj sta dejansko zavladata Konstantin in Licinij sama. Čeprav sta uradno oblikovala še zadnjo, šesto tetrahijo, je to bilo bolj zaradi medsebojnega premirja iz leta 317, ki je sledil državljanski vojni. Določeno je bilo, da Konstantinova sinova Krisp in Konstantin II. ter Licinijev sin Licinij II. prevzamejo mesto cesarjev, tako da je bila v teoriji tetrahija nekako ohranjena. Premirje med avgustoma ni trajalo dolgo, Licinij je bil skupaj z Martinijanom leta 324 dokončno poražen in leto kasneje usmrčen. Poraz in smrt Licinija pomenita tudi konec obdobja tetrahij, saj je od leta 324 dalje Konstantin sam vladal združenemu cesarstvu.¹⁴⁴

Toda kljub vnovični državljanski vojni in urejanju razmer v cesarstvu, je Konstantin v letih od milanskega edikta izdal več zakonov, ki so okrepili in povzdignili krščanstvo. Med temi izstopata predvsem dva cerkvena zbora, sinoda v Arelatu (današnji Arles) leta 314 ter še pomembnejši, prvi ekumenski koncil v Nikeji leta 325.¹⁴⁵

Sklep

Samo preganjanje kristjanov je se je začelo že dolgo pred tetrahijami 3. in 4. stoletja, vendar z daljšimi premori ter tudi na različne način. Prav tako so bila preganjanja na začetku bolj skoncentrirana na vzhodne dele cesarstva. Sprva so tako potekala preganjanja zgolj proti posameznikom in so bila nesistematična ter brez pravne podlage, saj se prvo sistematično preganjanje pojavi šele z Decijem sredi 3. stoletja.

Galienov tolerančni edikt je podaljšal mirno razmerje med kristjani in cesarji ter državo. Dioklecijanovi edikti iz let 303-304, ki so sprožili osemletno ter na vzhodu desetletno preganjanje, so bili v veliki meri odvisni od avgustov in cesarjev, ki so jih izvajali. Pri tem je enostavno primerjati ravnanje ter izvajanje odlokov Galerija in Dioklecijana ter Konstancija I. in Konstantina. Kot začetnik tetrahičnih preganjanj, je Dioklecijan v virih označen kot velik preganjalec, čeprav sta bila v oziru obsega ter surovosti preganjanj Galerij in Maksimin Daja veliko hujša. Nastop Konstantina in njegova osebna ter politična naklonjenost krščanstvu sta danes izjemnega pomena ne samo za cerkveno, temveč tudi svetovno zgodovino. Kajti ravno preko Konstantina in njegovih zakonov ter zavezanosti krščanstvu, je ta vera v obdobju nekaj desetletij iz preganjanje ter zatirane veroizpovedi prerasla v najmočnejšo in najštevilčnejšo religijo v cesarstvu.

Kljub številnim virom in omembah mučencev, ki so umrli med preganjanji, sama preganjanja niso bila tako pogosta ter številčna. Če vzamemo obdobje od prvega Neronovega preganjanja do Dioklecijanovih ediktov, to obsega približno 250 let. V tem obdobju nam je znano veliko število mučencev in preganjanj cesarjev, toda, če na to pogledamo objektivno, je realnost preganjanj dosti manj obsežna. Tako so na primer med Neronovo in Domicijanovo vladavino ali med vladavino Hadrijana in Marka Avrelija dolga desetletja nekakšna obdobja strpnosti ter miru. Podobno lahko rečemo za obdobje vladavine dinastije Severov, Filipa Arabca in Galiena. Do Dioklecijanovih ediktov so tudi preganjanja v večini trajala krajši čas, sploh v turbulentnem obdobju 3. stoletja. Prav tako je bil pomemben faktor velikost cesarstva in število njegovih prebivalcev, v sklopu cesar so bila preganjanja manj obsežna kakor ponazarjajo nekateri viri. Kljub temu pa moramo vedeti, da je bilo življenje kristjanov skozi ves ta čas izredno težko in predvsem nepredvidljivo, zaradi tega se je tudi vera širila počasi. Sploh do Galienovega edikta je bilo krščanstvo osovraženo in zaničevano s strani ljudstva, do njih so bili odklonilni tudi izobraženci, kar lahko med drugim jasno opazimo pri Svetoniju in Tacitu. Ravno ta negotovost ter tanka meja med strpnostjo in preganjanjem s strani oblasti, ki se je lahko spremenila že naslednji dan, je bil močan faktor pri širjenju vere.

¹⁴⁴ Demandt, *Die spätantike*, 88–89.

¹⁴⁵ Bratož, *Med Italijo*, 257–258.

Zaključek

Za krščanstvo bi lahko rekli, da je bilo preganjano že od vsega začetka svojega obstoja, čeprav nam viri najzgodnejše preganjane postavljajo v čas Nerona. V obdobju več kot dveh stoletij, ki ločujeta Neronovo in Dioklecijanovo vladavino, je bilo krščanstvo postavljeno na tanko mejo med strpnostjo in mirom ter osovraženostjo in preganjanji. Ta meja se je po zaslugi cesarjev ali drugih posrednih dejavnikov stalno, negotovo in nekorektno premikala iz ene strani na drugo.

V zapisanem sem želel prikazati ter obrazložiti kako in zakaj je prišlo do preganjanj kristjanov, predvsem v obdobju tetrahij. Iz relativnega miru in strpnosti so Dioklecijanovi štirje edikti o krščanstvu v letih 303–304 sprožili (predvsem na vzhodnem delu cesarstva) dolgoletna preganjanja. Če kdaj, je sploh pri tetrahij izrazitega pomena posameznikovo uveljavljanje in izpeljevanje sprejetih odlokov na svojem upravnem območju. Pri tem se je pokazala največja razlika med določenimi posamezniki, kakor tudi pri ozemlju, kateremu so vladali. Toda kljub popustljivejšemu izvajanju odlokov, denimo na primeru Konstancija Klora, je bilo krščanstvo v Galiji in Britaniji takrat vseeno prepovedano, njegova pripadnost pa kaznovana s smrtjo. Posamezni tetrahij je tukaj odigral večjo vlogo kakor se je morda zavedamo, saj je z morebitnim neizvajanjem odlokov omogočil tudi širjenje in sprejemanje vere med širšo množico. Popustljivost in strpnost tistih tetrahij, ki niso dosledno izvajali Dioklecijanovih ediktov, ne smemo razumeti kot samo njihovo dobrosrčnost in milost. Lahko, da so bili v določeni meri razlogi tudi bolj pragmatični ali mogoče celo odkrito nasprotovanje vladanju drugega tetrahija. Kljub vsemu so se preganjanja izkazala za neuspela, zato je Galerij v letu 311 izdal tolerančni edikt, ki je prekliceval Dioklecijanove odloke. Neupoštevanje odloka s strani Maksimina Daje je bilo končano šele leta 313, istega leta, kakor med Konstantinom in Licinijem sklenjen milanski edikt. Milanski edikt velja za vrhunec krščanske veroizpovedi v njenem dotedanjem obstoju, saj je tedaj prvič v zgodovini uradno priznana in predvsem dovoljena vera (*religio licita*). V desetletju od izdaje Dioklecijanovih odlokov, tudi po zaslugi določenih tetrahij in njihovemu kasnejšemu boju za oblast, je prešlo iz stopnje preganjanja, do statusa uradno priznane in dovoljene vere v cesarstvu.

Viri

- Eusebius Caesariensis, *Historia Ecclesiastica*.
 - Lake, Kirsopp. *Eusebius. The ecclesiastical history. Volume I*. Cambridge (Massachusetts), London: Harvard University Press, 1998.
 - Williamson, G. A. *Eusebius. The history of the church from Christ to Constantine*. London: Penguin books, 1989.
- Tacit, *Annales*, XV, 44.

Elektronski viri

- Plescia, Joseph. »On the Persecution of the Christians in the Roman Empire.« *Latomus* 30/1 (1971), 120–132.

Literatura

- Bratož, Rajko. »Odnos rimskega cesarstva do krščanstva v obdobju od Galienovega edikta (260) do Galerijevega edikta (311)«. *Varia: Razprave I. razreda dissertationes classis I 28* (2014), 139–174.
- Bratož, Rajko. *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete: Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2014.
- Bratož, Rajko. *Rimska zgodovina 1. Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Študentska založba, Filozofska fakulteta, 2007.
- Daniélou, Jean. *Zgodovina Cerkev 1. Od začetkov do Gregorja Velikega*. Ljubljana: Družina, 1988.

- De Ste. Croix, Geoffrey. *Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy*. Oxford: University Press, 2006.
- Demandt, Alexander. *Die spätantike. Römische geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n. Chr.* München: C.H. Beck, 2007.
- Jones, A. H. M. *The later Roman Empire, 284–602. A social economic and administrative survey. Volume I.* University of Oklahoma press.
- Lovenjak, Milan. »Knjiga Lucija Cecilija izpovedovalcu Donatu o smrtih preganjalcev.« *Clotho*, 3/1 (2021), 141–179.
- Lovenjak, Milan. »Laktancij in spis O smrti preganjalcev.« *Clotho*, 3/1 (2021), 123–139.
- Lukman, Franc Ksaverij. *Martyres Christi. Trideset poročil o mučencih prvih stoletij z zgodovinskim okvirom.* Celje: Mohorjeva družba, 1934.
- Maver, Aleš. »Preganjanja kristjanov in cesarji preganjalci pri latinskih krščanskih zgodovinarjih 4. in 5. stoletja.« *Keria, Studia latina et graeca*, 10/1 (2008), 53–76.
- Peipenbrink, Karen. *Antike und Christentum.* Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2007.

Beno Brečević

Tržaški »generalni štrajk« skozi oči slovenskih časnikov

Izvleček

Članek se ukvarja z vzroki, dogodki in posledicami tržaške generalne stavke leta 1902 skozi oči slovenskega časopisja. Glavni namen članka je prikazati tem bolj detajlirano sliko dogodkov, ki so se tekom revolucionarnih februarjskih dni odvijali na ulicah Trsta in njegove ožje okolice. Predvsem pa članek predstavi sliko medijskega odnosa do stavke, ki je tekom protestov nihala od solidarnosti do stavkajočih delavcev vse do obsojanja in spodbujanja starih političnih bojev, ki so dominirali tržaški politični prostor poznega 19. stoletja, kot so denimo polemiziranje nacionalnih trenj med slovenskim in italijanskim političnim taborom. Slednji so tekom protestov postajali vse bolj prevladujoči na naslovnica časopisja in v javnem diskurzu tako v Italiji kot Avstro-Ogrski.

Abstract

The article deals with the causes, events and consequences of the Trieste general strike of 1902 through the eyes of Slovenian newspapers. The main purpose of the article is to present a more detailed picture of the events that took place on the streets of Trieste and its immediate surroundings during the revolutionary February days. Above all, the article presents a picture of the media's attitude towards the strike, which during the protests fluctuated from solidarity with the striking workers to condemnation and encouragement of the old political struggles that dominated the Triestine political space of the late 19th century, such as, for example, the polemics of national frictions between Slovenian and Italian political camps. During the protests, the latter became more and more dominant on newspaper front pages and in public discourse in both Italy and Austria-Hungary.

Ključne besede: časopisje, stavka, Avstrijski Lloyd, delavstvo, Trst, demonstracije.

Uvod

V okviru te naloge bom predstavil vzroke, potek in posledice generalne stavke tržaškega delavstva, ki velja za eno največjih stavk v zgodovini delavskega gibanja na Slovenskem. Stavka se je začela dan po pepelnični sredi leta 1902 v kolektivu kurjačev »avstrijskega Lloyda«. Tržaška stavka tako predstavlja največjo stavko v zgodovini tržaškega delavstva in eden izmed najbolj množičnih političnih zborovanj na Slovenskem. Gre za enega izmed odločilnih dogodkov, ki je omogočil širitev delavskih organizacij na Primorskem in Trstu. Vpliv posledic tržaške stavke je v svojem avtobiografskem delu *Iz mojega življenja* povzel vpliven primorski politik Henrik Tuma:

»Posebno od velikih rabuk leta 1902., ki so zahtevale več delavskih žrtev, se je v Trstu silno okrepila socialnodemokratska stranka pod odličnim vodstvom Valentina Pittonija in poleg nje je jela naraščati tudi samostojna socialnodemokratska stranka slovenskih delavcev. Ker se je delavstvo slovenske narodnosti v Trstu tako množilo, je kazalo, da zadobi socialnodemokratska stranka v bodočnosti v javnem življenju na slovenski strani odločilen pomen.«¹⁴⁶

Trst na prelomu stoletja

Pri razumevanju stavke, njenih vzrokov in posledic, pa moramo najprej v ospredje postaviti samo gospodarsko in družbeno situacijo v Trstu na prelomu stoletja. Trst kot mesto je sredi 19.

¹⁴⁶ Tuma, *Iz mojega življenja : spomini, misli in izpovedi*, 292.

stoletja z izgradnjo južne železnice postalo ključno mesto za celotno dualno monarhijo.¹⁴⁷ Tržaška luka je predstavljala vrata v svet za celotno monarhijo in tako se je v mestu začel kopičiti obširen kapital, tako domač kot tuji. Kot je zapisal Tuma, je mesto postajalo nekakšen center za slovenske podjetnike, ki so postali močna gospodarska sila v mestu, kljub temu, da so bili v mestu v manjšini.¹⁴⁸ Poleg kapitala pa je mestno življenje krojilo tudi delavstvo, ki se je zaradi velikega števila industrijskih obratov priseljevalo v mesto. Ekonomski migranti so prihajali tako iz tržaškega zaledja kot tudi s Kranjske, Štajerske in ostalih delov Avstrijskega primorja, tako naj bi v mestu ob prelomu stoletja od celotnega tržaškega delavstva Slovenci sestavljali več kot četrtino vseh delavcev.¹⁴⁹ Gospodarski živelj Slovencev v Trstu je opisal Tuma: »Res je bilo v Trstu pred vojno do 40.000 tako imenovanih 'regnicolov', t. j. delavcev, večinoma pa obrtnikov in uslužbencev, iz kraljevine Italije, toda preraščal jih je vedno bolj slovenski živelj. Tako se je preosnavljal Trst v naravno gospodarsko središče vse Slovenije.«¹⁵⁰

Na splošno je bila podoba tržaškega delavstva dokaj raznolika. Po podatkih popisa poklicne strukture leta 1910 se je od približno 230.000 tržačanov slabih 77 tisoč po avstrijski uradni statistiki uvrščalo v delo v raznih industrijskih panogah. Od panog so najbolj prevladovala oblačilska industrija (19%), gradbeništvo (17%), proizvodnja strojev (16%) in živilska industrija (10%).¹⁵¹ Kar se tiče narodnostne sestave delavstva, je kot že zgoraj navedeno približno vsak četrti delavec uporabljal slovenščino kot svoj občevalni jezik, vsak drugi italijanščino in vsak peti delavec je bil tujec, vendar za njih ni specifičan prevladujoči občevalni jezik.¹⁵² Ostali delež pa so sestavljali Nemci. Poleg industrije pa je Trst kraljeval kot svobodna luka, kjer so imele sedež številne trgovske in prevozniške družbe, med katerimi najdemo Avstrijski Lloyd, uradno *Österreichischer Lloyd*. Družba je bila originalno ustanovljena leta 1833 z združitvijo 19 zavarovalniških družb. Sprva je družba delovala kot register za pomorsko trgovino, po modelu angleškega *Lloyd's Register*. Vendar se je družba prvič začela ukvarjati s pomorsko trgovino že tri leta po njeni ustanovitvi, tako je skozi leta postala najmočnejša pomorska trgovska družba v monarhiji in pripomogla k razvoju Trsta kot eno najmočnejših luk severnega Jadrana in Sredozemlja nasploh. Sedež družbe je bila t. i. Lloydova palača na tržaškem Velikem trgu, tik ob mestni hiši.¹⁵³ Njeni delavci so pretežno prihajali iz slovenskega in hrvaškega prostora, po nekaterih podatkih naj teh bilo do 80% vseh zaposlenih.¹⁵⁴

Predvečer in povod za stavko

Stavka se naj bi se po poročanju tržaškega časnika *Edinost* uradno začela v četrtek, 13. februarja, ko naj bi delo protestno zapustilo nekje med 700 in 800 kurjačev.¹⁵⁵ Delo so zapustili zato, ker jim vodstvo Lloydovih ni ugodilo njihovih zahtev o razbremenitvi delovnih pogojev. Po navedbah časnika *Štajerec* naj bi delavci zahtevali skrajšanje delovnika z 12 ur na 8 ur, odpravo straže po premoru dela in pravico za dlje zapustiti ladjo med postankom v pristanu.¹⁵⁶

Glavni problem v zvezi z delavnikom Lloydovih kurjačev je bila t. i. straža. Delavci so od 12 ur imeli 10 in pol ure dela in pol drugo uro za premor, med katerim niso smeli zapustiti

¹⁴⁷ Earl of Cruise, »HISTORY - One of the earliest steam ship companies in the world ÖSTERREICHISCHER LLOYD was founded in 1833 - II 1855-1914.«

¹⁴⁸ Tuma, *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*, 290.

¹⁴⁹ Gerolds, »Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern; Küstenland und Dalmatien,« 66.

¹⁵⁰ Tuma, *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi*, 290-291.

¹⁵¹ Gerolds, »Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung,« 88.

¹⁵² Gerolds, »Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung,« 114.

¹⁵³ Earl of Cruise, »ÖSTERREICHISCHER LLOYD.«

¹⁵⁴ Čučić, »Bokelji između Boke i Trsta,« 155.

¹⁵⁵ 1. »Generalni štrajk v Trstu,« 1.

2. »Tržaške vesti,« 2.

¹⁵⁶ »Generalni štrajk v Trstu,« 1.

ladje, ne glede na to ali so bili nameščeni doma ali v tujini.¹⁵⁷ Po končanem delu so imeli na papirju 12 ur premora do začetka naslednje izmene, v resnici pa je bilo to zgolj 9 ur. Od delavcev se je zahtevalo, da morajo za vsakih šest ur premora dodatni opraviti triurno stražo, med katero so bili dolžni opravljati dolžnosti, namenjene zaposlenim na palubi. Straža je služila temu, da je uprava Lloyda lahko zaposlila manj mornarjev, ki so imeli bistveno višje plače in krajše izmene.¹⁵⁸ Iz zapisa takratnih časnikov je jasno, da je bila stavka podprta s strani klerikalnega kot tudi liberalnega časopisja.¹⁵⁹

Pričetek stavke

Dan pred stavko, torej na pepelnično sredo, naj bi se zadnjič sešlo predstavništvo delavcev in uprava Lloyda, ki ni ugodila zahtevam delavskih predstavnikov. V *Slovenca* so poročali, da so se delavci na predvečer stavke zbrali na sedežu združenih socialistov na ulici Boshetto¹⁶⁰ na vzhodnem delu mesta, kjer so pozvali vodje predstavništva, naj se z Lloydovo upravo sestanejo naslednje jutro. Pogajanja pa niso obrodila sadov. Ravnatelj Becher je delavskemu predstavništvu ponudil zgolj plačilo nadur in zamik začetka delavnika z 6.00 na 6.30 zjutraj.¹⁶¹ Po navedbah *Slovenca* pa je glede problematike straž Becher poudaril, da to vprašanje ne leži v njegovi pristojnosti. Mestna oblast je že ob 7.00 aktivirala razpoložljive policijske enote in jih poslala pred poslopja večjih podjetji, iz tega lahko razberemo, da je mestna oblast slutila, da bo prišlo do večje stavke. Lloydovi kurjači so delo zapustili šele po koncu pogajanj.

Po odhodu kurjačev naj bi uprava Lloyda še isti dan v mesto pripeljala več ducat delavcev iz Italije, Grčije ter celo Indije in Turčije. Po poročanjih avstrijskega delavskega glasila *Arbeiterwille* so delavci prispeli s parnikov Apollo, Helios in Vindobona, ki so bili takrat nameščeni v luki.¹⁶² Poleg lastnih parnikov pa je Lloydova uprava na delo poklicala kurjače iz kraljeve mornarice, katere so kasneje nadomestili grški in italijanski delavci.¹⁶³ Po poročanju *Slovenca* naj bi še isti dan prispelo 64 novih nadomestnih delavcev.¹⁶⁴

Dogajanje v avstrijskem Lloydju je k stavki spodbudil tudi ostalo tržaško delavstvo, ki je že dan pred uradnim začetkom stavke sklenilo, da podpre stavkajoče kurjače. Tako so se stavke udeležili vsi tržaški delavci od Lloydovega arzenala in delavcev v Škednju do železniških delavcev na južni progi. Po prvih ocenah je na začetku stavke stavkalo okoli 5000 delavcev.¹⁶⁵ Delavci so hodili od tovarne do tovarne in pozivali svoje tovariše, naj se pridružijo stavki. Vendar so temu sledili že prvi incidenti, eden izmed njih se je zgodil pred tržaško tovarno linoleja, kjer so stavkajoči delavci prišli na tovarniško dvorišče in pozvali svoje kolege, naj se pridružijo stavki, pridružilo se jih je okoli sto. Kmalu za tem pa je na dvorišče vdrla policijska enota in aretirala slabih deset protestnikov.¹⁶⁶ Razlog za aretacije naj bi bilo plapolanje »črne zastave z rdečo zvezdo,« ki jo je seboj prinesel eden izmed delavcev. Preostali delavci so zapustili dvorišče in začeli prepevati »odo delavcev,« so zapisali v *Slovenca*. V tem kontekstu je moč trditi, da so delavci pričeli s prepevanjem *Internacionale*.¹⁶⁷ Podoben incident se je zgodil pred tovarno Mel, kjer so delavci policijo napadli z dežniki in raznim hladnim orožjem. Tako je do 14. ure stavkalo praktično vse tržaško delavstvo. Prvi delavec naj bi bil

¹⁵⁷ »Generalni štrajk v Trstu,« 2.

¹⁵⁸ »Generalni štrajk v Trstu,« 1.

¹⁵⁹ 1. »Politični pregled,« 1.

2. »Velika stavka v Trstu,« 3.

3. »Revolta v Trstu,« 1.

¹⁶⁰ »Trst,« 1.

¹⁶¹ Prav tam.

¹⁶² »Mittheilungen aus nah und fern,« 2.

¹⁶³ »Mittheilungen aus nah und fern,« 2.

¹⁶⁴ »Stavka 'Lloydovih' kurjačev,« 4.

¹⁶⁵ »Telegramme,« 3.

¹⁶⁶ »Telegramme,« 3.

¹⁶⁷ »Splošna delavska stavka v Trstu,« 3.

ranjen na mirnem protestu na ulici Korso, kjer je na delavce policija krenila s sabljami. Opoldne se je na Velikem trgu zbrala tudi prva vojaška stotnija, ki je varovala mestni magistrat, kjer se je ob 15.00 odvil še en sestanek med upravo Lloyda in delavskim zastopništvom, ki tako kot prejšnje srečanje ni obrodil sadov. Popoldne so se sestala tudi uredništva tržaških časopisov, kjer so sprejeli sklep o pridružitvi k stavki. Zaradi stavke tržaških tiskarjev je nastopil tudi nekakšen »informacijski molk«, ki je trajal med 13. in 17. februarjem. Tudi zvečer so delavci demonstrirali po mestu, med njimi naj bi jih policija aretirala 20.¹⁶⁸

Krvavi petek

Prvi množični izgredi so se začeli v petek, 14. februarja, ko so se stavki pridružili še delavci tržaške plinarne in tovarn Stabilimento tecnico Triestino ter San Marco. Po poročanjih medijev naj bi se zborovanja po celem mestu začela okoli enajste ure zjutraj. Težje je oceniti število stavkajočih, ki naj bi se nahajalo med 20 in 35 tisoč. Zaradi stavke se je prekinilo delovanje tramvaja, saj so bili njegovi delavci vpleteni v stavki. Trgovci so zaprli trgovine, ki so bile tarča ropanja. Najhujši izgredi so bili ob poslopju Lloydove palače, kjer naj bi demonstranti razbijali okna in prišlo naj bi do spopadov s policijo. Hudi izgredi so se odvijali tudi na ulici Korso, kjer se je množica spopadla z žandarmerijo. Do poldneva je bila na ulice vpoklicana vojska, ki je zasedla poslopja vseh javnih ustanov in varovala tudi Lloydovo palačo. Javni promet v in iz Trsta je bil popolnoma zaustavljen. Poleg vojske v Trstu je vlada mobilizirala bataljone iz celotnega slovenskega ozemlja, po navedbah *Slovenskega naroda* sta v Trst isti dan prispela dodatna bataljona iz Gorice. Na pomoč je bila poklicana tudi garnizija v Ljubljani, isti dan naj bi okoli prve ure popoldne Ljubljano zapustilo več sto vojakov in častnikov 27. domobranskega polka, ki so v Trst prispeli 15. februarja. Vojaška uprava pa je sporočila, da bo tudi naslednji dan odpeljal še en vojaški vlak. Sklicala se je tudi vojaška komanda v Celovcu, Gradcu in Mariboru.¹⁶⁹

Prizori v mestu so se iz ure v uro stopnjevali. Tržaška policija in vojska sta nemirne protestnike pomikali iz ulice v ulico. Vodstvo stavke se je odločilo sklicati zborovanje v gledališču Rossetti na obrobju mestnega jedra. Pred gledališčem se je okoli tretje ure popoldne zbrala več deset tisoč glava množica. Vodje protesta so množico mirili, a zaradi hrupa se njihovih besed ni slišalo. Po poročanju *Slovenskega naroda* je ena izmed skupin napadla bližnjo Dreherjevo pivovarno, ki jo je branila tovarniška gasilska brigada, množico pa je odgnala s pomočjo gasilske brizgalke.¹⁷⁰ Večji del množice pa se je odpravil proti ulici Korso in naprej proti Velikem trgu, kjer pa je bila že utaborjena vojska. Protestniki so po ulici Korso naleteli na vojaški polk na Borznem trgu.¹⁷¹ Sledil je eden izmed prelomnih trenutkov stavke. Vojska naj bi protestnike večkrat pozvala, naj se razbežijo, vendar je množica odgovorila z baražo kamnja in psov. Med obmetavanjem naj bi kamen v glavo zadel enega izmed oficirjev, ki se je zgrudil na tla in ukazal streljati. Med pobojem je padlo devet ljudi, okoli 22 pa naj bi bilo huje ranjenih.¹⁷² Med njimi so bili ranjeni tudi številni očitvidci, katere so strelne krogle zadele iz odboja. Množica se je nemudoma razbežala po ulicah in sledila je panika. V časniku *Slovenec* so poročali o prizoru, ko so protestniki poskusili truplo enega izmed ustreljenih delavcev odnesti do poštnega urada na borzi. Borzni uslužbenci so to poskušali preprečiti, vendar jih je množica preobremenila. Vojska je udrila v borzo in protestnike pregnala z bajoneti, truplo pa so pustili na mizi poštnega urada. V Trstu je v večernih urah divjal kaos, javna razsvetljava ni delovala, saj so protestniki uničevali luči in izrivali kandelabre. Mesto je bilo do sedme ure zvečer celo brez elektrike. Vojska je ponoči opravila hišne preiskave in priprla 67 ljudi, od tega jih je bila slaba tretjina ranjenih.

¹⁶⁸ »Nemiri v Trstu,« 1.

¹⁶⁹ »Telefonska in brzojavna poročila,« 4.

¹⁷⁰ »Generalni štrajk v Trstu,« 1.

¹⁷¹ »Veliki nemiri v Trstu,« 1.

¹⁷² »Veliki nemiri v Trstu,« 1.

Stopnjevanje protestov

Demonstracije in izgredi so se nadaljevali v soboto, 15. februarja. V *Slovincu* so poročali, da je bilo do opoldneva ubitih kakih 15 ljudi in dvesto ranjenih. V plamenih naj bi bila tudi že zgoraj omenjena Dreherjeva pivovarna, vendar se je kasneje izkazalo, da je bil podatek o sežigu nepravilen. Delavci so namreč pred pivovarno zakurili manjši ogenj, kar je navzven dalo odtis, da so zažgali pivovarno. Situacija v Trstu se je razvila do te mere, da je tematika prišla na dnevni red avstrijskega državnega zbora, ki je večkrat prekinil sejo zaradi vedno novejših informacij. O problematiki sta spregovorila poslanca Basevi in poslanec socialnih demokratov Engelbert Pernerstorfer. Takratni ministrski predsednik Ernest von Koerber je poslancem zagotovil, da bo državna oblast opravila temeljit pregled dejstev in agitatorje najstrožje kaznovala. V časopisju so se širila mnjenja, da se je tržaška stavka spremenila v revolucijo. Večina časopisja je tudi obsodila ropanje trgovin in razbijanje.¹⁷³

V Trstu se je tudi prvič po začetku stavke sestal mestni svet, ki je sprejel skupno resolucijo, s katero so se zavezali, da bodo izpustili aretirane delavce in ustanovili preiskovalno komisijo, sestavljeno iz sedem članov vsake stranke mestnega sveta. Poleg tega so sprejeli, da bo pogreb ubitih delavcev kril občinski proračun ter da bodo družine žrtev kompenzirane z denarno vsoto po deset tisoč kron. Poleg vojakov 27. domobranskega polka je v Trst prispelo osem stotnij (okoli 600 vojakov) iz goriške garnizije.¹⁷⁴ Po mestu so številni izobesili žalne zastave, katere je policija smatrala za protestne in izdala ukaz, da se žalnih zastav ne sme izobešati. Na tej točki se podatki o tem dogodku močno razlikujejo. Nekateri mediji so poročali, da so zastave ljudje morali izobešiti prisilno, zaradi groženj jeznih delavcev. Po drugi strani pa so mediji poročali o brezobzirnosti policije, ki ni dovoljevala žalovanj za umrlimi.¹⁷⁵

Izgredi so se kljub prihodu vojske še naprej nadaljevali okoli cerkve sv. Antona v centru mesta, kjer je manjša skupina dečkov pričela obmetavati skupino vojakov s kamenjem. Slednji so ustrelili nekega deset letnega dečka, ki je od strelne rane tudi umrl na cerkvenem stopnišču.¹⁷⁶ Ob štirih popoldne se je na mestnem magistratu ponovno sešlo vodstvo Lloyda in predstavništvo delavcev, tokrat pa je sestanku predsedoval župan mesta. Uprava Lloyda je pristala na vse zahteve in novica o sprejetem dogovoru se je kmalu razširila po celotnem mestu. Delavci so mirno nadaljevali zborovanje do približno osme urne zvečer. Po zborih se je množica razšla in na ulicah je ostalo le vojaštvo.¹⁷⁷

Viharna nedelja in ugoditev zahtev

Nedelja 16. februarja je bila pretežno mirna, po mestu je divjala burja in snežni metež. Poleg neugodnega vremena pa je bila za mesto Trst razglašena nagla sodba. Nagla sodba je bila določba, ki je v primeru ponovnega javnega zbiranja in izvajanju ščuvanja upora omogočila, da se kaznjenca po skrajšanem sodnem postopku obsodi neposredno na smrt.¹⁷⁸ S tem je oblast poskusila dokončno zadušiti uporniški duh, ki je po mestu divjal že od četrтка. V ponedeljek se je večina delavstva že vrnila na delo. Dogodki tržaške stavke so širom dvojne monarhije razširile zaskrbljenost in negotovost, saj so se množice bale hujšega upora ali pa morda še celo revolucije. Razprave v avstrijskem državnem zboru pokažejo, da je večina poslancev v prvi vrsti podpirala nemudno ukrepanje vlade pri čim hitrejši zadušitvi stavke. Vesti o stavki so pritegnile pozornost italijanskih politikov, ki so dogajanja izkoristili za širjenje iredentističnih idej.¹⁷⁹ Tržaški časnik *Edinost* je poročal o nacionalnem shodu v Rimu 20. 2. 1902, torej par

¹⁷³ »Politični pregled,« 1.

¹⁷⁴ »Veliki nemiri v Trstu,« 1.

¹⁷⁵ 1. »Tržaške vesti,« 2.

2. »Nemiri v Trstu,« 1.

¹⁷⁶ »Tržaške vesti,« 2.

¹⁷⁷ »Nemiri v Trstu,« 1.

¹⁷⁸ »Tržaški dogodki,« 1.

¹⁷⁹ »Tržaški dogodki in irredenta v Italiji,« 2.

dni po zaključku burnih dogajanj. Shod je organiziral vplivni tržaški meščan Brazilai, ki je tako kot velik del italijanskega meščanstva med stavko prebegnil v sosednje kraje. Brazilai je na shodu poudaril, da so bili revolucionarni dnevi v mestu izraz »italijanske vesti«, ki se upira domnevemu poslovenjenju mesta, ki ga izvaja avstrijska oblast. Zavračal je gospodarske in socialne razmere ter poudaril, da je bila mestna vstaja podobna tistim v Lombardiji in Benečiji, ko sta bili ti pokrajini še del Avstrijskega cesarstva.¹⁸⁰

Zaključek

Tržaška generalna stavka predstavlja enega izmed odločilnih trenutkov v zgodovini delavskega gibanja v Avstro-Ogrski in na Slovenskem na sploh. Šlo je za enega izmed redkih tovrstnih izrazov javnega mnenja, ki je na začetku tako v solidarnosti povezala vse politične struje slovenske politike. Slovensko ozemlje še do velike tekstilne stavke leta 1936 ni doživelo tako množičnih demonstracij. Tudi danes je v Trstu še moč najti spominske plakete in spomenike, ki obujajo demonin na revolucionarne februarske dni leta 1902.

Fotografija 1: Pogled na Borzni trg (maj 2023), privatna zbirka

Fotografija 2: Naslovnica italijanskega časnika La Domenica del Corriere, 3. marec 1902, privatna kolekcija

Fotografija 4: Naslovnica slovenskega časnika Slovenec, 17. februar 1902, Dlib

Fotografija 3: Spominska plošča padlim med streljanjem na Borznem trgu, maj 2023, privatna zbirka

¹⁸⁰ Prav tam.

Seznam virov

- Gerolds, Karl. »Berufsstatistik nach den Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern; Küstenland und Dalmatien.« *Bureau der K. K. Statistischen Zentralkommission* 3, št. 6 (1915): 56–64. <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=ost&datum=0003&page=780&size=45> (Dostop 4. 2. 2023).
- Tuma, Henrik. *Iz mojega življenja : spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937.
- Primorski list:
 - »Štrajk v Trstu.« Primorski list. 20. februar 1902, letnik 10, št. 8.
 - »Irridenta in anarhizem v Trstu.« Primorski list. 27. februar 1902, letnik 8, št. 10.
 - »Iz Trsta.« Primorski list. 6. marec 1902, letnik 10, št. 10.
 - »Politične in cerkvene vesti.« Primorski list. 13. marec 1902, letnik 10, št. 11.
- Slovenec:
 - »Stavka Lloydovih kurjačev.« Slovenec. 12. februar 1902, letnik 30, št. 35.
 - »Stavka a »Lloydovih« kurjačev.« Slovenec. 13. februar 1902, letnik 30, št. 36.
 - »Velika stavka v Trstu.« Slovenec. 14. februar 1902, letnik 30, št. 37.
 - »Veliki nemiri v Trstu.« Slovenec. 15. februar 1902, letnik 30, št. 38.
 - »Revolta v Trstu.« Slovenec. 17. februar 1902, letnik 30, št. 39.
 - »Trst.« Slovenec. 18. februar 1902, letnik 30, št. 40.
 - »Državni zbor: Nemiri v Trstu.« Slovenec. 19. februar 1902, letnik 30, št. 41.
 - »Tržaški nemiri.« Slovenec. 20. februar 1902, letnik 30, št. 42.
 - »Princ Lichtenstein o dogodkih v Trstu.« Slovenec. 20. februar 1902, letnik 30, št. 42.
 - »Dr. Porzer o tržaških dogodkih.« Slovenec. 20. februar 1902, letnik 30, št. 42.
 - »Položaj v Trstu.« Slovenec. 20. februar 1902, letnik 30, št. 42.
 - »Telefonska in brzajavna poročila.« Slovenec. 20. februar 1902, letnik 30, št. 42.
 - »Državni zbor: Nemiri v Trstu.« Slovenec. 22. februar 1902, letnik 30, št. 43.
 - »Strokovna delavska društva.« Slovenec. 24. februar 1902, letnik 30, št. 44.
 - »Razpuščen soc-dem. shod.« Slovenec. 25. februar 1902, letnik 30, št. 45.
 - »Barzilai o dogodkih v Trstu.« Slovenec. 26. februar 1902, letnik 30, št. 46.
 - »Iz Trsta.« Slovenec. 27. februar 1902, letnik 30, št. 47.
- Slovenski narod:
 - »Najnovejše novice.« Slovenski narod. 14. februar 1902, letnik 35, št. 37.
 - »Splošna delavska stavka v Trstu.« Slovenski narod. 15. februar 1902, letnik 35, št. 38.
 - »Generalni štrajk v Trstu.« Slovenski narod. 17. februar 1902, letnik 35, št. 39.
 - »Nemiri v Trstu.« Slovenski narod. 18. februar 1902, letnik 35, št. 40.
 - »Tržaški nemiri v državnem zboru.« Slovenski narod. 19. februar 1902, letnik 35, št. 41.
 - »Telefonska in brzajavna poročila.« Slovenski narod. 20. februar 1902, letnik 35, št. 42.
 - »Dnevne vesti.« Slovenski narod. 21. februar 1902, letnik 35, št. 43.
 - »Slavnost domačega domobranskega pešpolka št. 27.« Slovenski narod. 22. februar 1902, letnik 35, št. 44.
 - »Po nemirih v Trstu.« Slovenski narod. 24. februar 1902, letnik 35, št. 45.

- Štajerc:
 - »Generalni štrajk v Trstu.« Štajerc. 23. februar 1902, letnik 3, št. 4.
- Edinost:
 - »Tržaške vesti.« Edinost. 13. februar 1902, letnik 27, št. 35.
 - »Politični pregled.« Edinost. 17. februar 1902, letnik 27, št. 36.
 - »Tržaške vesti.« Edinost. 18. februar 1902, letnik 27, št. 37.
 - »Tržaško izjemno stanje v državnem zboru.« Edinost. 19. februar 1902, letnik 27, št. 38.
 - »Tržaški dogodki.« Edinost. 20. februar 1902, letnik 27, št. 39.
 - »Dogodki tržaški in Slovenc.« Edinost. 21. februar 1902, letnik 27, št. 40.
 - »Politične refleksije tržaških dogodkov.« Edinost. 22. februar 1902, letnik 27, št. 41.
 - »Iz odseka, imenovanega radi izjemnega stanja v Trstu.« Edinost. 24. februar 1902, letnik 27, št. 42.
 - »Tržaški dogodki in irredenta v Italiji.« Edinost. 25. februar 1902, letnik 27, št. 43.
- Slovenski gospodar:
 - »Nemiri v Trstu.« Slovenski gospodar. 20. februar 1902, letnik 36, št. 9.
- Kmetijske in rokodelske novice:
 - »Nemiri v Trstu.« Kmetijske in rokodelske novice. 21. februar 1902, letnik 60, št. 8.
- Arbeiterwille:
 - »Mittheilungen aus nah und fern.« Arbeiterwille. 12. februar 1902, letnik 13, št. 35.
 - »Telegramme.« Arbeiterwille. 14. februar 1902, letnik 13, št. 37.
 - »Generalstreik in Triest.« Arbeiterwille. 15. februar 1902, letnik 13, št. 38.
 - »Kritische Betrachtungen.« Arbeiterwille. 16. februar 1902, letnik 13, št. 39.
 - »Kritische Betrachtungen.« Arbeiterwille. 18. februar 1902, letnik 13, št. 40.
 - »Die Regirungsbehoerden von Triest.« Arbeiterwille. 18. februar 1902, letnik 13, št. 40.
 - »Aus dem Parlament.« Arbeiterwille. 18. februar, 1902, letnik 13, št. 40.
 - »Mittheilungen aus nah und fern.« Arbeiterwille. 19. februar, 1902, letnik 13, št. 41.
 - »Kritische Betrachtungen.« Arbeiterwille. 20. februar 1902, letnik 13, št. 42.
 - »Es ist erreicht.« Arbeiterwille. 21. februar 1902, letnik 13, št. 43.

Seznam literature

- Čučić, Vesna. »Bokelji između Boke i Trsta.« *Naše more* 53, št. 1-2 (marec 2006): 77–88.
- Earl of Cruise. »HISTORY - One of the earliest steam ship companies in the world ÖSTERREICHISCHER LLOYD was founded in 1833 - II 1855-1914.« 6. april 2019. <https://earlofcruise.blogspot.com/2017/07/history-one-of-earliest-steam-ship.html> (Dostop 5. 2. 2023).
- Gomač, Boris. »Slovenska politika v Trstu v desetletju pred prvo svetovno vojno.« *Zgodovinski časopis* 33, št. 2 (avgust 1979): 247–263.
- Winkler, Dieter. »Der Aufstand der Heizer des Österreichischen Lloyd in Triest 1902.« Österreichischer Marineverband. 3. oktober 2008. <http://www.marineverband.at/berichte/triest.html> (Dostop 4. 2. 2023).

Anja Finžgar

Cezarjeva reforma rimskega koledarja

Izvleček

V prispevku bodo predstavljene najpomembnejše reforme v rimskem koledarju od 8. stoletja pr. Kr. do začetka cesarstva s poudarkom na Cezarjevi reformi koledarja. Z obrazložitvijo razlike med sončnimi in lunarnimi koledarji v antiki bo izpostavljena težava, ki so jo imeli Rimljani zaradi neujemanja lunarnih koledarjev in sončevega leta. Podobno kot ostale civilizacije Bližnjega vzhoda po Sredozemlju, so tudi Rimljani reševali to neujemanje z interkalacijo potrebnih dni. Čeprav so pri tem veljala določena pravila, jih je po lastni presoji izvajal svečeniški kolegij, kar je povzročalo nesistematičnost in napake. Izmed koledarskih reform je bila najbolj prelomna Cezarjeva uvedba julijanskega koledarja. Julijanskih koledar je bil namreč dodelan in transparenten sončni koledar z interkalacijo na vsaka štiri leta, ki ni bil tako zlahka izpostavljen manipuliranju.

Abstract

In the following article I present the most important reforms in the Roman calendar from the 8th century BC to the beginning of the Empire, with an emphasis on Caesar's calendar reform. By examining the difference between solar and lunar calendars in antiquity, I explain the problem the Romans had with the mismatch between lunar calendars and the solar year. Like other Middle Eastern civilisations in the Mediterranean, the Romans solved this mismatch by intercalating the necessary days. Although there were rules for this, it was done at the discretion of the priestly college, which led to unsystematicity and errors. Of the calendar reforms, Caesar's introduction of the Julian calendar was the most groundbreaking. The Julian calendar introduced an elaborate and transparent solar calendar with intercalation every four years, which was not so easily subject to manipulation.

Ključne besede: koledar, Julij Cezar, reforme, pontifikalni kolegij, antika

Razvoj koledarjev na Bližnjem vzhodu

Štetje časa in vrste koledarjev

Koledar je sistematična razdelitev daljših časovnih obdobij kot so dnevi, meseci in leta v jasno in dokončno zaporedje. Človeške skupnosti so si čas uredile tako, kot je v tistem trenutku ustrezalo njihovim družbenim potrebam. Beseda »koledar« ima etimološki izvor v latinski besedi *calendarium*, ki pomeni poslovno knjigo, register ali seznam, v katerega so posojevalci vpisali imena in dolgove svojih dolžnikov. Beseda *calendarium* pa izvira iz besede *Kalendae*, ki je ime za prvi dan v rimskem mesecu, ko so naznanili prihajajoče tržne dneve, praznike, festivale in druge posebne priložnosti. Ker so se na ta dan, tj. prvi dan meseca, obračunavale obresti na posojilo, so take poslovne knjige poimenovali *calendarium*.¹⁸¹ Koledarji so bili sprva torej sezname za vpisovanje dni, mesecev in let. Dan je osnovna enota koledarja. Danes se meri od polnoči do polnoči, v antiki pa je dan lahko pomenil čas od sončnega zahoda do naslednjega sončnega zahoda, kot so šteli Babilonci, Grki in Judje ali pa od sončnega vzhoda do naslednjega sončnega vzhoda, kot je bilo v navadi pri Egipčanih. Dan je bil razdeljen na ure, ki pa so se zaradi Zemljinega odklona in vrtenja okoli Sonca skozi leto spreminjale tako ponoči kot podnevi. Pri večini civilizacij Bližnjega vzhoda je bil dan razdeljen na 24 ur, 12 podnevi in 12 ponoči. Večja enota od dneva sta bila teden, ki so ga ljudstva delila vsaka povsem po svoje, in

¹⁸¹ Rüpke, *The Roman Calendar from Numa to Constantine*, 1.

mesec, ki so ga povečini vsi prevzeli po enem luninem obratu okoli Zemlje, kar je približno 29,5 dni.¹⁸² Lunarni koledar se šteje glede na lunin obhod okoli Zemlje, pri čemer se lune mene spreminjajo. Sestavljen je iz 12 mesecev po 29,5 dni, z vse skupaj 354 dnevi letno. Tak koledar je bil enostaven za štetje dni zaradi majhnega števila le-teh v enem luninem mesecu in zaradi enostavnega beleženja po luninih menah. Primeren je bil za vsakdanjo rabo ljudi, saj so po njem lahko načrtovali svoje opravke in vodili posle, kot je na primer posojanje denarja z obrestnimi merami.¹⁸³ Sončev ali solarni koledar je osnovan na enem Zemljinem obratu okoli Sonca. Šteje 365,25 dni in se ujema z letnimi časi, saj spreminjanje le-teh povzroči spreminjanje sončne svetlobe skozi leto. Tak koledar je primeren za načrtovanje letnih opravil (npr. setev, žetev), ki so bila po navadi v domeni celotnih skupnosti, prav tako pa tudi za obeleževanje pomembnih dogodkov vladarjev. Tak koledar so lahko sestavili preko opazovanja sprememb dolžine opoldanske sence ali pozicije sonca glede na položaj zvezd v določenem času leta.¹⁸⁴ Težava med neujemanjem lunarnega in solarnega koledarja je bila pereča skozi celotno obdobje starega veka in so jo skupnosti reševale na različne načine z opazovanjem narave in zvezd. Za opazovanje zvezd so imele stare civilizacije mnogo astronomskih naprav za opazovanje nočnega neba za namen izdelave koledarjev. Kot podlago so lahko imeli lunarni koledar, ki so ga v določenem času leta morali prilagoditi glede na razliko med opazovanimi in pričakovanimi pojavi v naravi. Dodajanje dni v enakomernih intervalih v koledarsko leto se imenuje interkalacija ali vrinjanje.¹⁸⁵

Koledarji na Bližnjem vzhodu v antiki

Koledarji civilizacij v Mezopotamiji

V Mezopotamiji, območju med rekama Tigris in Evfrat, so leto delili v dve obdobji. Eno je bilo tisto, ki je nastopilo konec maja oz. v začetku junija in je bilo povezano z žetvijo, drugo pa je bilo preostalo leto. Mesece so mestne države poimenovala različno, po navadi pa je bilo poimenovanje povezano s festivali in opravili, ki so se odvijala v tistem času. Sumerci so bili med mezopotamskimi ljudstvi najbolj natančni glede beleženja časa. V 24. st. pr. Kr. so pisarji leto shematsko opredelili kot 12 mesecev po 30 dni. Novo leto so praznovali ob žetvi, ko se je začelo tudi novo vladarsko leto. Sumerci so interkalarne dneve dodajali povsem nenačrtovano, odvisno od potrebe, dokler tega postopka oblast ni centralizirala in poenotila. Kasneje so Babilonci ustvarili solarno–lunarni koledar z 19-letnim ciklom in interkalacijami v 3., 6., 8., 11., 14., 17. in 19. letu. Imeli so sončne in vodne ure, začetek dneva pa so opredelili s sončnim zahodom.¹⁸⁶

Perzijski koledarji

Ko so Perzijci zavzeli Babilonijo so prevzeli babilonski koledar in ga uveljavili po celem imperiju. Kasneje ga je prevzela dinastija Selevkidov in nato Partov. V severnem Iranu so uporabljali svoj koledar zoroastrizma, ki je bil sestavljen iz 12 mesecev po 30 dni s petimi dodatnimi dnevi. Postal je uradni koledar dinastije Sasanidov do prihoda Arabcev v 7. st. po Kr., ko je arabski lunarni koledar prevzel vodilno mesto v novi državni ureditvi. Perzijci so sicer še naprej uporabljali svoj koledar, dokler ga niso združili z julijanskim in začeli dodajati prestopna leta.¹⁸⁷

¹⁸² Encyclopedia Britannica, »Calendars: Measurement of time and types of calendars.«

¹⁸³ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Measurement of time and types of calendars.«

¹⁸⁴ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Measurement of time and types of calendars.«

¹⁸⁵ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Measurement of time and types of calendars.«

¹⁸⁶ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Measurement of time and types of calendars.«

¹⁸⁷ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Ancient and religious calendar systems.«

Egipčanski koledarji

Egipčani so poznali lunarni koledar, ki so ga popravljali glede na letne čase z opazovanjem zvezde Sirij. Tako je bilo leto le za 12 minut krajše od sončevega leta. Leto je pri njih trajalo 365 dni. Ta koledar so uporabljali izključno za štetje vladarskih let. Ker niso imeli interkalacije, se jim je vsako četrto leto izgubil en dan in tako so v 1400 letih izgubili eno celo leto, kar se imenuje »sotični cikel«. Sočasno je bil za vsakdanje opravke ljudstva v rabi tudi lunarni koledar. Imeli pa so še tretji koledar, in sicer za namene izvajanja verskih obredov, pri katerem so dneve interkalirali.¹⁸⁸

Grški koledarji

Pri Grkih sta, kot pri Egipčanih, soobstajala lunarni koledar za vsakdanjo rabo ljudstva in solarni koledar za upravljanje civilnih zadev. V klasični dobi so v Atenah lunarnemu koledarju z 254 dnevi vsako drugo leto dodali en interkalarni mesec. Kasneje so mestne državnice mesece dodajale bolj po potrebi glede na različne festivale skozi leto, da se ne bi odvijali v napačnem času leta. Čeprav so obstajali astronomi kot Meton, ki je predvidel 19-letni lunarni cikel, jih politiki niso upoštevali, saj jim je bilo v korist upravljanje s koledarjem. Novo leto so začeli ob nastopu vlade novega arhonta. Kljub osvajanjem Aleksandra Velikega in razdelitvi Grčije med diadohe, so Grki svoje arbitrarne koledarske sisteme v mestnih državah obdržali vse do 2. st. po. Kr., kasneje tudi kljub rimski nadvladi in rimskemu julijanskemu koledarju. Hkrati so na nekaterih območjih prevzeli koledarske sisteme velikih sil Bližnjega vzhoda. V selevkidskem cesarstvu so Grki združili makedonsko–grški koledar z babilonskim 19-letnim cikličnim koledarjem, v ptolemajskem Egiptu pa so prevzeli egipčanski koledar.¹⁸⁹

Rimski koledarji od začetkov Rima do koledarske reforme Julija Cezarja

Prvi rimski koledar je bil lokalni koledar mesta Rim iz 8. stoletja pr. Kr. Začel se je z mesecem marcem in je trajal 10 mesecev do meseca decembra. Štirje meseci so bili dolgi 31 dni, ostalih šest pa 30 dni. Meseci dolgi 31 dni (marec, maj, kvintil, oktober) so se imenovali *pleni menses* oz. polni, tisti z 30 dnevi pa *cavi menses* oz. prazni.¹⁹⁰ Koledarsko leto je bilo dolgo 304 dni. Med koncem decembra in začetkom marca so imeli zimsko vrzel, v katero so po potrebi vrinili potrebne dni, da se je koledar ujemal s sončevim letom.¹⁹¹ Tak koledarski sistem z vrinjenim mesecem (*mense intercalari*) ni bil lunarni, temveč bi mu lahko rekli lunisolarni, saj temelji tako na gibanju sonca kot lune.¹⁹² Konec 8. stoletja pr. Kr. je drugi rimski kralj, Numa Pompilij, zimsko obdobje zapolnil z dvema mesecema, januarjem in februarjem, ki sta bila skupaj dolga 50 dni. Koledarsko leto je po tej reformi štelo 354 dni oziroma približno eno lunarno leto. Hkrati je Numa Pompilij vsem mesecem, ki so imeli 30 dni, vzel po en dan in tako šest dodatnih dni razdelil med nova zimska meseca. Februar in januar sta imela oba po 28 dni. Slednje se je kmalu spremenilo zaradi nove spremembe v koledarju, ki je bila posledica rimskega vraževerja. Rimljani so imeli sodo število dni v mesecu za slabo znamenje, zato je januar dobil dodatni dan in imel 29 dni. To rimsko vraževerje izvira, kot navaja Mommsen, iz pitagorejskega nauka, ki številom pripisuje mistični pomen in moč. Pitagorejski nauk je bil v tistem času namreč vodilna filozofska struja v Italiji.¹⁹³ Februar je tako ostal edini mesec s sodim številom dni. Posvečen je bil namreč božanstvom podzemlja in zato so zanj veljala

¹⁸⁸ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Ancient and religious calendar systems.«

¹⁸⁹ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Ancient and religious calendar systems.«

¹⁹⁰ Key, »Calendarium,« 226.

¹⁹¹ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Ancient and religious calendar systems.«

¹⁹² Rüpke, *The Roman Calendar*, 23–24.

¹⁹³ Mommsen, »The Period Anterior to the Abolition of the Monachy,« 219.

drugačna pravila. Koledar po reformi drugega rimskega kralja je imel torej 355 dni, razdeljenih med 12 mesecev.¹⁹⁴

mesec	število dni
MARTIUS	31 dni
APRILIS	29 dni
MAIUS	31 dni
IUNIUS	29 dni
QUINTILIS	31 dni
SEXTILIS	29 dni
SEPTEMBER	31 dni
OCTOBER	29 dni
NOVEMBER	31 dni
DECEMBER	29 dni
IANUARIUS	29 dni
FEBRUARIUS	28 dni (23 ali 24 dni v prestopnem letu)
INTERCALARIUS	0 dni (27 dni v prestopnem letu)

TABELA 1: Koledar Nume Pompilija okoli 703 pr. Kr.

Ker se po dolžini leta lunarno koledarsko leto ni ujemalo s solarnim, so dodali interkalacijo, ki se je imenovala *mercedonius*, med 23. in 24. februar. Med ta dva datuma so vsako drugo leto vrinili 27 dni, vsako četrto leto pa 28 dni. Pri tem so zadnje dni februarja, tj. od 24. do 28. februarja, opustili. Tako je leto zdaj v povprečju znašalo 366,25 dni. Vstavljanje točne interkalacije je bila dolžnost magistratov, imenovanih pontifiki.¹⁹⁵

Rimljani so imeli skozi leto veliko prazničnih dni. Eden izmed njih, ki nam pove veliko o sestavi rimskega koledarja, pa je bil praznik *Terminalia*. Praznoval se je na koncu leta, in sicer konec meseca februarja. Preko tega sklepamo, da so Rimljani sprva leto začenjali z mesecem marcem in ga končali z zimsko vrzeljo oz. po reformi Nume Pompilija s koncem februarja.¹⁹⁶ S tem polemizira Rüpke,¹⁹⁷ ki pravi, da so do prerepublikanskih koledarjev antični avtorji prišli preko sklepanja o etimologiji besed mesecev, ki je bila velikokrat zmotna. Trdi, da smo lahko gotovi le glede tega, da je imel koledar pred obdobjem republike 12 luninih mesecev, od katerih jih je šest vsebovalo imena bogov, šest pa jih je imelo imena po svoji zaporedni številki. O tesni povezavi mesecev z luninimi menami lahko sklepamo iz tega, da je bilo veliko praznikov v Rimu vezanih na le-te.

Pomembno reformo je sprejel tudi Gnej Flavij, pisar (*scriba*)¹⁹⁸ cenzorja Apija Klavdija Slepega (*Appius Claudius Caecus*)¹⁹⁹, leta 304 pr. Kr. Kot edil je na Forumu objavil dokument *dies fasti*, v katerem je bil javno objavljen seznam dni v prihajajočem mesecu, na katere so pravne storitve dovoljene.

¹⁹⁴ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Ancient and religious calendar systems.«

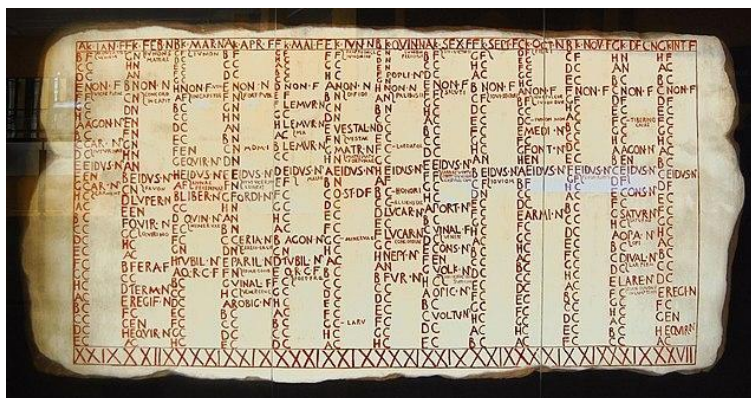
¹⁹⁵ Encyclopedia Britannica, »Calendars: Ancient and religious calendar systems.«

¹⁹⁶ Key, »Calendarium,« 229.

¹⁹⁷ Rüpke, *The Roman Calendar*, 23.

¹⁹⁸ Rüpke, *The Roman Calendar*, 22.

¹⁹⁹ Lanfranchi (ur.), *À Propos de la Carrière de Cn. Flavius*, 1.

SLIKA I: Na steno napisan rimski koledar iz pozne republike (Fasti Antiatenses Maiores), Wikimedia Commons: https://en.wikipedia.org/wiki/Fasti_Antiatenses_Maiores

Vsak mesec so imeli Rimljani tri stalne dneve, ki so jih prvotno določali glede na dan mlaja, prvega krajca in polne lune. Kalende (*Kalendae*) so bile vedno prvi dan v mesecu. Ide (*Idus*), ki so jih Rimljani etimološko povezovali z etruščansko besedo so bile na sredini meseca, torej 13. dan na prazne mesece (*cavi menses*) oz. 15. dan na polne mesece (*menses pleni*). None (*Nonae*) so bile devet dni pred idami, torej peti ali pa sedmi v dan mesecih marec, julij, maj in oktober.

Julij Cezar v funkciji vrhovnega svečenika

Pontifikalni kolegij

Pontifiki (*pontifices*) so bili hierarhično najpomembnejši in najuglednejši kolegij svečnikov v rimski republiki. Od srednje republike naprej je imel ta kolegij nalogo nadzorovati in voditi versko življenje v Rimu. Kolegij so sestavljali pontifiki in njim nadrejeni vrhovni pontifik (*pontifex maximus*). Pontifiki so bili sprva trije ali štirje, z zakonom *lex Ogulnia* se je število povečalo na devet, s Sulo na petnajst in s Cezarjem na 16 svečnikov. S pontifiki je bilo povezanih šest vestalk (*Vestales*), ki so bile pod nadzorom vrhovnega svečenika, ter mali famini (*famines minores*). Pontifiki so funkcijo obdržali do konca življenja. Domovanje vrhovnega svečenika je bilo na Palatinu v *domus publica*, svečeniki pa so zborovali v ustanovi imenovani *regia* na rimskem forumu. Simbol pontifikov je bilo železno bodalo za žrtvovanje. Pontifiki so bili uradniki ustanove *pax deorum*. V tem oziru so imeli nalogo svetovati senatu, uradnikom in zasebnikom s sklepi (*decreta*) in prerokbami (*responsa*) glede pravilnosti in učinkovitosti posameznih verskih kultov. Posedovali so tudi znanje o delovanju kultov, upravljali so z določanjem datumov za faste in imeli nadzor nad trupli umrlih državljanov. Sodelovali so pri civilnem pravu in pri dnevnem izvajanju pomembnih dogodkov s pomočjo pisarjev (*scribes*) vrhovnega svečenika. V zgodnji republiki so imeli tudi dolžnost opazovati lunine spremembe, opredeliti verski status posameznih dni kot fasti (*dies fasti*) in nefasti (*dies nefasti*) ter dodati mesece, če je bilo to potrebno. To nalogo so ohranili tudi po tem, ko so po letu 304 pr. Kr. koledar začeli javno objavljati. Dolgo časa je svečeniški kolegij ohranjal velik vpliv na civilnopravne zakone in postopke.²⁰⁰ Leta 12 pr. Kr. je Avgust dobil naziv vrhovnega svečenika in po njegovi smrti je funkcija ostala ena od cesarskih titul vse do konca 4 stoletja po Kr.²⁰¹

Cezar v vlogi vrhovnega svečenika

Julij Cezar je *pontifex maximus* oz. vrhovni svečenik postal leta 63 pr. Kr., s čimer je nadomestil sorodnika Gaja Kalilija Metela Pija. Takrat je bil Cezar star 27 let in pred tem še ni imel niti pretorske funkcije. Magistratura mu je zagotavljala zelo velik vpliv, saj je imela funkcija

²⁰⁰ Gordon, »Pontifex, Pontifices.«

²⁰¹ Gordon, »Pontifex, Pontifices.«

vrhovnega svečenika veliko moč in velik ugled med ljudmi. Cezar je svoj naziv vzel zelo resno. Leta 62 pr. Kr. se je tako ločil od svoje žene Pompeje, saj se je na njenem gostovanju praznika Dobre Boginje (*Bona Dea*) zgodil škandal s Klodijem Ošabnim. Previdni Cezar zaradi svoje funkcije ni želel, da bi na njegovo ženo padla senčica suma, kot opisuje Plutarh.²⁰² V sredini prvega stoletja pr. Kr., v politično zelo burnem obdobju, se je začelo verske funkcije zlorabljati za namen politične tekme. Odlična priložnost za to je bila možnost interkalacije, saj so z njo politiki podaljševali ali pa skrajševali magistrature. Ko je Cezar med letoma 58 in 50 pr. Kr. zavojeval Galijo, ni odgovorno izpolnjeval svoje vloge vrhovnega svečenika. Tako tudi ni izpolnil svoje naloge, da bi med svojimi osmimi leti odsotnosti v koledarsko leto dodal potrebne interkalarne mesece. Koledar se zaradi tega ni več ujema z letnimi časi. Edini, ki ga poznamo, da je takšno nenadzorovano vrivanje dni kritiziral, je bil Cicero.²⁰³ V svojem delu *De legibus*²⁰⁴ je pisal: »Kar zadeva datume, je treba za ohranitev v zakonu omenjenih daritev prvih plodov in potomstva črede paziti, da se uredi vstavljanje vmesnih mesecev, kar je običaj, ki ga je modro uvedel Numa, vendar je zaradi malomarnosti pontifikov v poznejših obdobjih postal zastarel.« Kljub temu, da je bil Cezar veliko časa odsoten v Rimu, je kot vrhovni svečenik sprejel kar nekaj reform. Z julijanskim zakonom (*lex Lulia de sacerdonis*) je reformiral svečeniški kolegij, ustanovil je tretjo vejo »luperkonov«, tj. »julije oz. julijance«, uradno je uvedel kult Libra Patra, v širšem smislu politike in religije je razširil privilegije Judov.²⁰⁵ Njegovo najpomembnejša in najbolj daljnosežna reforma, ki jo je sprejel, pa je bila prenova rimskega koledarja.

Cezarjeva prenova koledarja

Cezar bi moral kot vrhovni svečenik vsako tretje leto dodati interkalacijo z 22 dnevi (oz. 27 dnevi z opustitvijo dni od 24. do 28. februarja) v mesecu februarju. Zaradi pohoda v Galijo v 50. letih, ki je trajal osem let, pa Cezar, četudi vodja kolegija pontifikov, svoje naloge ni izvrševal. Koledar je zaradi tega v obdobju osmih letih zaostajal za pravim solarnim letom za tri mesece.²⁰⁶ Antični viri ne pojasnjujejo, kakšna je bila politična motivacija za to reformo. Na odločitev za reformo so lahko vplivale okoliščine, v katerih se je reforma začela, razširitve upravnega aparata in prilagoditve volilnih pravil.²⁰⁷ Lahko pa bi si reformo razlagali kot Cezarjevo osebno željo in odločitev.²⁰⁸ Za podvig prenove koledarja je Julij Cezar najel tuje strokovnjake, s čimer je pontifikialnemu kolegiju preprečil manipuliranje s koledarjem. Na ta način je pontifikom vzel moč in sam sodeloval pri prenovi koledarja, ki do danes velja za eno od njegovih najvplivnejših in najbolj daljnosežnih reform.²⁰⁹ Plinij Starejši v *Naravoslovju* piše:

»Obstajale so tri glavne šole, kaldejska, egipčanska in grška; in tem je bil dodan četrti sistem prav v naši državi leta 46 pr. Kr. Sprejel ga je Cezar med svojo diktaturo. Ta je s pomočjo učenega astronoma Sosigena izgubljena leta vpeljal nazaj, da so bila zopet skladna s potjo Sonca.«²¹⁰

V tistem času so obstajale tri pomembne astronomske šole, tj. kaldejska, egipčanska in grška s svojimi koledarskimi sistemi. V Rim je Cezar za namen prenove koledarja poklical

²⁰² Plutarh, *Vitae Parallelae Caesar*, 11.6.

²⁰³ Rüpke, *The Roman Calendar*, 109.

²⁰⁴ Ciceron, *De legibus*, 2.29.

²⁰⁵ Wardle, »Caesar and Religion,« 104.

²⁰⁶ Fantham, »Caesar as an Intellectual,« 153.

²⁰⁷ Rüpke, *The Roman Calendar*, 110.

²⁰⁸ Rüpke, *The Roman Calendar*, 110.

²⁰⁹ Wardle, »Caesar and Religion,« 104.

²¹⁰ Plinij Starejši, *Naturalis Historia*, 18.211.

strokovnjake vseh treh vodilnih struj. Med njimi je bil vodja projekta grški astronom Sosigen (*Sosigenes*)²¹¹, ki je najverjetneje živel in deloval v Aleksandriji, kjer je bil že dolgo v veljavi solarni koledar s 365 dnevi. Učenjak mu je predlagal prevzem egipčanskega koledarja z dodatnim dnevom na vsaka štiri leta, ki se je v 3. st. pr. Kr. že obnesel pod vladavino Ptolemaja III. Evergeta.²¹² Kot piše Plinij Starejši, je moral Sosigen ob svoji koledarski reformi priložiti obsežno delo *Commentarii*, ki temeljito razlaga prenavo.²¹³ Cezar naj bi napisal tudi delo o astronomiji, morda povezano s koledarsko prenavo, z naslovom *De astris*, katerega vsebina pa je izgubljena. Kot piše Makrobij, je pri prenavi koledarja Cezarju pomagal tudi pisar Mark Flavij (*Marcus Falvius*). Rüpke predlaga, da bi lahko bil *pontifex minor*, eden od članov svečeniškega kolegija, ki sicer pri reformi ni sodeloval, a je bil potreben za pečat kakovosti v očeh javnosti.²¹⁴ Makrobij ga opisuje kot pisarja, ki je zapisal celoten koledar po dnevih, kar je bilo Cezarju v veliko pomoč. Tako je lahko sestavil koledar, ki je imel stalno obliko²¹⁵ in ni bil zaradi svoje nejasnosti podvržen poljubnemu spreminjanju s strani pontifikov. 46 pr. Kr. je želel Cezar nadomestiti zamujene interkalacije, zato je na enkrat v koledar vrnil 90 dni. Leto, ko je bila narejena 90-dnevna interkalacija, so imenovali tudi zadnje leto zmede (*annus confusionis ultimus*), saj je namreč imelo skupaj 445 dni. Istega leta pa se je nato lotil temeljite preнове koledarja. Kljub temu, da je bilo upravljanje koledarja naloga pontifikialnega kolegija, so se takšne naloge lahko lotil tudi tisti, ki so v tistem hipu posedovali magistraturo diktatorja (*dictator*).²¹⁶ Censorin piše, da je Cezar reformo sprejel kot vrhovni svečenik v svojem tretjem konzulatu²¹⁷, torej leta 46 pr. Kr. Reforma koledarja je prišla v veljavo z ediktom 1. januarja leta 45 pr. Kr. V svoji reformi je opustil psevdosolarni koledar in ga zamenjal s solarnim koledarjem, ki je bil usklajen s praznovanjem praznikov v primernih letnih časih in rešil tudi težave z arbitrarnim in nepredvidenim vrivanjem dodatnih dni v prestopnih letih. Novi koledar je povečal število dni iz 355 (povprečno 366,25) na 365 (povprečno 365,25). Deset dni je bilo razporejenih med tistih sedem rimskih mesecev, ki so prej šteli po 29 dni. Ti dnevi so bili dodani za zadnji praznični dan vsakega od teh mesecev, da se ne bi spremenilo razmerje med nonami in idami. V tem intervalu so bili dnevi namreč natančno predvideni za različne praznike. Makrobij piše:

»Prav tako imajo svoje none na sedmi dan, kot je določil Numa, saj Julij ni ničesar spremenil glede njih. Kar zadeva januar, sekstil in december, imajo še vedno none na petega, čeprav so začeli imeti enaintrideset dni, potem ko je Cezar vsakemu od njih dodal dva dneva, in od njihovih id do naslednjih kalend je devetnajst dni, ker jih Cezar z dodajanjem dveh dni ni želel vstaviti pred none ali ide, da ne bi zaradi preložitve prišlo do zmede glede verskih obredov, povezanih z noni ali idami, ki imajo datum določen.«²¹⁸

Kot navaja Censorin so meseci januar, sekstil in december dobili po dva dneva, vsi ostali meseci, ki so jih imeli prej 29 pa so dobili po en dan.²¹⁹ Sončev obrat naredi v enem letu 365,24 dni. Približno šest dodatnih ur, ki jih naredi sončev obrat v enem letu poleg 365 dni, kar je Cezar

²¹¹ Rüpke, *The Roman Calendar*, 110.

²¹² *Encyclopedia Britannica*, »Sosigenes of Alexandria.«

²¹³ Fantham, »Caesar as an Intellectual,« 154.

²¹⁴ Rüpke, *The Roman Calendar*, 111.

²¹⁵ Macrobius, *Saturnalia*, 1.14.2 v Fantham, »Caesar as an Intellectual,« 154.

²¹⁶ Wardle, »Caesar and Religion,« 104.

²¹⁷ Key, »Calendarium,« 231.

²¹⁸ Makrobij, *Saturnalia*, 1.14.8.

²¹⁹ Key, »Calendarium,« 231.

spremenil v interkalacijo enega dneva na vsako četrto leto. Ta dan, ki je nastopil po prazniku terminalij (*Terminalia*), se je imenoval *Bissexturnum*.²²⁰

mesec	število dni
IANUARIUS	31 dni
FEBRUARIUS	29 dni (30 dni vsako 3. leto)
MARTIUS	31 dni
APRILIS	30 dni
MAIUS	31 dni
IUNIUS	30 dni
QUINTILIS	31 dni
SEXTILIS	30 dni
SEPTEMBER	31 dni
OCTOBER	30 dni
NOVEMBER	31 dni
DECEMBER	30 dni

TABELA 2: Julijanski koledar

Reforme julijanskega koledarja

Upravljanje s koledarjem po Cezarjevi smrti

Po Cezarjevi smrti koledarske reforme do nove Avgustove reforme leta 8 po Kr. niso pravilno upoštevali. Spočetka so tako namesto vsako četrto leto dodajali dodaten dan vsako tretje leto. Ta napaka se je pojavila zaradi specifičnega štetja Rimljanov, ki so tekoče leto šteli za prvo. Poznali so namreč tako imenovano inkluzivno štetje, pri katerem se v seštevek štejeta tako začetna in končna vrednost, medtem ko pri ekskluzivnem štetju med dvema vrednostma začetne vrednosti ne štejemo.

Spremembe koledarja Marka Antonija in Avgusta

Mark Antonij je Cezarju v čast mesec kvintil (*Quintilis*) poimenoval julij (*Iulius*), po njegovem rodbinskem imenu. Makrobij navede tudi razlog za tako odločitev, in sicer se Cezar rodil na 4. dan meseca kvintila.²²¹ Leta 31 pr. Kr. je Marka Antonija Cezarjev posinovljenec in nečak Oktavijan premagal v bitki pri Akciju in zatem prevzel oblast v Rimu. Ker je ugotovil, da so po Cezarjevi smrti pontifiki, zadolženi za koledar, dodajali potreben dan vsako tretje namesto četrto leto, je za dve desetletji interkalacije izpustil, da je lahko novi državni koledar zopet uskladal s solarnim. Leta 8 po Kr. je s plebiscitom sprejel zakon *Lex Pacuvia de mense Augusto*, s katerim je mesec sekstil (*Sextilis*) preimenoval v avgust (*Augustus*) sebi v čast po svojem častnem nazivu *Augustus* oz. »Vzvišeni«, ki ga je nosil od leta 27 pr. Kr. dalje.²²² Poleg tega pa je nekoliko spremenil oz. preuredil število dni tudi v preostalih mesecih. Mesecu avgustu pa je en dan dodal, ki ga je vzel februarju, da je, kot tudi danes, obsegal 31 dni.

mesec	število dni
IANUARIUS	31 dni
FEBRUARIUS	28 dni (29 dni vsako 4. leto)
MARTIUS	31 dni
APRILIS	30 dni
MAIUS	31 dni

²²⁰ Key, »Calendarium,« 231.

²²¹ Makrobij, *Saturnalia*, 1.12.34.

²²² Makrobij, *Saturnalia*, 1.12.35.

IUNIUS	30 dni
JULIUS	31 dni
AUGUSTUS	31 dni
SEPTEMBER	30 dni
OCTOBER	31 dni
NOVEMBER	30 dni
DECEMBER	31 dni

Tabela 3: Koledar po Avgustovi reformi

Koledarske spremembe rimskih cesarjev

Po cesarju Avgustu je rimski koledar ostal enoten in nespremenjen za večji del rimskega imperija. Nekateri cesarji ali cesarske dinastije so po njegovem zgledu imenovali mesece po sebi ali svojem rodovnem imenu, toda take spremembe so njihovi nasledniki zavrgli. Cesar Domicijan je na primer poimenoval mesec september po svojem vzdevku »Germanicus«, ki si ga je pridal zaradi pohoda proti Germanom, mesec oktober pa je imenoval »Domitianus«. Kasneje je cesar Komod preimenoval vse mesece in sicer po svojih titularnih nazivih.²²³ Pomembno spremembo je uvedel cesar Teodozij leta 321 po Kr., ko je uvedel 7-dnevni teden, ki se je začel z nedeljo.

Gregorijanski koledar

Ker je julijanski koledar za 11 minut in 14 sekund daljši od natanko enega sončevega obrata, se je dogajalo, da je bil koledar na vsake 314 let za en dan prekratek. Največja težava, ki je izhajala iz te neskladnosti je bilo določanje velike noči, ki je bila po nicejskem koncilu določena za prvo nedeljo po prvi polni luni po pomladnem enakonočju. Težave pri določanju vsakoletnega datuma so s koledarjem povezali približno v 8. stoletju po Kr. Papeži so skozi obdobje srednjega veka sprejemali raznovrstne predloge za rešitev težave. O prenovi koledarja se je resneje pričelo razmišljati po koncilu v Trentu med letoma 1562 in 1563. Papež Gregor XIII je februarja 1582 s papeško bulo razglasil nov gregorijanski koledar. Ta koledar izvede interkalacijo na vsaka štiri leta razen na tista leta, ki so deljiva s 100. Iz tega so izvzeta leta, ki so deljiva s 400. Za prenovu koledarja je bil zadolžen predvsem italijanski znanstvenik Luigi Lilio, kasneje pa je nekaj sprememb naredil matematik in astronom, jezuit Christopher Clavius. Istega leta so v oktobru, ker takrat ni bilo pomembnejših praznikov v katoliškem cerkvenem letu, izpustili deset dni med 4. in 15. oktobrom.²²⁴ V Franciji so tako spremembo izvedli decembra istega leta. Protestantske ločine in pravoslavna Cerkev dolgo časa niso sprejele nove katoliške uredbe. Večina evropskih držav je sprejela gregorijanski koledar šele v 18. stoletju, prvi so bili Nizozemci in nemška protestantska območja, kasneje, leta 1752, pa še Velika Britanija, ki je gregorijanski koledar razširila po celem svetu na območje svojega imperija.²²⁵

mesec	število dni
IANUARIUS	31 dni
FEBRUARIUS	28 dni (29 dni vsako 4. leto razen na leta deljiva s 100, če niso istočasno deljiva s 400)
MARTIUS	31 dni
APRILIS	30 dni
MAIUS	31 dni

²²³ Makrobij, *Saturnalia*, 1.12.36.

²²⁴ Gordon Moyer, »The Gregorian Calendar,« 144–150.

²²⁵ Denis Feeney, *Caesar's Calendar*, 151.

IUNIUS	30 dni
JULIUS	31 dni
AUGUSTUS	31 dni
SEPTEMBER	30 dni
OCTOBER	31 dni
NOVEMBER	30 dni
DECEMBER	31 dni

Tabela 4: Gregorijanski koledar

Zaključek

Rimski koledar je bil v samih začetkih najverjetneje temeljil na lunarnih ciklih, saj se to odraža v rimskih praznikih, a za ta čas je rekonstrukcijo koledarja zaradi vprašljive zanesljivosti virov iz kasnejših stoletij težko narediti. Kasneje, v času republike je koledar težil k lunisolarnemu, kar pomeni, da je koledarski mesec zaradi vsakodnevne praktičnosti temeljil na Luninem obratu, koledarsko leto pa je bilo prilagojeno Sončevemu letu, da je bil ta usklajen z letnimi časi. Neskladnost lunarnega in solarnega koledarja so Rimljani reševali z interkalacijami v mesecu februarju. Proti koncu republike je bil ta mehanizem večkrat zlorabljen v politične namene. V času Cezarjevega bivanja v Galiji do velike zmede in je koledar za Sončnim letom zamujal 90 dni. Kot diktator je zato leta 46 pr. Kr. dodal manjkajoče dneve, naslednjega leta pa je v veljavo prišel julijanski koledar. V tem koledarju je po Cezarjevi smrti Mark Antonij spremenil ime meseca kvintila v julij. Cesar Avgust pa je mesec sekstil preimenoval v avgust ter mu dodal en dan, ki ga je vzel februarju. Obenem pa je preuredil število dni v zadnjih štirih mesecih koledarskega leta. Dokončna sprememba, ki je vodila v čisti solarni koledar je bila reforma Gregorja XIII, ki je uvedla danes uveljavljeni gregorijanski koledar.

Viri

- Bauglir. »Fasti Antiates Maiores.« Wikimedia Commons, 2016, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Museo_del_Teatro_Romano_de_Caesaraugusta_43.jpg (Dostop 2. 2. 2023).
- Cicero. *De legibus*.
- Makrobij. *Saturnalia*.
- Plutarh. *Vitae Parallelae Caesar*.
- Starejši, Plinij. *Naturalis Historia*.

Literatura

- *Encyclopedia Britannica*. »Sosigenes of Alexandria.« <https://www.britannica.com/biography/Sosigenes-of-Alexandria> (Dostop 15. 1. 2023).
- *Encyclopedia Britannica*. »Calendars: Ancient and Religious Calendar Systems.« <https://www.britannica.com/science/calendar/Ancient-and-religious-calendar-systems> (Dostop 14. 1. 2023).
- *Encyclopedia Britannica*. »Calendars: Measurement of Time and Types of Calendars.« <https://www.britannica.com/science/calendar> (Dostop 14. 1. 2023).
- Fantham, Elaine. »Caesar as an Intellectual.« V: *A Companion to Julius Caesar. Blackwell Companions to Ancient World*, ur. Miriam Griffin. 142–156. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009.
- Feeney, Denis. *Caesar's Calendar*. Berkeley: University of California Press, 2007.
- Gordon, Richard L. »Pontifex, Pontifices.« V: *Brill's New Pauly*.
- Key, Thomas Hewitt. »Calendarium.« V: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, 223–33. London: John Murray, 1875.

https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Calendarium.html (Dostop 15. 1. 2023).

- Lanfranchi, Tribaud. *À Propos De La Carrière De Cn. Flavius* 1, št. 125, Mélanges De L'école Française De Rome: Antiquité, 2013.
- Mommsen, Theodor. »The Period Anterior to the Abolition of the Monachy.« V: *The History of Rome*, ur. William Purdie Dickson. London: Richard Bentley, 1864.
- Moyer, Gordon. »The Gregorian Calendar.« *Scientific American* 246/5 (1982): 144–53. <http://www.jstor.org/stable/24966597>. (Dostop 15. 1. 2023).
- Rüpke, Jörg. *The Roman Calendar from Numa to Constantine: Time, History and the Fasti*. Prevedel David M. B. Richardson. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2011.
- Wardle, David. »Caesar and Religion.« V: *A Companion to Julius Caesar*. *Blackwell Companions to Ancient World*, ur. Miriam Griffin. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009. 100–111.

Andraž Levstek

Ideološki horizont babuvizma

Izveček

Cilj tega članka je zarisati ideološki in zgodovinski okvir življenja in misli François-Noëla Babeufa ter babuvističnega političnega projekta v kontekstu politične in socioekonomske zgodovine francoske revolucije.

Abstract

The purpose of this article is to outline an ideological and historical frame of life and thought of François-Noël Babeuf and the babeuvist political project in the context of the political and socioeconomic history of the French revolution.

Ključne besede: Gracchus Babeuf, babuvizem, zgodovina komunizma, Francoska revolucija, razredni boj

Uvod

Babuvizem, kot ideologija François-Noëla »Gracchusa« Babeufa, je tema, ki ji je v večini pregledov francoske revolucije, zgodovini komunizma in razvojev politične misli, namenjena le omemba; omemba, ki se zdi nekoliko odsekana od širše zgodbe, saj v njej ni prostora za širši kontekst. Tako se pogosto zgodi, da nam ostane resnična vrednost babuvistične izkušnje nedostopna. Ravno v proučevanju socialnih procesov in političnih okoliščin, v katerih se je zarisal babuvistični horizont, lahko namreč najboljše zajamemo njegov pomen.

Gracchus Babeuf, socialist pred socializmom, je bil med političnimi akterji francoske revolucije izjema; Ko sta Robespierre in Desmoulin obiskovala prestižno *Collège Louis-le-Grand*, je Babeuf sodeloval pri gradnji rečnega kanala. Od svojih začetkov kot samouk notar v službi fevdalnih gospodarjev se izoblikuje v zagrizenega nasprotnika in kritika fevdalnega reda. Kot aktiven novinar in pisatelj je revolucijo preživel v odločnem boju za najrevnejše množice Francoske družbe. Ti boji se udeležujejo v Bratovščini enakih, zarotniški revolucionarni organizaciji, ki si prizadeva z vstajo zgodnjega urbanega proletariata strmoglaviti buržoazni režim direktorija.²²⁶ Le ta se konča neuspešno in Babeuf je usmrčen z giljotino.

Oblikovanje idejnega horizonta mladega Babeufa

Misel zgodnjega Babeufa moramo razumeti kot produkt izkušnje pozno fevdalne in zgodnjekapitalistične Pikardije, dežele na severovzhodu Francije, kjer se je rodil. Pikardija je bila, tako kot tudi širša Francija, zaznamovana z dvema procesoma: proto-industrializacijo in siromašenjem podeželja.²²⁷ Tretjina zemlje je bila v lasti zemljiških posestnikov, 18% je pripadalo duhovščini in 20% je bilo v lasti tretjega stanu. Vendar pa je bila zemlja v lasti tretjega stanu zelo razparcelirana in rasklojena, obstajal je sloj samozadostnih kmetov, ki pa se je, s konsolidacijo velikih posestnikov, znatno manjšal. Po večini severa Francije je tako že obstajal ruralni proletarijat, ki je živel v veliki revščini.²²⁸ François-Noël Babeuf je razmere, v katere se je 23. novembra 1760 rodil, kasneje poimenoval kot blato (*La fange*).

Rojen je bil v Saint-Quentinu. Njegov oče je bil upokojeni vojak in pobiralec davkov Claude Babeuf, njegova mati pa je bila Marie Cathérine Anceret.²²⁹ Od njegovih 13 bratov in sester so, skupaj s Françoisom Noëlom, preživeli štirje. Mladega Babeufa je pisati in brati učil njegov oče. Družina Babeuf je živela v hudi revščini in François-Noël se je že pri dvanajstih

²²⁶ Lichtheim, *The Origins of Socialism*, 21.

²²⁷ Schiappa, *Gracchus Babeuf, avec les Égaux*, 12.

²²⁸ Seé, *La France économique et sociale*, 12–13.

²²⁹ Schiappa, *Gracchus Babeuf, avec les Égaux*, 12.

začel preživljati z delom.²³⁰ Preko Saint-Quentina je potekal Pikardijski kanal, imenovan tudi »*Canal Crozat*«. Le ta je bil zgrajen že leta 1738 in je čez Saint-Quentin povezoval reko Oise s Somo. Leta 1769 so se začele gradnje za podaljšanje kanala do reke Šelde čez Cambrai. Babeuf je bil med zaposlenimi pri gradnji tega podaljška in je na njem delal več let, verjetno med 1772 in 1776.²³¹ Rečni kanali so predstavljali pomemben način transportacije v Franciji, ki je bila infrastrukturno pogosto nezadostna za svoje ekonomske potrebe, kar je znatno omejevalo lokalne trge in s tem francoski ekonomski razvoj.²³² Gradnja takih kanalov je predstavljala ogromen projekt z množično maso delavcev, eno največjih koncentracij meznega dela v pred-revolucionarni Franciji. Mladi Babeuf je bil tako že v svojih formativnih letih direktno soočen s porajajočim se proletariatom.²³³

Zgodnje stike s »proletarsko izkušnjo« je imel Babeuf tudi zaradi poraščajoče industrije v Pikardiji. Saint-Quentin z okolico je namreč predstavljal enega izmed pomembnih francoskih pred-industrijskih tekstilnih centrov. Manufaktura lanenih platen je bila prisotna v 350 vaseh okoli Saint-Quentina in je zaposlovala okoli 150.000 ljudi, pri čemer so pomembno vlogo igrale ženske.²³⁴ Karakter te zgodnje industrije, katero je dominirala večinoma tekstilna industrija, je bil v temelju ruralen.²³⁵ Proto-industrijsko delo je bilo zelo fleksibilno in pogosto sezonsko.²³⁶ Bazen dela so polnili mali in samooskrbni kmetje ter obrtniki, ki so tako dopolnjevali svoj drugače agrarni dohodek.²³⁷ Poleg teh pa je vedno večjo vlogo igral ruralni proletarijat, tako pri agrarnem, kot proto-industrijskem delu. Teh obubožanih delavske množic se spominja in njih bedo pogosto opisuje Babeuf sam.²³⁸

Babeuf je okoli leta 1778 opustil gradbeno delo in se kot vajenec zaposlil pri fevdistu Henriju Josephu Hullinu v Flixcourtu, tam je ostal do leta 1781, ko se mu je uspelo zaposliti kot fevdist pri lokalnem fevdalnem gospodu Louisu Aubéju de Bracquemontu na graščini Damery.²³⁹ Tam je v grajski knjižnici prvič prišel v stik z Rousseaujem. Leta 1782 se je poročil s pet let starejšo Marie-Anne Langlet, ki je bila zaposlena kot služkinja na graščini Damery, mesec po poroki pa se jima je rodila hči Sofie. Z Marie-Anne je imel pet otrok, ona pa je igrala pomembno vlogo v kasnejšem političnem delovanju in Zaroti enakih.²⁴⁰

Leta 1783 je Babeuf zapustil de Bracquemontove in si odprl samostojen fevdistični posel v bližnjem mestu Roye.²⁴¹ Poklic fevdista je v za Babeufa v luči njegovega kasnejšega zagrizenega nasprotovanja fevdalizma na prvi pogled morda nekoliko presenetljiv in protisloven. Fevdist je bil namreč poklic notarja, ki se je ukvarjal s pravnimi aspekti administracije fevdalnih posesti. To je pogosto pomenilo, da je v fevdalnih arhivih iskal dokumentacijo za nove vire fevdalnih dohodkov, ter splošno racionalizacijo upravljanja s posestmi.²⁴² Na francoskem podeželju so se namreč dogajali procesi, ki so fevdalne posestnike silili v racionalizacijo produkcije in iskanje novih virov dohodkov. Severozahodna Francija je bila takrat sicer povečini še neograjena, razvoj francoskega podeželja pa so karakterizirali ostri razredni in interesni konflikti med različnimi razredi in sloji.²⁴³

²³⁰ Rose, *Gracchus Babeuf: First Revolutionary Communist*, 10.

²³¹ Rose, *Gracchus Babeuf*, 11.

²³² Price, *Economic History of Modern France, 1730–1914*, 13.

²³³ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 12–13.

²³⁴ Lewis, »Proto-industrialization in France,« 151 in 159.

²³⁵ Price, *An Economic History of Modern France*, 93.

²³⁶ Lewis, »Proto-industrialization in France,« 155.

²³⁷ Hoffman, *Growth in a Traditional Society*, 37–38.

²³⁸ Schiappa, *Gracchus Babeuf, avec les Égaux*, 12.

²³⁹ Schiappa, *Gracchus Babeuf, avec les Égaux*, 14.

²⁴⁰ Rose, *Gracchus Babeuf*, 13–14.

²⁴¹ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 13.

²⁴² Rose, *Gracchus Babeuf*, 11.

²⁴³ Hoffman, *Growth in a Traditional Society*, 28.

Babeuf pred revolucijo

Prejšnje literarna združenja v Arrasu, na severu Francije, so se 1773 preoblikovala v Arraško akademijo (*Académie Royale des Belles-Lettres*), zahvaljujoč podpori finančnega ministra Calonna in energetičnega direktorja Akademije Ferdinanda Duboisa de Fosseuxa. Arras je tako v osemdesetih letih 18. stoletja postal center kulturnega življenja severovzhodne Francije.²⁴⁴ Akademija je vsako leto organizirala esejsko tekmovanje. Leta 1786 je bila tema eseja vprašanje agrarnega dela in delitve zemlje. Zmagovalec je bil arraški odvetnik Delagorgue, ki je zagovarjal velike kmetije, katerih ekonomija obsega bi zagotovila izboljšanje francoske agrarne produkcije, njegov esej je predstavljal ideje angleškega agrarnega podjetništva in Delagorguejev esej je hvalil celo angleški ekonomist Arthur Young.²⁴⁵ Esaj na drugem mestu, delo člana Akademije Delestréta, je zagovarjal nasprotno manjše kmetije iz moralne in humanitarne perspektive.²⁴⁶ Delestrétova ideja o deljenju zemlje na manjše kose, kar naj bi izgradilo močan sloj malih zemljiških posestnikov, je kasneje prevladala in bila prevzeta kot protiukrep naraščajoči revščini iz strani proti-merkantilistično nagnjene komisije za beraštvo (*Comité de Mendicité*), ki bila v letih 1790 in 1791 zadolžena za reševanje problema revščine in nezaposlenosti.²⁴⁷ Babeuf je prav tako sodeloval na tekmovanju, vendar ni bil uspešen.

Kljub temu pa je Babeuf ohranil kontakt z Akademijo, saj si je v letih 1785–1788 redno dopisoval z Duboisem de Fosseuxom. Dubois de Fosseux si je sicer dopisoval z mnogimi ljudmi v okolici Arrasa. Dopisovanje je bilo večinoma uradno, stvar formalnosti, kljub temu pa je imelo velik pomen za Babeufov osebni in intelektualni razvoj. Fosseux mu je pogosto pošiljal razprave in tekste, spodbujal njegovo zanimanje in radovednost na raznih področjih, njuna razprava pa se je odvijala o raznih temah; vse od črnskih sužnjev pa do magnetizma in klasifikacije plinov.²⁴⁸

Babeuf je od Fosseuxa prejel odlomke zmagovalnih esejev, s katerimi je stopil v diskusijo. Sicer se je nagibal k Delestrétovim moralnim principom, a ga je zavrnil iz ekonomske perspektive. V pismu iz junija 1786 napade pozicijo Delagorgueja; opozoril je, da večje kmetije in bogatejši veleposestniki ne pomenijo izboljšanja v agrarnih metodah, temveč večjo neenakost in revščino za kmečki proletariat.²⁴⁹ Nasproti Delagorgueju in Delestrétu Babeuf v svojem eseju iz 1785 in svojem pismu 1786 zastavi koncept kolektivnih kmetij (*fermes collectives*). Izraz je nekoliko dvoumen, *ferme* lahko namreč pomeni kmetijo (glej Viktor Dalin) ali zemljiški zakup (glej R. B. Rose), kar ima tudi svoje pomenske implikacije. V obeh primerih pa gre za kolektivizacijo dela pri administraciji kmečke produkcije, kjer lastnina ni nujno pod vprašanjem.²⁵⁰ Babeuf začrta shemo o delovni enoti veliki med 20 in 50 članov, ki bi se s svojo notranjo delitvijo dela izognila tako ekonomski posledic fragmentacije kmetij, kot problemov administracije veleposestnikov. Pri tem je zaznati tudi močan materialistični element, saj Babeuf začrta novo moralo dela, ki bi se razvila v takih produkcijskih razmerjih.²⁵¹ Nekateri babuvologi pomen kolektivnih kmetij zelo poudarjajo kot točko, na kateri je iz vprašanja prerazdelitve vstopil v sfero produkcije, spet drugi ga nekoliko relativizirajo. Ne glede na to, kako interpretiramo Babeufove *Fermes collectives*, je jasno, da se sam k njim v svojih kasnejših ideoloških shemah ni uspel vrniti.

Dopisovanje je vzbujalo zanimanje mnogih babuvologov. Prva pomembnejša objavljena zbirka zapisov je bila delo Victorja Advielleja leta 1884, kasneje, leta 1961 je celotno dopisovanje objavil Marcel Reinhard. Celotna, še neobjavljena zbirka Babeufovih

²⁴⁴ Rose, *Gracchus Babeuf*, 19.

²⁴⁵ Dalin, »Babeuf's Social Ideas,« 59.

²⁴⁶ Harkins, »The Socialism of Gracchus Babeuf,« 430–431.

²⁴⁷ Du Boff, »Economic Thought in Revolutionary France,« 439.

²⁴⁸ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 19.

²⁴⁹ Dalin, »Babeuf's Social Ideas,« 59–60.

²⁵⁰ Harkins, »The Socialism of Gracchus Babeuf,« 431–432.

²⁵¹ Dalin, »Babeuf's Social Ideas,« 60–61.

manuskriptov pa je pristala v Marksističnem-Leninističnem Inštitutu v Moskvi, kjer je do nje imel dostop pomemben babuvolog Viktor Dalin.²⁵² Glavno vprašanje, ki se ob branju dopisovanja zastavlja, je, kdaj je Babeuf postal komunista. Različni avtorji vidijo to točko na različnih delih njegovega življenja, veliko pa jo locira ravno v pismih, ki jih je pisal Fosseux. Vendar pa se tu zastavlja veliko problemov – Dubois de Fosseux je bil namreč aristokrat, četudi pripadnik zmernega razsvetljenstva. Babeuf je moral svoje ideje prilagoditi prejemniku. Po drugi strani se Babeufove radikalne teze razume kot literarno-stilistične elemente, tipične za reformistično literaturo razsvetljenstva.²⁵³ Iskati nek specifičen epistemološki prelom v Babeufovem razumevanju, še posebej v inherentno dvoumnih dopisovanjih s Fosseuxom, bo vedno obsojeno na raven ugibanja. Tako ugibanje pa nam po navadi ne doprinaša k globljemu razumevanju babuvizma. Morda je bolj uporabna analiza taka, ki idejne zarise zgodnjega Babeufa razume v soskladju s formo pričevanj, ki so nam ostala; zgodnje »komunistične« sledi v Babeufovih mislih se lahko razume kot simptome širših in postopnih nam skritih procesov formiranja ideološkega horizonta, ki bo temelj kasnejšemu babuvizmu.

Od Camilla do Gracchusa

Francoska revolucija leta 1789 je predstavljala prelom v Francoski zgodovini, kljub svojim politično zamejenim začetkom je drastično razprla horizont politike. Stari sistem je prešel pod vprašanje in Babeuf sam je 17. julija 1789 odpotoval v Pariz, da bi predložil svoj reformni program, opisan v njegovi prvi knjigi *Večni kataster (Le Cadastre perpétuel)*. Le ta je bil produkt Babeufove izkušnje fevdistične službe. Knjiga je bila praktični program izvedbe evidence zemljišč, ki bi bila večna in zlahka posodobljena, kar bi pripomoglo k bolj pravičnim in natančnim obdavčenjem.²⁵⁴ Poleg strokovne vsebine si je v *Katastru* Babeuf privoščil tudi nekaj širših socialnih dodatkov, kot je zahteva po brezplačni zdravniški negi. Knjiga ni doživela širšega uspeha, četudi je bila prebrana v narodni skupščini.²⁵⁵

Medtem ko je bil Babeuf v Parizu, je ruralno Francijo zajel širok val uporništva. Davčni upor 1789–1790 je posebno močno zajel Pikardijo, zaradi visokih davkov na sol (*Gabelle*). Prav tako so bili neposredni davki oz. trošarina (*Aides*) na vino, meso, alkohol ipd. huda finančna obremenitev predvsem na revne kmete, trgovce in obrtnike. Upor proti obremenitvam se je, z valom napadov na mitnine okoli Pariza, začel že štiri dni pred napadom na Bastiljo. Upor se je kmalu razširil na sever, kjer so se v Royetu, Péronnu, Saint-Quentinu in Noyonu kmalu organizirale množične demonstracije. Sporadični izgredi in napadi na davčne ustanove so se nadaljevali v letu 1790.²⁵⁶ Oktobra 1789 se je v Roye vrnil Babeuf. Sam je bil, kot sin pobiralca davkov, dobro seznanjen z bremenom rošarin. Že januarja 1790 je pripravil peticijo za njihovo ukinitve, hkrati pa se je pripravljala na dolgotrajni ljudski odpor s preučevanjem političnih strategij direktne demokracije, ki so se dogajala v revolucionarnem Parizu.²⁵⁷ Marca 1790 je ljudski odpor dosegel, da je narodna skupščina opustila davek na sol, četudi je nadaljevala z bojem za ohranitev trošarin. Babeuf je zaradi svoje peticije 21. maja pristal v Conciergeriejskem zaporu v Parizu.²⁵⁸ Na prizadevanja svoje žene, aristokratskega zaveznika Louisa-Léona-Félicitéa de Lauraguaisa in osebne intervencije Jeana-Paula Marata, s katerim sta si dopisovala, je bil Babeuf, skupaj z ostalimi zaporniki davčnih uporov, julija izpuščen.²⁵⁹ Po dolgotrajnem

²⁵² Higonet, »Babeuf: Communist or Proto-communist,« 776.

²⁵³ Higonet, »Babeuf,« 777.

²⁵⁴ Harkins, »The socialism of Gracchus Babeuf,« 436.

²⁵⁵ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 27 in 29.

²⁵⁶ Rose, *Gracchus Babeuf*, 58–59 in 61.

²⁵⁷ Rose, *Gracchus Babeuf*, 65–66.

²⁵⁸ Rose, *Gracchus Babeuf*, 70–71.

²⁵⁹ Rose, *Gracchus Babeuf*, 73–74 in 77.

boju je februarja v Roye prispela vojaška garnizija, pod ljudskim pritiskom pa je narodna skupščina 2. marca 1971 ukinila trošarine.²⁶⁰

Izkušnja v davčnih uporih je bila za Babeufa prva praktična politična izkušnja, v kateri je proti vplivnim fevdalnim posestnikom in ruralni buržoaziji organiziral opozicijsko gibanje, v tem času si je tudi nadel ime »Camille« po rimskem politiku Marku Furiju Kamilu.²⁶¹ Po davčnih uporih je sodeloval pri boju za drevesa in manjših kampanjah, recimo za odstranitev tapiserij z monarhističnim simbolom *Fleur de lis*.²⁶² V Pikardiji je bil politično aktiven in je s svojo stranko prisostvoval v lokalnih političnih bojih proti zelo močnim reakcionarnim lokalnim velikašem, med drugim je bil izvoljen v departmajske svet.²⁶³ Vendar pa se ga je njegovim nasprotnikom uspelo znebiti, ko se je razkrilo, da je ponaredil dokument o lastnini. Le to je zelo jasno storil ne iz lastnih interesov, temveč zaradi simpatije do revnih. Vseeno pa je zaradi tega bil primoran februarja 1793 zbežati v Pariz, kjer se kmalu ponovno politično aktivira.²⁶⁴

Maja 1793 prvič prevzame vzdevek »Gracchus« po najbolj znamenitih rimskih reformatorjih bratih Gaju in Tiberiju Grakhu.²⁶⁵ Istega meseca se tudi zaposli v komisiji za sredstva za preživetje (*Comission des subsistances*), ki je delovala pri administraciji hrane v Parizu. Ta izkušnja je bila za Babeufa pomembna iz treh perspektiv; Prvič je bil soočen s hrano iz perspektive mestnih potrošnikov in ne ruralnih pridelovalcev, poleg tega je bil direktno soočen z revščino in bedo urbanega proletariata in prišel je v dolgotrajen neposreden stik s sanskilotskimi političnimi mobilizacijami. V Parizu so bili tedaj dejavni tudi Razbesnjeni (*Enragés*), skupina Jacquesa Rouxa, Théophila Leclerca in Jeana Varleta, ki so vodili ljudsko gibanje izhajajoč iz jeze in besa pariških množic nad njihovo lakoto in bedo.²⁶⁶ Vendar pa, četudi so razredno zatiranje zelo jasno čutili, zaradi pomanjkanja celostne teorije niso bili zmožni zastaviti konsistentnega ekonomskega in političnega programa proti buržoaznemu.²⁶⁷ Četudi Razbesnjenih in Babeufa ne povezuje direktna kontinuiteta, lahko med njimi prepoznamo neko sorodnost. Proti koncu leta 1793 je bil Babeuf aretiran zaradi ponaredka v Pikardiji. V zaporu je preživel vse do julija 1794, izpuščen pa je bil malo pred padcem jakobinskega režima in s tem obratom v poteku francoske revolucije.²⁶⁸

Termidor in Zarota Enakih

Babeuf je ostro kritiziral jakobinsko vodstvo, posebej Robespiera. V svoji knjigi *Vojna v Vendéeju in sistem depopulacije (Guerre de la Vendée et le système de dépopulation)* je ostro kritičen do jakobinskega terorja do vendéejskih upornikov, ki ga je imel za neutemeljenega in neuspešnega. Posebno kritičen je do Carrierja, ki je bil odgovoren za teror, njemu nameni tudi članek »Želijo rešiti Carrierja« (*On Veut Sauver Carrier*).²⁶⁹ Tako je sprva podpiral padec Robespiera in jakobinske vlade. Kmalu pa je začel z ostro kritiko termidorskega režima in njihovih buržoaznih ukrepov. Posebej v uličnih bojih med meščanskimi tolpmi muskadincev (*Les Muscadins oz. Jeunesse dorée*) in sanskiloti je prepoznal potrebo po revolucionarnem nasilju.²⁷⁰

Okoli Babeufa se je organiziralo jedro zagretilih revolucionarjev, ki so se po ukinitvi Panthéonskega kluba začeli revolucionarno organizirati. 30. marca 1796 so ustanovili t. i.

²⁶⁰ Rose, *Gracchus Babeuf*, 88–89.

²⁶¹ Rose, *Gracchus Babeuf*, 93.

²⁶² Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 34.

²⁶³ Rose, *Gracchus Babeuf*, 112.

²⁶⁴ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 37.

²⁶⁵ Rose, *Gracchus Babeuf*, 137.

²⁶⁶ Guérin, *Class war in French Republic*, 62.

²⁶⁷ Guérin, *Class war in French Republic*, 65.

²⁶⁸ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 39–41.

²⁶⁹ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 44–45.

²⁷⁰ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 47–48.

Skrivni Direktorij (*Le Directoire Secret*), organizacijo, ki bi vodila množice v vstaji proti termidorskemu režimu. Ta prizadevanja so bila poznana kot Zarota za enakost (*Conjuration des Égaux*).²⁷¹ Ideološko je bila zarota presenetljivo raznolika, kar se je pogosto izražalo tudi v notranjih nestrinjanjih med člani. Poleg Babeufa in njegove žene Marie-Anne je bil pomemben član skupine Filippo Buonarroti, Italijan, ki je zbežal v Francijo in bil aktiven med revolucijo. Pomemben je bil tudi Sylvain Maréchal, hébertist in militanten ateist. Poleg njiju so bili člani skupine tudi Joseph Bodson, prav tako hébertist in zagret revolucionar, huzar in pesnik Charles Germain, ki ga je Babeuf spoznal v zaporu, Debon in Augustine Darthé ter dva starejša jakobinca Pierre-Antoine Antonelle in Félix Lepeletier. Spori so se pogosto dogajali na temo strategije, pri čemer sta Darthé in Debon zagovarjala centralizirano in direktno diktatorstvo nasproti Maréchalovim bolj »anarhističnim« tendencam.²⁷²

Zarotniki v skrivnem direktoriju so si kot primarni cilj, poleg strmoglavljenja direktorija, zadali ponovno uveljavitev ustave iz leta 1793. To so storili iz pragmatičnih razlogov. Ustava je bila namreč kljub vsemu daleč najbolj napreden dokument, ki je ukinil vse lastninske pogoje za volilno pravico, za cilj pa si je zadala družbo s skupno srečo (*Bonheur commun*), kar je bil tudi cilj babuvističnega projekta.²⁷³ S tem ciljem so zarotniki računali na podporo bivših jakobincev in novohébertovcev, četudi z direktnim navezovanjem stikov z njihovimi skupinami niso bili posebej uspešni. Konkretna ukrepa, ki bi jih skrivni direktorij izvedel ob prevzemu oblasti, lahko vidimo v *Analizi Babeufove doktrine*, pamfletu, ki je bil zelo razširjen po Parizu v času vstaje, ter v *Aktu o vstaji*.²⁷⁴

Skrivni direktorij je imenoval 12 agentov (za 12 Pariških okrožij), le ti so komunicirali z direktorijem preko agentov posrednikov. Direktorij je agentom pošiljal okrožnice in propagandni material, od njih pa je prejemal poročila o javnem mnenju in dogajanju. Agenti so bili zadolženi za organiziranje javnih sestankov in srečanj, širjenje propaganda in zbiranje organiziranje možnih sozarotnikov. Propagandni material je sestel večinoma iz plakatov, pamfletov in pesmi, poleg teh pa so bili za babuvistični projekt pomembni časniki.²⁷⁵ Babeuf si je že prej pogosto prizadeval z novinarskim delom, vendar so bili njegovi novinarski projekti, kot npr. *Le Correspondant picard*, večinoma neuspešni.²⁷⁶ 1794 je Babeuf začel pisati časnik *Journal de la liberté de la Presse*, ki se je kmalu preimenoval v *Le Tribun du peuple*, le ta je, skupaj z *L'Eclairer du peuple*, ki je začel izhajati leta 1795, predstavljal glavne ideološke formacije babuvističnega projekta. Oba sta igrala pomembno vlogo pri razširjanju vesti o skrivnem direktoriju in sta bila brana predvsem med revnimi sloji.²⁷⁷

Skrivni direktorij je imel sezname ljudi, ki so jih sestavili agenti. Na njem so bili napisani tisti, ki bi se bili pripravljene boriti in ki bi predstavljali babuvistično ljudsko vojsko, hkrati pa so bili na seznamih lokalnih protirevolucionarjev. Imeli so zaznamovane strateške točke, ki bi jih bilo potrebno zavzeti, med njimi shrambe s hrano. Po Buonarrotijevih podatkih naj bi skrivni direktorij imel na razpolago 17000 ljudi.²⁷⁸ Pomembna skupina, iz katere je direktorij črpal podporo, so bili sanskiloti. Zarota je poleg njih imela podpornike tudi v mnogih industrijskih obrtéh; med delavci v tovarnah barvil, strojarnah in v pristaniščih. Skrivni direktorij si je posebej prizadeval pridobiti na svojo stran vojake, pri čemer je bil deloma

²⁷¹ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 54.

²⁷² Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 55–58.

²⁷³ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 38.

²⁷⁴ Buonarroti, »Zarota za enakost,« 185.

²⁷⁵ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 60–62.

²⁷⁶ Rose, *Gracchus Babeuf*, 80.

²⁷⁷ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 48 in 61.

²⁷⁸ Dommanget, »Structure et méthodes de conjuration des égaux,« 281–282.

uspešen.²⁷⁹ Največ podpore je imela zarota v Parizu, ampak kontakte je imela po velikem delu Francije, od Pas-de-Calaisa, Pikardije, pa do Lyona in marnškega departmaja.²⁸⁰

Zarota ni bila uspešna, izdal jo je policijski obveščevalec Georges Grisel – 10. maja 1796 je policija aretirala zarotnike, sledil je sodni proces v Vêndomeju. Na smrt sta bila obtožena le Babeuf in Darthé. Po neuspešnem poskusu samomora sta 27. maja 1797 končala pod giljotino.²⁸¹

Ideologija babuvizma

Temeljni koncept babuvizma je enakost. Pri tem se oddalji od rousseaujevskega koncepta enakosti v naravnem stanju; narava je sicer dala vsakemu človeku enako pravico do uživanja vseh dobrin, vendar pa je naravna enakost lahko napadena in cilj družbe je, da jo brani.²⁸² Enakost kot cilj in hkrati temelj vsake družbe je prisotna že v Babeufovem dopisovanju s Fosseuxom.²⁸³ Pri enakosti je bil zelo konsistenten, zagreto je zagovarjal tako enakost med rasami kot enakost med spoloma. Nasprotoval je suženjstvu in antisemitizmu.²⁸⁴

Od Rousseauja in splošnih razsvetljenskih mislecev si Babeuf sposodi konceptualno shemo družbene pogodbe, le da začne iz drugačnih iztočnic. Osnovna in najbolj temeljna človekova pravica je, kakor piše Babeuf Fosseuxu, pravica do življenja (*Droit de vivre*). Le tej so vse ostale pravice podrejene. Pravica do življenja je hkrati pravica do dostojnega življenja in ne življenja v revščini in bedi. Zagotoviti jo mora družba, pogoj zanjo pa je delo.²⁸⁵ Obveznost do dela je prisotna tudi pri poznem Babeufu; človeku jo je vsilila narava, izogniti se delu pa je za človeka zločin. Delo je namreč za človeka izpoved narave, vir zdravja in zabave. Delo je pri tem razumljeno kolektivno, na ravni družbe.²⁸⁶ Cilj babuvističnega projekta je bila skupna sreča (*Bonheur commun*), ki lahko obstaja le v družbi perfektne enakosti. Babeuf pogosto uporablja izraze sreče in izobilja, ki nakazujejo, da njegova vizija družbe perfektne enakosti ni obstajala v stanju splošnega asketicizma, kot mu je to pogosto očitano.²⁸⁷

V zgodnjih pismih se Babeuf zavzema za perfektno enakost (*Égalité parfaite*), ki si jo izposodi iz Mablyja.²⁸⁸ Perfektna enakost je cilj, h kateremu stremi človeštvo. Hkrati pa gre za nekaj direktnega, materialnega – obstoječega v vsakdanjem življenju. Še posebej pod vplivom abstraktne enakosti francoske revolucije so babuvisti opozarjali, da mora biti enakost resnična. Nasproti pogojni enakosti (*Égalité conditionnelle*), enakosti pravic (*Égalité des droits*) je kot zahteva v Maréchalovem *Manifestu enakih* sopostavljena dejanska enakost (*Égalité de fait*), katero tudi Babeuf pogosto poudarja v svojih delih.²⁸⁹ Neenakost pa po drugi strani pomeni zatiranje; zatiranje v obliki omejevanja zmožnosti ali povečevanja bremen drugega. Neenakost izvira iz prilaščanja dobrin zemlje in industrije – iz zasebne lastnine.²⁹⁰ Iz te sheme je izpeljan nekakšen konstrukt razrednega boja, ki je sicer opisana v razsvetljenskih terminih bogatih in revnih oz. antičnih terminih plebejcev in patricijev.²⁹¹

Babeuf je že v dopisovanjih s Fosseuxom srdito diskreditiral fevdalno lastnino, ki jo je označil za ukradeno (*Propriété volée*).²⁹² Kasneje pa je na podlagi nadaljnjih empiričnih izkušenj oblikoval poglobljeno shemo izoblikovanja fevdalnih posesti. V frankovskih časih naj bi, po

²⁷⁹ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 66–68.

²⁸⁰ Dommanget, »Structure et méthodes de conjuration des égaux,« 284–286.

²⁸¹ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 71 in 78.

²⁸² Buonarroti, »Zarota za enakost,« 203 in 207.

²⁸³ Dalin, »Babeuf's Social Ideas,« 67.

²⁸⁴ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 135–136.

²⁸⁵ Dalin, »Babeuf's Social Ideas,« 63.

²⁸⁶ Buonarroti, »Zarota za enakost,« 208.

²⁸⁷ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 143–144.

²⁸⁸ Dalin, »Babeuf's Social Ideas,« 68.

²⁸⁹ Maréchal, »Manifest enakih,« 218–219.

²⁹⁰ Buonarroti, »Zarota za enakost,« 209.

²⁹¹ Birchall, *The Spectre of Babeuf*, 147.

²⁹² Dalin, »Babeuf's Social Ideas,« 63.

Babeufovi teoriji, obstajali dve vrsti posesti – skupna zemlja in vojaški beneficiji. Do konca karolinškega obdobja so si fevdalni posestniki priborili pravico do dedovanja posesti, ki jim jo je drugače podelil kralj. Skupno zemljo pa so si sčasoma monopolizirale skupine bogatih kmetov.²⁹³ Dedovanje kot eden izmed virov neenakosti je v *Fragmentu zarisa ekonomskega odloka*, dokumentu o babuvističnih ekonomskih reformnih namerah, tudi ukinjeno. Poleg njega je izbrisan tudi ves dolg in ukinjen denar.²⁹⁴

Dediščina babuvizma

Babuvistično dediščino se zlahka zavrne; njegov čas delovanja je bil kratek in politični uspeh omejen. Če nismo pozorni, se nam njegov pomen na razvoj komunističnega gibanja zlahka izmuzne. Kljub temu pa je kontinuiteta med njim in kasnejšimi revolucionarni jasno dokumentirana. Njegov vpliv sega od Louisa Blanca²⁹⁵ do Étiennea Cabeta,²⁹⁶ vendar najbolj direktna in pomembna je njegova povezava preko Filippeja Buonarrotija. Le ta je namreč po neuspehu zarote zbežal v Ženevo in bil dejaven v mnogih evropskih skrivnih revolucionarnih društvih. Leta 1829 je zbral stare dokumente in opisal potek zarote v svoji knjigi *Zarota za enakost, imenovana Babeufova zarota (Conspiration pour l'égalité dite de Babeuf)*. Buonarroti se je med drugim osebno poznal z Louisom Blanquijem, čeprav je ideološki odnos med babuvizmom in blankizmom nekoliko nejasen. V 30. in 40. letih se je izoblikovala skupina neobabuvistov (Richard Lahautière, Théodor Dézamy, Albert Laponneraye in Jean-Jacques Pillot), s katerimi sta bila dobro seznanjena tudi Marx in Engels.²⁹⁷ Nasproti istočasnim utopičnim socialistom je babuvistična in neobabuvistična tradicija ohranjala svoj revolucionaren in proletarski značaj, z njo je bila vedno asociiran koncept razrednega boja, četudi nekoliko bolj vulgaren kot v kasnejši Marxovi obliki.²⁹⁸

Zaključek

Pogosto se zastavlja vprašanje ali je bil Babeuf socialist ali komunist, ali morda proto-komunist ali pa samo zelo radikalen egalitarist. Literatura na to temo je daleč od poenotenja. Razlog za to je morda neenotnost v definicijah teh izrazov, morda pa dejstvo, da je Babeuf živel in deloval približno 40 let pred oblikovanjem pojmov »socializem« ali »komunizem«,²⁹⁹ četudi lahko potegnemo bolj ali manj direktno kontinuiteto med Babeufom in prvimi komunisti.³⁰⁰ Toda, kaj je potem bil Babeuf? V svojih analizah, tudi tistih, do katerih njegovi nasledniki niso imeli dostopa, je pogosto zelo podoben Karlu Marxu. Vendar teh podobnosti ne smemo razumeti kot to, da je bil Babeuf pred svojim časom, temveč, da je bil toliko bolj v stiku z njim. Jasno je, da je šlo za zelo praktičnega in materialističnega misleca, misleca revolucije in enakosti.³⁰¹ Jasno je tudi, da ga ni vodilo neko splošno in abstraktno moralno načelo, temveč konkretni interesi brezlastniških slojev.³⁰²

Morda lahko Babeufa in babuvizem najboljše razumemo, če ju ne poskušamo interpretirati izključno kot predhodnika marksizma, ruskega populizma ali leninizma, temveč kot organskega intelektualca francoskih plebejskih *bras nus* slojev, s posebnim poudarkom na embrionalnem proletariatu. Babeuf je bil stvarjen v peči socialnega konflikta razpadajoče fevdalne družbe. Bil je teoretik, ki je poskušal s konceptualno dediščino razsvetljenstva in revolucionarno politično prakso sanskilotov razrešiti družbena protislovja. Rodil se je v blatu

²⁹³ Rose, *Gracchus Babeuf*, 84 in 91.

²⁹⁴ Buonarroti, »Fragment of a Projected Economic Decree.«

²⁹⁵ Weatherly, »Babeuf's Place in History,» 124.

²⁹⁶ Lichtheim, *The Origins of Socialism*, 30.

²⁹⁷ Hobsbawm, »Marx, Engels in predmarksovski socializem,« 34.

²⁹⁸ Cole, *History of Socialist Thought*, 6.

²⁹⁹ Cole, *History of Socialist Thought*, 9.

³⁰⁰ Hobsbawm, »Marx, Engels in predmarksovski socializem,« 34–35.

³⁰¹ Harkins, »The Socialism of Gracchus Babeuf,« 434.

³⁰² Dalin, »Babeuf's social ideas,« 62.

in mu zato ni bil problem se umazati s temami in idejami, ki so se jih na daleč ognili še tako radikalni jakobinci, hkrati pa je imel, za razliko od Razbesnjenih na socialno vprašanje sistematičen in teoretski odgovor.

Viri in literatura

- Birchall, Iah. *The Spectre of Babeuf*. London: Palgrave Macmillan, 1997.
- Buonarroti, Filippo. »Fragment of a Projected Economic Decree.« <https://www.marxists.org/history/france/revolution/conspiracy-equals/1796/economy.htm> (Dostop: november 2023).
- Buonarroti, Filippo. »Zarota za enakost, imenovana Babefova zarota.« V: *Utopični socialisti: Izbor besedil*. Ur. Neda Brglez. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Cole, George Douglas Howard. *History of Socialist Thought Vol. 1: The Forerunners, 1789–1850*. Palgrave Macmillan: London, 1953.
- Dalin, Viktor Moiseevich. »Babuef's Social Ideas on the Eve of the Revolution.« *Soviet Studies in History*, 1/3 (1962), 57–72.
- Dommanget, Maurice. »La structure et les méthodes de la conjugation des égaux.« *Annales révolutionnaires*, 14/4 (1922), 281–297.
- Du Boff, Ricarhd B. »Economic Thought in Revolutionary France, 1789–1792. The Question of Poverty and Unemployment.« *French Historical Studies*, 4/4 (1966), 434–451.
- Guérin, Daniel. *Class struggle in the First French Republic: Bourgeoise and Bras Nus 1793–1795*. Prevod Ian Patterson. London: Pluto Press, 1977.
- Harkins, James. »The Socialism of Gracchus Babeuf on the Eve of the Revolution.« *Science & Society* 54/4 (1990/1991), 427–441.
- Higonnet, Patrice Louis René. »Babeuf: Communist or Proto-communist?« *The Journal of Modern History* 51/4 (1979), 773–781.
- Hobsbawm, Eric John. »Marx, Engels in predmarksovski socializem.« V: *Marksov čas. Zgodovina marksizma 1*. Prevod Neda Brglez-Fajon. Ur. Janez Stanič. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.
- Hoffman, Phillip T. *Growth in a Traditional Society: The French Countryside, 1450–1815*. Princeton University Press: Princeton, 1996.
- Lewis, Gwynne. »Proto-industrialization in France.« *The Economic History Review*, 47/1 (1994), 150–164.
- Lichtheim, George. *The Origins of Socialism*. Frederick A. Praeger: New York, 1969.
- Maréchal, Sylvain. »Manifest enakih.« V: *Utopični socialisti: Izbor besedil*. Ur. Neda Brglez. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Price, Roger. *An Economic History of Modern France, 1730–1914*. St. Martin's Press: New York, 1981.
- Rose, Robert Barrie. *Gracchus Babeuf the First Revolutionary Communist*. Stanford University Press: Stanford, 1978.
- Schiappa, Jean-Marc. *Gracchus Babeuf, avec les Égaux*. Les Éditions Ouvrières: Paris, 1991.
- Seé, Henri. *La France économique et sociale au XIIIe siècle*. Libraire Armand Colin: Paris, 1925.
- Weatherly, Ulysses Grant. »Babeuf's Place in the History of Socialism.« *Publication of the American Economic Association* 8/1 (1907), 113–124.

Domen Zabukovnik

Osmanska nevarnost v 14. in 15. stoletju in odgovor Evrope nanjo

Izveček

Cilj moje seminarske naloge bo razložiti pojav osmanske nevarnosti na balkanskem polotoku ter odgovor evropskih sil nanjo v 14. in 15. stoletju. V prvem delu bom na kratko orisal potek osmanskih osvajanj balkanskega polotoka od začetka njihovih osvajanj sredi 14. stoletja pa do konca vladavine Matije Korvina leta 1490. V nadaljevanju pa bom predstavil reakcije in odgovore evropskih sil na osmansko osvajanje. Tako se bom lotil bitk in vojn, ki jih je vodila Ogrska pod vodstvom vladarjev Sigismunda Luksemburškega, Ivana Hunyadija in Matije Korvina. Predstavil bom pomembnejše bitke, kot so bitka pri Nikopolju 1396, bitka pri Varni 1444, druga kosovska bitka 1448 in bitka za Beograd 1456. Sledil bo odgovor Srbije pod vodstvom vladarjev Vukašina in Uglješe ter bitka pri Marici 1371 in prva bitka na Kosovskem polju 1389, izid katere je še danes sporen. Vključil bom prav poseben upor prebivalstva današnje Albanije, ki se je pod vodstvom dezertarja osmanske vojske Gjergja Kastriotija Skanderbega Osmanom upiralo kar 25 let. Tudi Benetke so imele ozemlje na Balkanu, ki si ga je želela Osmanska država; Tako se je med Benetkami in Osmansko državo zvrstilo nemalo število vojn. Za konec bom dodal razvoj in prisotnost strahu pred Osmani v deželah Notranje Avstrije. Ta strah se najbolj razvije in vplete v kulturo prebivalstva v 15. stoletju, ko je osmanska nevarnost na višku, ko se vse bolj bližajo srednji Evropi. Pojavijo se neki stereotipi, ki so v neki meri prisotni še danes. Glavna teza moje naloge, ki jo bom na koncu ovrigel ali pa potrdil je: *Evropa je odgovorila na osmansko nevarnost – ta odgovor je bil večinoma vojaški.*

Abstract

The goal of my seminar paper will be to explain the phenomenon of the Ottoman threat on the Balkan Peninsula and the European response to it in the 14th and 15th centuries. In the first part, I will briefly outline the course of Ottoman conquests on the Balkan Peninsula, from the beginning of their conquests in the mid-14th century to the end of the rule of Matthias Corvinus in 1490. Following that, I will present the reactions and responses of European forces to Ottoman conquests, delving into battles and wars led by Hungary under the leadership of rulers such as Sigismund of Luxembourg, John Hunyadi, and Matthias Corvinus. Significant battles, such as the Battle of Nicopolis in 1396, the Battle of Varna in 1444, the Second Battle of Kosovo in 1448, and the Siege of Belgrade in 1456, will also be discussed. I will then continue with Serbia's response under the leadership of rulers Vukašin and Uglješa, along with the Battle of Maritsa in 1371 and the first Battle of Kosovo Field in 1389, the outcome of which is still disputed today. I will include a special focus on the resistance of the population in present-day Albania, led by the Ottoman army deserter Gjergj Kastrioti Skanderbeg, which resisted the Ottomans for 25 years. Venice also had territories in the Balkans coveted by the Ottoman state; Thus, numerous wars unfolded between Venice and the Ottoman state. Finally, I will add the development and presence of fear of the Ottomans in the lands of Inner Austria. This fear most intensifies and becomes ingrained in the culture of the population in the 15th century, when the Ottoman threat is at its peak as they approach Central Europe. Some stereotypes emerge, which are to some extent still present today. The main thesis of my paper, which I will either refute or confirm in the end, is: Europe responded to the Ottoman threat – this response was mostly military.

Ključne besede: osmansko osvajanje, Ogrska, Benetke, Srbija, Notranja Avstrija.

Kratek oris osmanskih osvajanj balkanskega polotoka

Osmanska država je svoja osvajanja Balkanskega polotoka začela sredi 14. stoletja, ko si je z osvojitvijo polotoka Galipoli leta 1352 ustvarila utrdbo na evropski celini ter si tako pričela utirati pot proti severu. Desetletje za tem je osmanska vojska osvojila Adrianopol (današnji Edirne), ki je postal nova prestolnica države. Od tu so vodili nova osvajanja proti notranjosti polotoka. Tako so pod vodstvom sultana Murada I. (vladal 1359–1389) dosegli mesti Skopje in Niš ter območje današnje Albanije do leta 1380.³⁰³

Tudi naslednjih nekaj let ni bilo nemirnih. 1389 se je na Kosovskem polju odvila znamenita Kosovska bitka med srednjeveško Srbijo in Osmansko državo, izid katere je še danes sporen.³⁰⁴ Že dve leti kasneje je v osmanske roke padel grški Thessaloniki (Solun). V teh letih je na prestolu sedel Bajazid I. (vladal 1389–1403).

Med letoma 1443 in 1468 se jim je po robu postavilo prebivalstvo današnje Albanije. Upor je vodil Gjergj Kastrioti Skanderbeg in se uspešno branil dolgih 25 let, nato pa moral priznati premoč Osmanov.³⁰⁵ To je bilo obdobje Mehmeda II. Osvajalca (vladal 1444–1446 in 1451–1481), pod vladavino katerega je tudi Konstantinopol (današnji Istanbul) padel pod oblast Osmanov. Tako so leta 1453 prestolnico iz Adrianopla prestavili v Konstantinopol. Osmani se pri zavzetju tega mesta niso ustavili, saj je zavzetje povzročilo propad Vzhodnega rimskega cesarstva oziroma Bizantinskega cesarstva. To jim je olajšalo prestavljanje svojih mej v notranjost polotoka. Še istega leta je tako pod njihovo oblast skoraj v celoti spadal Peloponez. Že 1456 so prvič poskusili zavzeti Beograd – tu so prvič bili ustavljeni. A ne za prav dolgo. Leta 1463 se prebijejo do zemlja Bosne in jo zavzamejo. Padeč Bosne pomeni prosto pot Osmanov na Hrvaško in ozemlje Kranjske, Štajerske in Koroške.³⁰⁶

Leta 1521, drugo leto vladanja sultana Sulejmana I. Veličastnega (vladal 1521–1566), pade utrdba Beograd. Osmansko osvajanje polotoka je tako končano. V njihovih rokah je večji del jugovzhodne Evrope.

Odgovor Srbije na osmansko ekspanzijo

Srbija, kot Osmanskemu cesarstvu geografsko najbližja, je prva (če odmislimo Bizantinsko cesarstvo) čutila posledice osmanske ekspanzije po Balkanskem polotoku.

Med tem ko so se v drugi polovici 14. stoletja na območju srednjeveške Srbije odvijali nasledstveni spopadi in spori po smrti vladarja Dušana Velikega, se je osmanska država pod sultanom Orhanom I. in njegovim sinom Muratom I. širila po Balkanu. Srbi so se vendarle zavedali osmanske grožnje. Tako je že zelo zgodaj prišlo do prvih spopadov med tema državama.³⁰⁷

Bitka pri Marici

Prva pomembnejša bitka je bil bolj pokol kot bitka. Leta 1371 sta se brata, srbski kralj Vukašin in despot Uglješa, odpravila na vojaški pohod nad Osmane v tedanje središče države, Adrianopol (Edirne). Brata sta v noči na 26. september 1371 ob reki Marici, kjer si je njuna vojska postavila tabor, padla v zasedo. Oba voditelja pohoda sta izgubila življenje, rešil pa se je le manjši del vojske. Ta bitka je pomembna, saj se je po njuni smrti ozemlje njune oblasti razdelilo na preostale tekmece za oblast v Srbiji, Bosni, Črni gori, Makedoniji, Bolgariji; nekaj pa je pograbil oslabljen Bizanc. Slednji je postal osmanski vazal, enako pa se je zgodilo z

³⁰³ Zwitter, »Zgodovina zgodnjega novega veka jugovzhodne Evrope: Predavanje 1.«

³⁰⁴ Ćirković, *Srbska zgodovina*, 85.

³⁰⁵ Fine, *The late medieval Balkans: A critical survey from the late twelfth century to the Ottoman conquest*, 556–557.

³⁰⁶ Zwitter, »Predavanje 1.«

³⁰⁷ Ćirković, *Srbska zgodovina*, 81.

bolgarskim carjem.³⁰⁸ Tako se je tudi osmanska oblast zelo razširila – pridobili so si kar nekaj vazalov, kar je pomenilo kratek premor osvajanj.

Bitka na Kosovskem polju

Premor ni trajal dolgo. V začetku leta 1389 se je Murat I. začel obračati proti Srbiji. Tja se je opravil preko Makedonije in nabiral vojsko svojih vazalov. Bosanski kralj Tvrdko I. in srbski knez Lazar sta zaradi spora s Sigismundom Luksemburškim ostala sama z nekaj zavezniki – med njimi Vuk Branković. Do bitke je prišlo na dan Sv. Vida, 15. junija, 1389 na Kosovskem polju v neposredni bližini Prištine. Murat I. je bil ubit na bojišču, knez Lazar pa ujet ter obglavljen še isti dan.³⁰⁹ Zaradi takšnega izida, kjer sta bila oba voditelja vojsk ubita, je izid celotne bitke še danes sporen. Osmani so se kljub premoči umaknili, saj je Bajazid I., Muratov sin moral utrditi svoj položaj na prestolu. Vsaka stran vidi možnost svoje zmage.

Bajazid se je za kratek čas usmeril na bojišče v Mali Aziji. Vseeno si nasledniki Brankovića, kneza Lazarja in kralja Tvrdka v Srbiji, Bosni in Dalmaciji niso kaj dosti opomogli. Na jugu so se še vedno upirali vpadajočim Osmanom, na severu pa je svojo oblast širil Sigismund Luksemburški. Leta 1392 so Osmani zopet postali bolj navzoči, ko so zavzeli Skopje, 1394 pa velik del Bolgarije. Večina ljudi se jim je podredila. Bizantinsko cesarstvo se je zmanjšalo na okolico Konstantinopla.³¹⁰ Tudi Lazarjev sin Štefan Lazarević je kmalu postal osmanski vazal.

Odgovor Ogrske in Rimsko-nemškega cesarstva na osmansko ekspanzijo

Takoj za Srbijo je med evropskimi državami posledice čutila Ogrska. Po bitki na Kosovskem polju 1389 se je Ogrska prvič srečala z Osmansko državo. Po tej bitki so Osmani začeli vpadati na Ogrsko ozemlje.

Sigismund Luksemburški in bitka pri Nikopolju

V 80. letih 14. stoletja, se je na Ogrskem zvrstilo nemalo notranjih bojev za nasledstvo. Novi kralj je postal Sigismund Luksemburški (vlada 1387–1437, 1433–1437 rimsko-nemški cesar). V začetku leta 1390 so Osmani opustošili Temišvar, leto kasneje pa še Srem. Sigismund teh dejanj ni želel pustiti nekaznovanih, zato je v letih 1393 in 1394 vodil več pohodov v Srbijo proti Osmanom. 1395. leta je prišel vse do gradu Malo Nikopolje v Bolgariji, sproti pa osvobajal ozemlja Moldavije in Vlaške. Tedaj je želel opraviti s turško težavo enkrat za vselej. Za pomoč je prosil ostale evropske sile. Posledično se je vmešal tudi papež, ki je pozval na nov križarski pohod v letu 1396. Ob bok vojskama Ogrske in Vlaške so se postavili še vitezi iz Francije, Nemčije, Češke, Italije ter celo Anglije. V poletnih mesecih so začeli z obleganjem Nikopolja ob Donavi. Protinapad je vodil sam sultan Bajazid I. Tako sta se osmanska in velika evropska vojska prvič srečali 25. septembra 1396. Križarska vojska je bila premagana, umrlo je veliko generalov evropske vojske, celo Sigismund jo je komaj odnesel s celo glavo. Postal je jasno, da je osmanska vojska v tem trenutku prevelik zalogaj za ogrsko, tudi ob pomoči tujih sil.³¹¹

Sigismund je poskušal ponovno pridobiti nadzor nad nekaterimi strateško pomembnimi trdnjavami, kar mu je uspelo. Utrdil je tudi Beograd, ki je postal ena glavnih utrdb na njegovi južni meji. V prihodnjih letih je Osmanska država še vedno predstavljala nevarnost. Zato se je, ko je leta 1433 postal rimsko-nemški cesar, zelo trudil združiti krščansko vojsko v eno, ko je bilo to potrebno.³¹² S svojimi južnimi sosedi, med drugim s srbskim despotom Štefanom Lazarevićem, je sklepal pogodbe, s katerimi so Srbija, Bosna in Vlaška postale tamponske države/dežele med Ogrsko in Osmansko državo. V južnih deželah Ogrske tako zaradi vpliva Lazarevića, ki je dolgo časa bil osmanski vazal, preden je prestopil k Sigismundu leta 1403, ni

³⁰⁸ Ćirković, *Srbska zgodovina*, 82.

³⁰⁹ Ćirković, *Srbska zgodovina*, 85.

³¹⁰ Ćirković, *Srbska zgodovina*, 87–89.

³¹¹ Engel, *The realm of St. Stephen. A history of medieval Hungary, 895–1526*, 202–204.

³¹² Engel, *Medieval Hungary*, 231.

bilo turških vpadov.³¹³ Po Lazarevićevo smrti leta 1427 je Sigismund prevzel posestva do Beograda, istočasno pa je sultan razširil svoje ozemlje skoraj do Beograda. Tako sta Ogrska in Osmanska država prvič postali neposredni sosedi.³¹⁴ Sigismund je interveniral tudi na Vlaškem, kjer je leta 1426 pomagal lokalnim vladarjem se obraniti pred Osmani. Njegova intervencija je bila uspešna. Vendar ne dolgoročno. Po petih letih so Osmani zopet vsilili svojo oblast in Vlaška je postala osmanski vazal 1432.³¹⁵

Po tem ni bilo večjih sporov in bitk z Osmani. Sigismund je umrl decembra 1437.

Ivan Hunyadi

Po smrti Sigismunda leta 1437 je Ogrski vladal Albert V. Habsburški, ki je bil mož Sigismundove edine hčerke Elizabete. Albert je prevzel Nemško in Češko krono, Ogrsko pa je prepustil ženi. Albert je umrl leta 1439, na Ogrskem pa je prišlo do nasledstvene krize.³¹⁶ Takrat se je kot dober vojskovodja uveljavil Ivan Hunyadi, ki je iz Smedereva, Beograda in Transilvanije med letoma 1440 in 1442 pregnal Osmane. Utiral si je pot v večjo politično sliko Ogrske, kajti prej je bil le zemljiški gospod nekaj ozemlji ob Donavi.

Križarski pohod in bitka pri Varni 1444 – »zadnji križarski pohod«³¹⁷

Papež Evgen IV. je v letu 1442 poklical k novem križarskem pohodu. Krščanstvu je na Balkanu na poti stala Osmanska država. Za glavnega akterja je bil poleg ogrskega kralja Vladislava I. izbran Ivan Hunyadi. Med septembrom 1443 in januarjem 1444 je velika krščanska vojska vodila tako imenovano dolgo kampanjo. Premagali so osmansko vojsko in znova zavzeli Niš in Skopje. Osmani so želeli skleniti mir, ki je tudi bil podpisan. Po tem se je sultan Murat II. upokojil in na prestol postavil 12-letnega sina Mehmeda II., kasneje znanega kot Mehmed Osvajalec. Mir pa se ni obdržal. Ker je bil »podpisan z neverniki,«³¹⁸ so ga kristjani prekršili. Načrt je bil, da zdaj, ko je Osmanski imperij oslabiljen, kristjani napadejo še enkrat. Tako bi krščanska mornarica, sestavljena iz beneških galej in nekaj drugih držav, osmanski vojski iz Anatolije zaprla pot v Evropo pri črnomoških ožinah, preostala vojska pa se bi peš odpravila ob Donavi proti Varni. Vojska je korakala vzdolž ob Donavi in osvobajala pomembnejša mesta kot je Nikopolje. Tam se je tudi združila z vojsko iz Transilvanije in Vlaške. Kljub nasvetu vlaškega vladarja, ki je menil, da je pohod nevaren, se vojska ni obrnila. Ko je to izvedel, je bivši sultan (zdajšnji je bil neizkušen) zapustil Anatolijo, kjer je vojskoval druge bitke in se odpravil proti Varni konec oktobra 1444. Črnomoško ožino je prečkal brez težav, ker je bila krščanska mornarica premajhna, da bi jih zaustavila, Bizanc pa pomoči ni poslal, za povrh pa jim je zagodla še nevihta. V Varni so kristjani zaradi prehitrega prihoda Murata II. prišli v zasedo in bili številčno v manjšini. Kljub slabi napovedi je križarjem kazalo dobro po zaslugi spretnih taktik Hunyadija. Hunyadi je spretno premikal enote po bojišču, v pomoč jim je bila tudi uporaba strelnega orožja, ki je že bila zelo razširjena v ogrski vojski. Uspel je razbiti formacijo osmanskih enot, do skorajšnjega umika. Potem pa je prišlo do preobrata. Ogrski kralj Vladislav I. se je želel izkazati kot dober vojskovodja in požeti slavo ob zmagi, zato je s svojimi vitezi želel zadeti zadnji udarec. V afektu bitke je padel s konja, eden izmed sultanovih janičarjev pa ga je obglavil. Ob novici kraljeve smrti je morala križarjev padla. Osmani so zgrabili priložnost, se pobrali in znova napadli. Krščanska vojska je bila poražena, kralj ubit. Hunyadiju in še nekemu delu vojske se je uspelo rešiti preko Vlaške.

³¹³ Engel, *Medieval Hungary*, 232–233.

³¹⁴ Engel, *Medieval Hungary*, 237.

³¹⁵ Engel, *Medieval Hungary*, 236–237.

³¹⁶ Engel, *Medieval Hungary*, 280–283.

³¹⁷ Pogăciaș, »An example of how to lose a victory. The campaign of Varna, 1444,« 43–48.

³¹⁸ Pogăciaș, »Varna 1444,« 44.

Na ogrski prestol so postavili 4-letnega Ladislava V., sina Alberta Habsburškega in Elizabete Luksemburške, njegov regent pa je postal sam Ivan Hunyadi leta 1446.

Druga kosovska bitka 1448

Po porazu pri Varni si je Hunyadi želel zmage nad Osmani. Zato je s papeževim blagoslovom pričel nov pohod nad Osmane jeseni 1448. Ogrska vojska, združena s transilvansko in vlaško, se je odpravila proti Albaniji, kjer bi se združili s Skanderbegovimi uporniki. Čeprav velika, je bila krščanska vojska še vseeno številčno v manjšini proti Muratu II. Sledil je ponoven katastrofalen poraz Hunyadija na Kosovskem polju, kjer je kot edini izmed pomembnejših udeležencev odnesel z življenjem. Zaradi te napake se je leta 1452 moral odreči regentstvu.³¹⁹

Bitka za Beograd 1456

1452, ko je izgubil naziv regenta, se je izoliral od ostalih. Ker osmanska nevarnost ni popolnoma izginila, je še obdržal neko moč na dvoru, četudi so se začeli drugi plemiči obračati proti njemu. Leto poprej je v Osmanskem cesarstvu oblast znova prevzel Mehmed II., ki mu je leta 1453 uspelo zavzeti Konstantinopol, Bizanc je padel. Jasno je bilo, da se bo začelo novo obdobje osmanske ekspanzije. Leta 1454 so Osmani napadli Srbijo, zavzeli so vso ozemlje z izjemo Smedereva, prestolnice, in Beograda. Vedelo se je, da bo naslednja osmanska ekspedicija usmerjena proti Beogradu. Kljub vsem porazom v zadnjih letih, se je zdelo, da je Ivan Hunyadi edini sposoben ubraniti državo pred Osmani.³²⁰

Hitro je pričel s pripravami in se že leta 1454 odpravil v Srbijo. Dobil je tudi pomoč papeža, ki je želel sprožiti novo križarsko vojno (čeprav neuspešno, je njegov klic slišalo veliko ljudi in Hunyadijeva vojska se je večala). Bitka ni trajala dolgo. Kristjani so se brez težav obranili osmanskega napada in jih premagali. Beograd je ostal v ogrskih rokah, tako je ostal varen še naslednjih 65 let. Zmaga se je zdela kot dober začetek protinapada in ne samo obrambe, saj se je zbrala velika vojska, vendar do naslednjih spopadov ni prišlo, zaradi večanja nezadovoljstva med vojaki. Mesec dni za bitko je Hunyadi umrl za kugo, ki se je širila v njegovem taboru. Na njegovih ozemljih ga je nasledil starejši sin Ladislav.³²¹

Kralj Matjaž – Matija Hunyadi Korvin

Po smrti Ladislava V. leta 1457 je bil ogrski prestol prazen. Edini, ki je bil pripravljen prevzeti prestol je bil Friderik III. Habsburški, vendar je bil upravičen samo do Avstrije. Zato so iskali dalje. Tako se je zdel najbolj primeren mlajši sin Ivana Hunyadija Matija Hunyadi. To odločitev so podprli tudi papež in drugi ogrski plemiči. Tako so ga okronali za ogrskega kralja januarja 1458. Čeprav mladoleten, je pokazal izjemno moč in sposobnost vladanja. V nekaj letih je lahko svoje kraljestvo izkopal iz krize, ki so se vrstile ena za drugo po Sigismundovi smrti.³²²

Do leta 1466 so, četudi ni prišlo do večjih bitk, bila izgubljena ozemlja Srbije, ko je leta 1459 bilo izgubljeno Smederevo, je Srbija kot politična entiteta izginila iz zemljevida; Vlaška je v celoti postala osmanski vazal; leta 1463 pa še Bosna in tri leta kasneje Hercegovina. Izmed vseh mest mu je uspelo nazaj zavzeti le Jajce v Bosni, ki je vse do 1527 ostalo pomembno središče ogrske defenzive.³²³ Po zavzetju Bosne so se začeli prvi hujši turški vpadi na Koroškem in Kranjskem. Med letoma 1469 in 1490 se je zvrstilo deset takih uničujočih vpadov. Ker so v tem času Osmani bili v vojni z Benetkami, so, da bi prišli do Furlanije in Istre, morali preko Hrvaške in Slavonije, katerih pa niso opustošili. Kar je najverjetneje rezultat skrivnega sklepa

³¹⁹ Engel, *Medieval Hungary*, 291.

³²⁰ Engel, *Medieval Hungary*, 295.

³²¹ Engel, *Medieval Hungary*, 296

³²² Engel, *Medieval Hungary*, 298–299.

³²³ Engel, *Medieval Hungary*, 301.

miru z Matijo. Mir je trajal do leta 1473 – to je bilo dolgo obdobje ogrsko-osmanskega miru, ki pa ga sultan več ni želel podaljšati.³²⁴

Leta 1474 je sultan Mehmed II. napadel Ogrsko iz Smedereva. Matija se je uspešno ubranil, pomagal mu je moldavski princ Štefan. Zavzel je utrdbo Šabac, želel je tudi Smederevo, vendar neuspešno. 1478 je bilo leto, ko je sultan ponovno podpisal mir z Matijo.³²⁵

Zadnji spopadi z Osmani so se v Matijevem času zgodili med letoma 1479 in 1483. Tako so Osmani napadli Transilvanijo, vendar njihovi vpadi niso bili uspešni, saj so bili hitro uničeni. Leto kasneje pa so pustošili na Hrvaškem, med tem ko so se vračali iz Štajerske. Matija se je odzval s pohodom v Srbijo in Bosno, kjer je prišel vse do Sarajeva. Sultanov protinapad pa je bil preprečen, ker je umrl prihodnjega leta. Mehmedov naslednik Bajazid II. pa je bil še preveč neizkušen. Ponovno je bil sklenjen mir med tema državama leta 1483, ki je obveljal do Matijeve smrti leta 1490. Matija je utrjeval pas trdnjav in gradov na južni meji med Beogradom in Jajcem. Centri teh trdnjav so bili poleg že omenjenih še Drebeta-Turnu Severin, Šabac in Srebrenik, saj so bili med najbolj izpostavljenimi.³²⁶

Upor albanskega prebivalstva – Gjergj Kastrioti Skanderbeg

Družina Kastrioti

Pal Kastriota je bil vaški glavar, ki si je ustvaril premoženje s trgovino. Ime je dobil po domači vasi Kastrat. S pridobljenim denarjem pa je širil svojo posest med rekama Mat in Drin. Njegov naslednik je bil sin Gjon, ki je okoli leta 1390 še razširil družinsko posest. Leta 1394 postane sultanov vazal, se povezuje z Benetkami in širi svojo posest. S kontrolo nad tako velikim delom države postane vodilni albanski plemič. Reka Mat mu je omogočala dostop do Sredozemlja, ravnine v zaledju pa so omogočale cvetoče kmetijstvo in gozdarstvo. Gospodarsko svobodo je dosegel 1420, ko je s pogodbo bila dovoljena trgovina z Dubrovnikom po celotnem ozemlju. Poleg gospodarstva je bil spreten tudi v poročanju svojih devetih otrok.³²⁷

Gjergj je bil Gjonov najmlajši sin, rojen okoli leta 1405. Leta 1415 je bil skupaj z brati poslan kot talec v Adrianopol na dvor sultana Mehmeda I.

»On [Gjergj] je bil poslan od Gjona k poprej omenjenemu Mehmedu... Ime mu je bilo Gjergj Kastrioti, vendar ko je postal Turek, je dobil ime Skanderbeg, ker Skander pomeni Aleksander, beg pa vladar/gospodar.«³²⁸

Učen je bil vojaških veščin in islamskega načina življenja. Bil je del osmanske vojske in se tako bojeval v bitkah v Anatoliji. Enkrat tekom njegove kariere med letoma 1426 in 1428 je postal general vojske. S tem si je zaslužil naziv beg, odtlej je bil poznan kot Skanderbeg.

Leta 1428 je med Benetkami in Osmansko državo izbruhnila vojna za Solun. Albanski plemiči, med njimi Kastrioti, se je postavil na stran Benetk. Osmani so v naslednjih dveh letih izkazali veliko premoč, Benetke so zapustile bojišče in pustile albanske zaveznike na milost in nemilost sultana. Gjon je bil kaznovan z odvzemom večjega dela posesti. Neposlušnost albanskih plemičev je pomenila širitev timarskega sistema na njihova ozemlja, s tem jih je večina izgubila posesti.³²⁹

Albanski upor

Osmani so začeli z izvajanjem devširme, povečala se je tlaka in skupaj s tem nezadovoljstvo prebivalstva. Nezadovoljni kmeti in plemstvo so se upirali Osmanom. Prve upore je uspešno

³²⁴ Engel, *Medieval Hungary*, 307.

³²⁵ Engel, *Medieval Hungary*, 308.

³²⁶ Engel, *Medieval Hungary*, 308–309.

³²⁷ Brackob, *Skanderbeg. A history of Georg Castriota and the Albanian resistance to Islam expansion in fifteenth century Europe*, 41–43.

³²⁸ Brackob, *Skanderbeg*, 45.

³²⁹ Brackob, *Skanderbeg*, 46–47.

vodil plemič Andrej Topija. Med letoma 1433 in 1436 so se uspešno branili pred osmansko vojsko. Leta 1436 pa je sultan naredil konec uporom, ko je poslal vojsko, ki je bila za upirajoče se ljudstvo prevelika. Gjon Kastrioti je ostal brez zemlje in kmalu za tem tudi umrl.³³⁰ Gjergj je med tem služil v vojski sultana kot predan vojak. Po očetovi smrti je bil poslan v Albanijo, kjer je za nagrado dobil v last timar.

Skanderbegov upor

Skanderbegov upor se prične leta 1443, ko se na strani osmanske vojske bojuje proti ogrski vojski pod vodstvom Hunyadija. Osmani so poraženi v bitki pri Nišu, Skanderbeg pa uspe zbežati. Ko vidi, kaj se je zgodilo z očetovo posestjo se odloči nastopiti proti sultanu. Dezertira in skupaj s 300 konjeniki odkoraka v Krojo (mesto v Albaniji), kjer guvernerja Hasana bega prepriča (Hasan še ne ve, da je dezertiral), da mu izroči upravo mesta. Zavzame Krojo. Naslednji dan je razglasil svojo neodvisnost od Osmanske države.³³¹

V svoji deželi je prepovedal islam. Kot katolik se je zdaj lahko naslanjal na pomoč papeža in drugih katoliških evropskih držav. Tako se je povezoval z Neapljem, Benetkami, Ogrsko in Dubrovnikom. Novica njegovega upora se je hitro razširila, na njegovo stran je pristopilo čedalje več prebivalstva, tudi plemstvo. Hitro je nabiral vojsko, ki je izvajala gverilske napade na Osmani; tako si je nazaj izbral očetove posesti. Do konca 1443 sta severna in srednja Albanija bili rešeni Osmanske okupacije. Albanija je bila tako prvič združena pod albanskim vodjo, takrat je prvič uporabila zastavo črnega dvoglavega orla na rdeči podlagi.³³²

Spomladi 1444 so Osmani napadli Skanderbega. Zahvaljujoč vohunom ter goratemu terenu je njegova dosti manjša vojska uspešno ubranila ozemlje. Leta 1447 je prišlo do spora med Skanderbegom in Benetkami zaradi oblasti v dveh mestih. Benetke so ga poskušale atentirati, zaman. Skanderbeg je vojaško pometel z Benetkami in te od tedaj niso več bile tako prisotne na tem delu Balkana.³³³ 1448 je Hunyadi izgubil bitko na Kosovskem polju proti Osmanom, kar je pomenilo, da osmanska vojska ni več razdvojena ter se lahko v celoti posveti Skanderbegu. Če je želel preprečiti poraz, je moral skleniti mir z Benetkami. Med letoma 1449 in 1450 so Osmani pod vodstvom Murata II. in njegovega sina Mehmeda II. vodili več pohodov nad albanske upornike. Ponovno brez uspeha, kajti Skanderbeg je vodil bolj premišljene gverilske napade po domačem goratem terenu. Ko je 1451. leta ponovno ostal brez pomoči Benečanov, je za pomoč prosil Neapelj. Nekaj sto neapeljskih vojakov je pomagalo, ko je Osmanska država leta 1452 spet zaman poskusila zatreti upor.³³⁴

Osmanske invazije so se za nekaj let umirile, saj je bil sultan zaposlen z uničenjem Bizantinskega cesarstva (ga uniči 1453).

50. leta 15. stoletja so bila prežeta z izdajstvi. Prvi je Skanderbega izdal dolgoletni zaveznik Gjergj Arianiti, ki je zaradi poraza proti Osmanom moral priznati nadoblast Benetk, Skanderbegovega nasprotnika. Nato se je Skanderbegov nečak postavil na sultanovo stran leta 1457, ker je želel postati glava družine Kastrioti. Leto za nečakom je tudi družina Dukagjin prestopila na osmansko stran zaradi spora z Benetkami. Kljub izdajam je uspešno branil svoje meje.³³⁵

1462. leta je sultan nad Albance poslal dve vojski – eno s severa in eno z juga. Naj bi se srečali na sredini, vendar je Skanderbeg to preprečil. Mehmed II. in Skanderbeg sta 1463 podpisala mir, ki pa ni trajal dolgo. Leta 1464 je bil prekršen, Osmani pa zopet poraženi. Leta 1466 je sultan vodil ogromno vojsko nad Skanderbega v Kroji. Zavzel je ogromno ozemlja in opustošil vasi. Albanci so bežali v Italijo, nekaj jih je ostalo in branilo Krojo. Skanderbeg se je

³³⁰ Brackob, *Skanderbeg*, 49.

³³¹ Fine, *The late medieval Balkans*, 556.

³³² Brackob, *Skanderbeg*, 60–61.

³³³ Fine, *The medieval Balkans*, 557.

³³⁴ Fine, *The medieval Balkans*, 558.

³³⁵ Fine, *The medieval Balkans*, 596.

ponovno z gverilsko taktiko in mogočnim mestnim obzidjem uspel obraniti. Sultan je odnehal. Zavzel je ogromno ozemlja, kar je oslabilo Skanderbega. Ponovno je poskusil 1467, ko je bil dosti uspešnejši. Januarja 1468 je Skanderbeg umrl in Albanija je ponovno v celoti postala del Osmanske države.³³⁶

Odgovor Benetk na osmansko ekspanzijo

Benetke so ob obalah Balkanskega polotoka, kjer se je širila Osmanska država, imele veliko posesti, zato so igrale veliko vlogo pri poskusih zaustavljanja osmanske ekspanzije.

Beneška prisotnost v egejskem prostoru se je pričela na začetku 13. stoletja, ko so pomagali pri prevozu krščanske vojske v okviru četrte križarske vojne. Tako so napadli Konstantinopol in mesto je 1204 padlo, Benetke pa so si prisvojile njihove številne posesti: Kreto, Koroni, Argos, Krf, Kitero, Lepant, Evbojo, Nauplion, Ciper.³³⁷

Na teh območjih so bile Benetke ene izmed najvplivnejših sil. Pa vendar so pogosto morali priznati premoč Osmanske države. Z leti so se razvrstile številne bitke, ki se pod skupnim imenom imenujejo Beneško-osmanske vojne. Prvi spopadi so se pričeli v 1463 in se z vmesnimi (tudi nekajletnimi) premori končali šele v 18. stoletju.³³⁸ Najhujše bitke so borili z Osmani med letoma 1463 in 1479.³³⁹ Postopoma so Benetke izgubljale pridobljene posesti, dokler v egejskem prostoru ni bilo več nič beneškega.

Benetke pa so svojo moč kazale tudi drugače. In sicer v obliki pomoči Skanderbegu ter, ko so se z njim sprle, Osmanom.³⁴⁰ Njihova vloga v sporu za ozemlje današnje Albanije je bila bolj poskus obdržanja moči, trgovskih povezav ter kopičenje bogastva, ki so ga dobile kot rezultat njihovega vmešavanja. Tako so, ko jim je kazalo slabše menjali stran. Svoje zaveznike so kdaj tudi pustili na cedilu, tako albanske upornike, ki so želeli izkoristiti beneško-osmansko vojno za Solun in so se Benetkam pridružili kot zavezniki leta 1428.³⁴¹

Nastanek in prisotnost strahu pred Turki v deželah Habsburžanov

Izvor predsodkov o Turkih

Vzpon Osmanske države, kjer je bila glavna vera islam, se je krščanski Evropi zdel nenavaden in strašljiv. Zanje je bil osmanski uspeh nepojasnen in pravo izhodišče stereotipov. Tako mišljenje postane še jasneje, ko leta 1448 v Strasbourgu izpod peresa Janeza Lichtenberškega (nemški astrolog) nastane *Pronosticatio* – v srednjeveškem stilu napisan psevdo-preroški tekst – s prerokbo, da bodo Turki prodrli vse do Kölna. To je vzbudilo velik strah med ljudmi, še posebej, ko je osemdeset let kasneje izšel nemški prevod. Pojavljal se je strah in občutek nevarnosti. Turška podoba je bila prisotna že pred pojavom Osmanov, saj se je krščanski svet že prej srečal s turškimi ljudstvi. V glavnem vidijo Osmane kot smrtne sovražnike krščanstva. Korenine tega sovraštva pa najdemo v govoru papeža Urbana II. iz leta 1095, ko kristjane nagovarja h križarskemu pohodu na koncilu v Clermontu.³⁴²

»Die Türken kommen!«³⁴³

»Die Türken kommen! [Turki prihajajo!]<« je bilo skoraj 300 let slišati opozorilo. Najbolj so to opozorilo poznali prebivalci dežel južno od Gradca. Na tem mestu pa je treba poudariti, da turška podoba v zavesti prebivalstva svetega rimskega cesarstva ni tako enolična. Zanje se je uporabljal tudi izraz 'ghostis', kar je bila oznaka tako za tujca kot tudi za sovražnika. Ta dvojnost

³³⁶ Fine, *The medieval Balkans*, 597–598.

³³⁷ Davies in Davis, »Greeks, Venice, and the Ottoman Empire,« 25.

³³⁸ Davies in Davis, »Greeks,« 26.

³³⁹ Engel, *Medieval Hungary*, 307.

³⁴⁰ Fine, *The medieval Balkans*, 557–558.

³⁴¹ Brackob, *Skanderbeg*, 46–47.

³⁴² Barbarics, »'Türk ist mein Nahm in allen Landen...' Kunst, Propaganda und die Wandlung des Türkenbildes im Heiligen römischen Reich deutscher Nation,« 260–261.

³⁴³ Bauer, *Die Türken in Österreich. Geschichte, Sagen, Legenden*. 7.

je glavna karakteristika turške podobe, ker je pomen oznake bil odvisen od posamične situacije – so bili videni pozitivno ali negativno. Je pa skoraj celih 300 let prevladovala negativna konotacija. Izvor negativnega pomena je povsem logičen. Pozitivna stran pa je nastala iz radovednosti, ki se je pojavljala ob omembi ljudstva Turkov, kajti večini je bila njihova kultura povsem nepoznana, vendar je zelo vplivala na Evropo (po njihovi zaslugi imamo tako na primer kavo).³⁴⁴

Mnogi viri, predvsem slike in risbe, kjer upodobitve Turkov nosijo evropska oblačila in imajo evropske poteze na obrazu; ter pomanjkanje nekaterih izrazov (osmanskega sultana označujejo kot »türkischer Kaiser« oziroma »turški cesar«); kažejo na nepoznavanje turškega sveta. Malokateri prebivalec Kranjske, Koroške ali Štajerske je na lastne oči videl dežele Osmanskega imperija in se vrnil, da bi o njih poročal. Vendar se je kljub strahu in prisotnosti nevarnosti potovanja kazalo zanimanje za islamski svet. Zelo verjetno je, da je preostala Evropa stereotipe in podobo Turkov prevzela iz avstrijskih dežel.³⁴⁵

Prvi turški vpadi so se na Štajerskem zgodili leta 1469. Do Dolge vojne ob koncu 17. stoletja se turška podoba ni kaj dosti spremenila, vedno so jo spremljali pridevniki (stereotipi) kot so tiranski, krvoželjen, grozovit in vražji. Malo verjetno je, da so ti stereotipi nastali samo zaradi stikov s Turki. Zelo mogoče je, da so nastali kot propagandne besede, ki bi spodbujale v nove križarske pohode in druge vojne, ali pa kot ustrahovanje prebivalstva, da je bilo bolj poslušno.³⁴⁶

Strah pred Turki je globoko ukoreninjen v zavest prebivalstva, uničevali naj bi vse, kar jim je stalo na poti, pobijali prebivalstvo, ropali in ugrabljali zdrave dečke ter jih v okviru krvnega davka (*devşirme* tur.: zbiranja) odpeljali s sabo.³⁴⁷

Zaključek

Ob začetku pisanja naloge sem si postavil tezo, ki jo lahko sedaj, ko sem prišel do konca raziskovanja, ovržem oziroma potrdim. Teza se je glasila: *Evropa je odgovorila na osmansko nevarnost – ta odgovor je bil večinoma vojaški*. Če parafraziram, ko se je Osmansko cesarstvo odločilo za ekspanzijo v evropski prostor – na Balkan – je preostala Evropa vedno imela odgovor na njihovo ekspanzijo. V večji meri je šlo za vojaške posege, nemalokrat je bilo klicano na križarski pohod, zbirale so se številčne vojske vseh večjih evropskih držav. Tako so Osmani na vseh koncih jugovzhodne Evrope merili vojaške moči s krščansko Evropo. Izstopajo bitke pri Marici, na Kosovskem polju, pri Nikopolju, pri Varni in v Albaniji. Ampak ni vsak vladar razmišljal le z orožjem. Benetke so, četudi so se večkrat spopadle z Osmani, vodile spretno politično diplomacijo. Svoje stališče in zaveznitva so večkrat spremenile, nemalokrat so se postavile tudi na stran muslimanov. Ogrski kralj Matija Korvin je rajši, kot da bi se bojeval, z Osmani podpisal mir in se tako lahko posvetil notranjepolitičnim in ostalim problemom svoje države, saj ni rabil neprestano braniti zunanjih mej. Tako lahko svojo tezo potrdim. Kajti, četudi je eden izmed pomembnejših vladarjev Ogrske vodil spretno diplomacijo, so skozi 14. in 15. stoletje prevladovali vojaški in ne diplomatski spopadi. Spoznal sem tudi zelo zanimivo zgodovino območja današnje Albanije, ki je z nekaj premora več kot 25 let držala upor proti osmanski ekspanziji – v večjem delu brez pomoči ostalih evropskih držav. Prav tako sem skozi pisanje ugotovil, kako so nastali stereotipi o Turkih in od kje prihaja strah povezan z njimi, ki so do neke mere prisotni še danes.

Jugovzhodna Evropa ima bogato in zapleteno zgodovino. Veliko je pomembnih akterjev, njihove zgodbe pa se neprestano prepletajo. V 119 letih od bitke pri Marici 1371 do smrti Matije

³⁴⁴ Zsuzsa, »Wandlung des Türkenbildes,« 260–261.

³⁴⁵ Zsuzsa, »Wandlung des Türkenbildes,« 262–263.

³⁴⁶ Zsuzsa, »Wandlung des Türkenbildes,« 265–266.

³⁴⁷ Zwitter, »Zgodovina zgodnjega novega veka jugovzhodne Evrope: Predavanje 5.«

Korvina leta 1490 se je zvrstilo ogromno dogodkov, vsak izmed katerih je bil pomemben za nadaljnji razvoj tega območja in razplet ter nov zaplet konfliktov.

Literatura

- Antwerp Fine, John van. *The late medieval Balkans: A critical survey from the late twelfth century to the Ottoman conquest*. Michigan: The University of Michigan Press, 1994.
- Barbarics, Zsuzsa. »‘Türck ist mein Nahm in allen Landen...’ Kunst, Propaganda und die Wandlung des Türkenbildes im Heiligen römischen Reich deutscher Nation.« *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54, št. 2/3 (2001): 257–317.
- Bauer, J. *Die Türken in Österreich. Geschichte, Sagen, Legenden*. St. Pölten: Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, 1982.
- Brackob, Kurt. *Skanderbeg. A history of Georg Castriota and the Albanian resistance to Islam expansion in fifteenth century Europe*. Las Vegas: Histria books, 2018.
- Ćirković, Sirma. *Srbska zgodovina*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.
- Davies, Siriol, in Jack L. Davis. »Greeks, Venice, and the Ottoman Empire.« *Hesperia Supplements* 40 (2007): 25–31.
- Engel, Pal. *The realm of St. Stephen. A history of medieval Hungary, 895–1526*. London/New York: I. B. Tauris, 2001.
- Pogăciaș, Andrei. »An example of how to lose a victory. The campaign of Varna, 1444« *Medieval Warfare* 1, št. 2 (2011): 43–48.
- Zwitter, Žiga. »Zgodovina zgodnjega novega veka jugovzhodne Evrope: Predavanje 1« *ZG1: Zgodovina zgodnjega novega veka jugovzhodne Evrope* (Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 20. 2. 2020).
- Zwitter, Žiga. »Zgodovina zgodnjega novega veka jugovzhodne Evrope: Predavanje 5« *ZG1: Zgodovina zgodnjega novega veka jugovzhodne Evrope* (Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 6. 3. 2020).

Katarina Benkič

Menjava slikarskih in kiparskih elit na prehodu iz Avstro-Ogrske v Kraljevino SHS

Izvleček

V članku bom obravnavala tematiko menjave umetniških elit in slogov od novega stoletja in vse do nastanka Kraljevine SHS. To obdobje sem izbrala, ker lahko preskok v slogu slovenske umetnosti datiramo že v začetek 20. stoletja s pojavom moderne in potem ponovno po prvi svetovni vojni. Prav tako je začetek stoletja pomenil spremembo v svetovni umetnosti, pri kateri se zgodi premik od impresionizma k abstraktnemu in kasneje k nadrealizmu. Na slovenskem področju se umetniško dogajanje sicer odvija z nekoliko zamikom, vendar to ne izniči epohe novega stoletja, ki k nam prinese prestop iz realizma v moderno umetnost. Nov slog, ki zaznamuje slovensko umetnost je impresionizem, ki kljub prvotnem prejemu kritik zraste v »avtentični odsev slovenske narodne duše«. Naslednji dogodek, ki spremeni svet in vpliva na umetnost pa je prva svetovna vojna. V slovenski umetnosti je ta pomenila odmik od impresionizma in pridruženje navdušenju nad abstraktnim, ki je zajemalo svet vse od začetka stoletja. Konec velike vojne prinese mnogo političnih sprememb. Na slovenskem ozemlju se zgodi najprej odmik in potem popolna ločitev od Avstro-Ogrske monarhije, kar nas popelje k Jugoslovanskemu združenju, najprej v Državo SHS in nato v Kraljevino SHS. V tej novi politični tvorbi se zgodijo slogovne in še mnoge druge spremembe v slovenski umetnosti in njenih elitah.

Abstract

In the article, I will address the theme of changing artistic elites and styles from the beginning of the 20th century until the formation of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes (SHS). I chose this period because the shift in the style of Slovenian art can be dated back to the early 20th century with the emergence of "Moderna" and again after World War I. The beginning of the century also marked a change in global art, transitioning from Impressionism to Abstract and later on to Surrealism. While artistic developments in Slovenia occurred with some delay, it does not negate the importance of the new century, which brings a transition from realism to modern art. The new style that characterizes Slovenian art is Impressionism, which, despite initial criticism, grows into an 'authentic reflection of the Slovenian national soul.' The next event that changes the world and influences art is the First World War. In Slovenian art, this meant a departure from Impressionism and an embrace of enthusiasm for the abstract, which had been influencing the world since the beginning of the century. The end of the Great War brings about many political changes. In Slovenian territory, there is first a shift and then a complete separation from the Austro-Hungarian monarchy, leading to the formation of the State of SHS and later the Kingdom of SHS. In this new political formation, stylistic and many other changes occur in Slovenian art and its elites.

Ključne besede: umetniške elite, umetnostni slogi, Kraljevina SHS, impresionizem, abstraktna umetnost, nadrealizem.

Svetovna umetnost in njeni slogi

Novo stoletje

Novo stoletje prinese izziv staremu svetu. Industrijska revolucija in nova odkritja, kot so Marconijev brezžični telegraf ali prvi polet z letalom leta 1903, so pomanjšala svet. Kmalu je postalo jasno, da se je zgodil prestop v novo obdobje. S tem se počasi preoblikuje tudi mišljenje ljudi, kar se jasno pokaže tudi v spremembi v umetnosti. Ta se z novim stoletjem odmakne od prej tradicionalnih vrednot lepote in realizma ter se poglobi v bolj subjektivno dožemanje sveta.

Skozi to spremembo se zgodi intelektualizacija umetnosti, ki zdaj ni več zgolj obrtna dejavnost ampak kritično predstavlja umetnikov pogled na svet. Pojavijo se tudi novi slogi, ki zamenjajo impresionizem ter realizem.

Manjšanje sveta zaradi novih odkritji povzroči spoznavanje novih kultur. Predvsem na umetnost tega obdobje vplivajo primitivne kulture Afrike, Oceanije ali Amerike. Te so odkrivali predvsem zaradi želje po ekonomskem širjenju, vendar so posredno izdelki teh kultur prišli v evropske zbirke in tako vplivali tudi na umetnost. Razne afriške lesene maske in totemi so bili narejeni z namenom vzbujanja strahu, ki ga posnemajo ekspresionisti.³⁴⁸ Zaradi agresivne rabe barve in izraznih potez, ki se pojavljajo v tem stilu, so bili umetniki, ki so se ga posluževali, oklicani za fauviste ali zveri.³⁴⁹

Radikalni odmik od tradicionalne lepote posledično vodi v radikalen odmik od tradicije. S pojavom kubizma sta Picasso in Braque kot njegova pionirja začela gibanje, ki je močno oblikovalo umetnost 20. stoletja. Za razliko od fauvizma, ki zgolj ovrže tradicionalna pravila lepote, se tu povsem uprejo pravilom realnosti. Prostor ni več tridimenzionalen in objekte sestavljajo iz geometrijskih likov.

Ne sme se zanemariti vpliva industrijske revolucije na spremembe sveta. Industrializacija izzove kult stroja, ki se kaže v arhitekturi in umetnosti. Na Dunaju se pojavlja razvoj linearnega stila gradnje, predvsem pa se poudarja odnos med lepoto in funkcionalnostjo.³⁵⁰ Kult stroja v umetnosti pa se pokaže v slogu po imenu futurizem. Tega je svetu predstavila skupina italijanskih umetnikov, njegova značilnost pa je, da se izraža v slavljenju industrije in razvoja skozi kubistično tehniko.

Prva svetovna vojna

Dramatično in hitro spreminjanje umetnosti se zaustavi s prihodom prve svetovne vojne, ki s svojimi grozotami ponovno spremeni njen tok in izražanje. Razkol, ki ga povzroči, vodi v željo državnih sistemov, da ohranjajo tradicijo. Nasprotno temu pa se je umetnost obrnila vedno bolj stran od tradicionalnega. Napad na tradicijo jo porine tudi proti večjem političnem uveljavljanju in izražanju mnenj o socialni ter politični situaciji sveta. Z zavračanjem tradicije se pojavi nov stil, to je konstruktivizem. Razvil se je v Rusiji, vendar je svoj razcvet dosegel šele po Oktobrski revoluciji leta 1917. Vodilno vlogo v že predvojni abstraktni umetnosti v Rusiji sta imela Kandinsky in Malevič, ki svoje raziskovanje abstraktnega nadaljujeta v konstruktivizmu. Ta stil se kaže v povezavi abstraktnega in praktičnega, vendar ga kmalu zamenja bolj naturalističen stil, ki je v očeh oblasti bolj primeren za državno propagando.

Drugod po Evropi pa se med vojno umetniško ustvarjanje umakne v nevtralne države, kjer se razvijeta dva v ideologiji povsem različna sloga. Na Nizozemskem se razvije tako imenovan De Stijl za katerega so značilne z vertikalnimi ali horizontalnimi črtami omejene ploskve v osnovnih barvah. S tem slogom poskušajo umetniki odražati red v kaotičnem svetu. Njegovo popolno nasprotje pa se pojavi v Švici pod imenom dada. Kot je razvidno že iz njegovega nesmiselnega imena, je to slog, ki odraža odpor proti vsemu. Je protinacionalno, protivojno gibanje, ki nasprotuje celo samemu sebi.

Po vojni se znotraj dadaizma nadaljuje satiričen boj proti svetu, v povojnem kaosu Nemčije pa se razvije socialistično usmerjena veja tega sloga.³⁵¹ Medtem se v Parizu pod vplivom Andreja Bretona dadaizem preobrazi v bolj teoretično in odkrito levičarsko gibanje, ki zaznamuje medvojno umetnost³⁵² – nadrealizem. Ta napada meščanske vrednote bolj sistematično kot arhaični dada. Poudarja predvsem pomen podzavesti in sanj. Naslanja se na

³⁴⁸ Hollingsworth, *Umetnost v zgodovini človeštva*, 444.

³⁴⁹ Prav tam, 446.

³⁵⁰ Prav tam, 451.

³⁵¹ Prav tam, 458.

³⁵² Hollingsworth, *Umetnost v zgodovini človeštva*, 459.

Sigmunda Freuda in išče tisto fantastično v umetnosti. To gibanje je postalo izredno vplivno in je ponujalo nov umetniški jezik in izraz, ki navdihuje, zabava in revoltira svojo publiko.

Umik v nadrealno in abstraktno pa ni edini odziv na socialne in politične dogodke tega časa. Mnogi umetniki so imeli drugačen pogled na vlogo umetnosti. Nekateri so se zaposlili v socialističnem okolju Bauhauasa, ki je imel namen vzgajati novo generacijo umetnikov-obrtnikov. Spet drugi, kot sta Mettise in Barque,³⁵³ so se izogibali levičarski politiki in poudarjali meščansko udobje. Menili so, da se mora umetnost izogibati depresivnim motivom. Tako se skozi razlikovanje v stilu umetnosti dobro razvidi, kako je socialna in politična situacija vplivala na umetniške elite določenega prostora ali družbe.

Politično ozadje

Politično in svetovno dogajanje in slovenska umetnost sta bila že vse od začetka stoletja močno prepletena. S koncem 19. stoletja in začetkom 20. je slovenska umetnost počasi začela svoj prehod iz realizma in historizma prejšnjega stoletja v bolj subjektivno umetnost impresionizma, s čimer se je začela slovenska moderna. Po uspehu slovenskih impresionistov se v stilu narodnozavednosti tega časa začne pojavljati vprašanje o slovenski umetnosti in njenih značilnostih. S tem se začne tudi pogovor o kulturni organizaciji v namen bolj sistematičnega razvoja umetnosti. Veliko spremembo v do zdaj enakomernem stopnjevanju razvoja umetnosti povzroči začetek prve svetovne vojne, ki po celem svetu naredi zarezo v kulturnem udejstvovanju. S svojim koncem pa popolnoma spremeni politično sliko sveta, kot tudi spremeni pogled ljudi nanj. V umetnosti se to odraža v drastični spremembi sloga. Tudi na slovenskih tleh se iz idiličnega impresionizma umetnost pretvori v bolj čustveno močen ekspresionizem. Še večje pa so politične spremembe, ki se začnejo dogajati na slovenskem ozemlju po vojni. Jugoslovanska ideja, ki je bila prisotna že pred vojno in se je kazala tudi v umetnosti, se med vojno in po njej začne premikati v realnost. Proces nastajanja jugoslovanske države naredi svoje prve korake s Niško deklaracijo, ko srbski politiki v Nišu decembra 1914 spremenijo svojo politiko in se zavežejo k reševanju vseh svojih nesvobodnih bratov Srbov, Hrvatov in Slovencev. Naslednji korak proti večjemu združevanju z avstroogrskimi Jugoslovani se zgodi s Krfsko deklaracijo, ko se 20. junija 1917 na Krfu srbski vladi pridruži Jugoslovanski odbor, sestavljen iz srbskih političnih emigrantov iz Avstro-Ogrske. Ta je nastal leta 1914 v Londonu. Vzporedno s Krfsko deklaracijo pa se je jugoslovansko združevanje dogajalo tudi znotraj monarhije. Poslanci habsburških Jugoslovancev so se 29. maja 1917 povezali v Jugoslovanski klub pod vodstvom Antona Korošca in že naslednji dan, 30. maja 1917, so na zasedanju dunajskega parlamenta prebrali Majniško deklaracijo, ki je predvidevala združitev Slovencev, Hrvatov in Srbov znotraj monarhije v samostojno državo na ozemlju Avstro-Ogrske monarhije pod dinastijo Habsburžanov. S tem dejanjem začnejo tako imenovano deklaracijsko gibanje, ki se nadaljuje 15. septembra 1917 z izjavo slovenskih strank, da podpirajo Jugoslovanski odbor,³⁵⁴ in še dalje 27. maja 1918, ko so vse tri stranke poudarile, da nimajo namena odstopiti od zahteve po nastanku Jugoslovanske države.³⁵⁵ Marca 1918 se na sestanku v Zagrebu politiki počasi začnejo odmikati od Majniške deklaracije in vedno bolj stopajo proti Krfski. Tako se začnejo prvi resni koraki proti Kraljevini SHS. Od tu dalje se dogajanje stopnjuje. 16. avgusta 1918 je ustanovljen slovenski Narodni svet in 6. oktobra še Narodno vijeće v Zagrebu, ki odkloni cesarjev manifest o federalizaciji avstrijskega dela monarhije. 29. oktobra tako na Kongresnem trgu proslavljajo osvoboditev izpod avstrijskega orla in 31. oktobra 1918 je razglašena samostojna Država SHS. Na njeno žalost ta žal nikoli ni bila mednarodno priznana in se je posledično morala politično nasloniti na Kraljevino Srbijo. Pogovori med političnima tvorbama vodijo v Ženevski sporazum, kjer se o združitvi dogovorijo

³⁵³ Prav tam, 460.

³⁵⁴ Globočnik, Likovno in simbolno, 244.

³⁵⁵ Prav tam, 248.

predstavniki Države SHS in Srbska vlada Nikole Pašića. Sporazum povzroči srbsko nezadovoljstvo, zato ga z odstopom vlade Pašića onemogočijo. Prvega decembra 1918 tako srbski regent Aleksander Karađorđević samovoljno razglasi Kraljevino SHS, ki bo imela centralistično in monarhično ureditev. S tem vstopi Slovenija v povsem novo obdobje, ki močno spremeni njeno kulturno, nacionalno in umetniško udejstvovanje.

Na kulturnem področju je po vojni Slovenija precej uspešno napredovala. Ob obnovi parlamentarizma in z deklaracijskim gibanjem se zgodi politična sprostitev, ki je omogočila vzpon kulturnega življenja. Poleti 1917 se je znova sestel odbor Slovenske matice in obnovil njeno delovanje. Poleti 1918 so tudi likovni ustvarjalci, kritiki in zgodovinarji začeli akcijo za ustanovitev Narodne galerije v Ljubljani. Vodilo naj bi jo Društvo za ohranitev likovnega spomina Slovencev, ki je bilo ustanovljeno 18. septembra 1918 in je do konca druge svetovne vojne delovalo z zasebnimi sredstvi. Galerijo so najprej napolnili z umetniškimi deli, ki jih je mestna občina kupila že za časa župana Hribarja. To so bila dela slovenskih impresionistov – prav teh, ki so začeli to novo obdobje v Slovenski umetnosti.

Umetnostni slogi slovenskega prostora

S koncem 19. in začetkom 20. stoletja se zgodi tudi premik v slovenski umetnosti. To novo obdobje razglasi Rajko Ložar z besedami, zapisanimi v številki Maleševe Umetnosti: »*Smo v rojstni uri slovenske moderne umetnosti.*«³⁵⁶ Govorimo torej o slovenski moderni, ki opusti historizem, idealizem in religiozno motiviko slogov prejšnjega stoletja. Zdaj v ospredje pridejo naturalistična impresija, impresionistična barvitost in nov umetniški subjektivizem. Slovenska umetnost se premakne v nov slog impresionizma, ki se kmalu prelevi v postimpresionizem s predznaki secesije, simbolizma, intimizma in zgodnjega ekspresionizma.³⁵⁷

Pojav moderne umetnosti je povezan s tem, da likovno ustvarjanje prevzame pomembno vlogo v govorici družbe in postane tudi glasilo moderne ideje. Umetnost je zdaj tudi nacionalno konstruktivna in se pridruži *artes liberales*. Pri njej se začnejo uveljavljati intencionalne organizacije, na primer razstave, profesionalizacije, kot so umetniške šole in strokovna društva ter uveljavitev kritike in recepcije umetnosti. Umetnik ni več zgolj obrtnik, ampak postane profesionallec, ki svoje delo teoretsko utemeljuje. Likovna umetnost na slovenskem takega statusa ni imela do moderne. Še vedno pa so slovenski likovni umetniki ustvarjali predvsem v tujini, in sicer v Münchnu in Pragi.³⁵⁸ Velik ustvarjalni pomen ima predvsem Ažbetova šola v Münchnu, ki je obratovala med 1891 in 1905 ter je s svojim delom močno vplivala tako na akademijo v Moskvi kot na zagrebške šole in posledično na umetnike našega prostora. Anton Ažbe je pričel svoje šolanje leta 1882 na Dunaju, kamor je bil vpisan kot gostujoči študent. Tam je opravil dve leti študija, preden se je odločil za premik na likovno akademijo v Münchnu. Kot nadarjen študent je prejel lasten brezplačen atelje in leta 1890 uspešno zaključil študij. Za tem se v Münchnu pojavi nezadovoljstvo nad akademijo in Ažbe kmalu na pobudo Jakopiča in Vesela odpre lastno zasebno šolo. Ta je najprej delovala kot prijateljski krožek, kmalu pa je pridobivala na popularnosti, med drugim je imela pozitiven odziv tudi na peterburški akademiji in posledično je svoj vpliv in poseben realistični slog prenesla tudi na zagrebško akademijo.

Na slovenskih tleh pa so jedro umetniškega ustvarjanja postala razna umetniška društva. Vrednote starih umetniških elit predstavlja Društvo za Krščansko umetnost, ki deluje od leta 1894 in predvsem skrbi za sakralne spomenike. Njihovo stališče o moderni umetnosti je bilo precej negativno in so jo zavračali. Pripadniki društva so bili Mahnič, Flis, Dostal in Frančiček Lampet,³⁵⁹ ki so gradili na historiziranih idealih krščanske ikonografije. Njim nasproti je stalo Slovensko umetniško društvo (SUD), ki je delovalo med 1899 in 1904. Po statutarnih členih je

³⁵⁶ Terenc-Frelj, Umetnost na slovenskem, 217.

³⁵⁷ Prav tam.

³⁵⁸ Prav tam.

³⁵⁹ Terenc-Frelj, Umetnost na slovenskem, 218.

bilo to bolj nekakšna sindikalna organizacija, zasluženi pa so za kar nekaj pomembnih razstav, ki predstavijo nove umetnostne elite in moderen stil. Pripadniki društva so bili slovenski impresionisti: Jakopič, Aškerc in Franke. Impresionisti se tako odmaknejo od žanrov, kjer je zgodovinsko-mitološka podoba na najvišjem mestu, in se obrnejo k subjektivnosti, s katero se začne proces ikonizacije krajne v kateri se naselijo predstava o nacionalni biti, identiteti in izrazu.

Razstave, ki predstavijo slovenske impresioniste

Krajina kot poglavitna podoba v slikarstvu se ne vzpostavi zaradi pomankanja mitologiziranih motivov iz zgodovine, ki zahtevajo alegorični tip predstavitve, ampak zaradi neprivlačnosti le-teh med novimi elitami tega časa. Jakopič to objasni s temi besedami: *»Alegorija se je gojila večidel v reklame in propagande svrhe zlasti v časih duhovne oslabelosti vodilne družbe in ne pojmovanja umetnostnih smotrov. Bila je posledica nenaravnega, plitvega uživanja razkošja, prenasičenja in samoljubja. ... Ti Časi so za nas minili. Alegorija je preživela. ... Človeku pa, ki ne čuti historično, ampak živi s telesom in duhom v sedanjosti, je težko korakati nazaj v tisto lahkomišno preteklost, ...«*³⁶⁰ Uveljavitev krajine torej temelji na hrepenenju impresionistov po spoznanju sveta v sedanjosti in odmiku od historičnosti prejšnjega časa. Posledično je nove elite pestilo pomankanje večjih naročil in podpore bogatih mecenov. Tako je pomen SUD razstav še toliko večji, saj je to prvič, ko se pri nas organizira predstavitev umetniških del v takem obsegu. Prvo razstavo SUD iz leta 1900 bi lahko oklicali za prvi slovenski Salon po vzoru pariških. Odvila se je v slogu narodnobudilnega pompa in prejela veliko podporo liberalnih politikov z županom Hribarjem na čelu. Prvo razstavo lahko razumemo kot nekakšno napoved, da slovenska umetnost obstaja in potrebuje svoj okvir. Začne pa tudi pogovor o ustanovitvi galerije slovenske umetnosti. Naslednja razstava SUD leta 1902 ima že bolj profesionalni značaj, kljub temu pa ji še vedno manjka selektivnosti. Na njej se izoblikuje četverica impresionistov, ki so po tem narekovali razvojni tempo slovenske umetnosti. To so Rihard Jakopič, Matija Jama, Ivan Grohar in Matej Sternen. Če pogledamo razstavljenе slike na prvih dveh razstavah SUD, je opazno, da je bilo razstavljenega še veliko študijskega gradiva. Slike so iz ateljejev prišle naravnost na razstavo, na samem umetniškem delu pa je še razvidna slaba profesionalna šolanost slovenskih umetnikov. Kritike teh razstav so bile precej negativne. Umetnike so označili za tujce in zavrnilo impresionistični stil. Tudi prodali so bolj malo del. Naslednja pomembna razstava za slovenske umetnike se odvije na Dunaju v galeriji Miethke, kjer se slovenska društva (novonastalo društvo Sava, SUD in leta 1903 nastalo društvo Vesna) predstavijo enotno in pod narodno-geografsko določevalnim imenom. S tem se kaže kulturnopolitično prizadevanje monarhije, da z navideznimi oblikami kulturne avtonomije rešuje nastajajoča politična nasprotja. Pred našimi umetniki so se v galeriji Miethke predstavili že češki, poljski, madžarski in hrvaški umetniki. Velik pomen te razstave se nahaja v spremembi slovenske kritike umetnikov nove dobe. Ivan Cankar in Oton Župančič sta oba hvalila idilično zasanjano »štimungo« in barvno izraznost slovenske krajne. Nadaljnje razstave slovenskih impresionistov se nato kar vrstijo. Še isto leto se odvije prva jugoslovanska razstava v Beogradu in za njo še mnoge druge, ki milijo kritiko razstave SUD iz leta 1900 in 1902. Zdaj se pojavljajo mnenja, da imamo Slovenci svojo umetnost, individualistično, ki stoji kot taka sama zase. Med umetniško smetano in slovenskimi kritiki se odpre debata o tem, kaj naredi slovensko umetnost individualno, in začne postopno mitologizacijo slovenskega impresionizma.

Slovenska »štimunga«

Z iskanjem narodne identitete se začne iskanje tistega, kar naredi slovensko umetnost in njen motiv krajine edinstven in drugačen od ostalih impresionističnih motivov. Po besedah Jakopiča

³⁶⁰ Prav tam, 218-219.

se je aparat slovenskega impresionizma zgradil leta 1904,³⁶¹ morda na razstavi Miethke ali na prvi jugoslovanski razstavi. »Trudili smo se, da bi s pridobljenimi sredstvi izrazili najgloblja razodetja človeške duše,« Jakopič opiše slovenske impresionistične slike.³⁶² Za njih je značilna svetla barvna lestvica, pogosta uporaba nežnega vijoličnega podtona in nežno pričevanje slikarjevega razpoloženja ob slikanju. Nekakšen odmik od pravega impresionizma se pri slovenskih umetnikih opazi predvsem, ker so prej spoznali nemške impresioniste in secesijski simbolizem. Posebna značilnost srednje evropskih umetnikov ob vstopu v moderno je »die Stimmung,« katera je lastna tudi slovenskim impresionistom. »Štimunga« predstavlja prenos podoživetja motiva v barve na platnu in neko višjo stopnjo ubranosti s svetom. Mnogi so ta fenomen poskušali definirati, pri nas se je tega lotil Ivan Cankar, ki z naslednjimi besedami naslavlja slovensko narodno vprašanje in umesti pomembnost slovenske narodne umetnosti kot določila naroda:

»Kdor je videl eno sliko Jakopičevo ali Jamino, spozna že na drugi dušo, roko in oči umetnika – ne zaradi zunanje tehnike, temveč zaradi načina, kako občuti lepoto in kako jo izkuša pokazati ljudem, ... Ob prvem pogledu, koj ob vstopu v razstavo (Miethke, 1904), je opazil človek očitno sorodnost med Jakopičem, Groharjem in Jamo. ... V poslednjem času so se umetniki nekoliko oddaljili drug od drugega, posebno po tehniki, ... Toda ostala jim je sorodnost motivov in posebno tesna sorodnost štimunge, tiste štimunge, ki je napotila dunajske kritike, da so govorili o slovenski narodni umetnosti.«

»Štimunga« slovenskega naroda je torej po njegovih besedah in po komentarjih nekaterih dunajskih kritikov lastna zgolj nam.

Arhitektura kot izraz nacionalnosti

Novo nagnjenje k razreševanju nacionalnega vprašanja na začetku stoletja pa se kaže tudi v drugih smereh umetnosti. Med drugim skozi arhitekturo, ki je prejemale mnogo tujih vplivov. Na Kranjskem je od leta 1873 delovala Kranjska stavbinska družba, ki je gradila predvsem po navdihu Dunaja. Na Štajerskem je imel močen vpliv Gradec s svojo tradicionalno naklonjenostjo Dunaju. V obalnih mestih pa je igral pomembno vlogo Trst. Kljub tej slogovni pisanosti pa je bilo vseeno mogoče slišati nacionalne glasove še posebej skozi vero v odrešitev panslavizma, kar je ena temeljnih značilnosti začetka dvajsetega stoletja.

V umetnostni svet sta ideje o panslavizmu skozi ilustracije iz slovanskega sveta prinašala tako katoliška revija Dom in svet kot tudi liberalni Slovan. Za razliko od Čehov, Poljakov in Hrvatov se pri nas nikoli ni dokončno razvilo historično slikarstvo v velikem formatu s patriotskimi kompozicijami. Ta slog sta začela razvijati brata Šubic, ampak se je ob njuni prezgodnji smrti razvoj zaključil. Nekolikšno praznino v likovni umetnosti zapolni generacija impresionistov, ki naš prej bolj literarno temelječ narod popelje v svet moderne umetnosti. Kljub pohvalam tujih kritikov pa slava tega sloga hitro odzveni, še vedno pa obrodi dovolj uspeha, da se obveljavi kot avtentični odsev slovenske narodne duše.

Poleg panslavizma ima velik odmev v umetnosti in predvsem arhitekturi tudi čehofilstvo. Pred prvo svetovno vojno je bil velik zagovornik političnega in kulturnega naslona na Čehe ljubljanski župan Ivan Hribar, ki si je prizadeval iz Ljubljane narediti novo Prago. Kljub temu pa politična povezava s Čehi ni popolnoma uspela. Narodno razslojevanje znotraj slovenskega političnega tabora se hitro pokaže tudi v arhitekturi, pri kateri lahko, glede na politično usmerjenje arhitekta in naročnika, opazimo posnemanje pri enih češke in drugih nemške renesanse. Pri tem lahko potegnemo tudi vzporednice z razcepom med mlado- in staroslovenci.

³⁶¹ Terenc-Freljih, Umetnost na slovenskem, 224.

³⁶² Prav tam.

Prizadevanje po narodnem izrazu pa pride v ospredje predvsem z združitvijo v Kraljevino SHS leta 1918. V balkansko usmerjeni kraljevini je bilo potrebno poiskati svojo lastno identiteto, kar prinese nepričakovano oživitev narodne motivike. Sploh v arhitekturi se je že prej pojavila pri arhitektu Ivanu Jagru, ki je svoje stavbe krasil z etnografskimi motivi. Njegovo delo nadaljuje Ivan Vurnik, vidno je pri njegovi leta 1922 sezidani Zadržni gospodarski banki v Ljubljani. Njeno fasado krasi motiv nagljevca cveta v barvah slovenske zastave. Ta etnografski slog se močno uveljavi tudi v slikarstvu slikarske skupine Vesna. Želja po iskanju lastne identitete slovenskega naroda skozi umetnost tako samo še naraste znotraj Kraljevine SHS.

Vpliv prve svetovne vojne

Spremembo v umetnosti ne povzroči zgolj narodno vprašanje znotraj nove politične tvorbe, ampak njen ton pretvori tudi kruta svetovna vojna. Poleg iskanja domače avtentičnosti se zdaj v slovenski umetnosti pojavi jasen motiv religiozno-filozofsko-poetičnega duha. Medtem ko so stare generacije impresionistov ostale v svojem utečenem impresionističnem stilu z nekaterimi prilagoditvami barvne palete in novi nagnjenosti k realizmu, se mlajše generacije obrnejo na bolj duhoven motiv umetnosti, močno prepleten z eksistenčnimi vprašanji in težnjo po rešitvi sveta z umetnostjo. Alojz Res to opiše z besedami: »Umetnost, verna družica našega gorja, je razbila obliko in se maščuje nad gospostvom snovi: samo izraza hoče – samo duše.«³⁶³ V novi generaciji umetnikov se pojavi slog ekspresionizma, s katerim so se srečali ob šolanju na Dunaju in Pragi. Slovenski ekspresionizem tako ustvarja predvsem v duhu secesijskega nemškega ekspresionizma ter srednjeveške in ljudske umetnosti. Poleg spremembe motiva in sloga se začne tudi množično kopičenje umetnikov, kar kmalu vodi v nastajanje umetniških klubov, kjer so se te množice nove umetniške elite lahko zbirale. Eden takih klubov je Klub mladih, ki je na začetku deloval kot ekspresionistično literarno društvo. Slikarje je v društvo pritegnila revija Trije labodje, ki je leta 1922 začela izhajati v Novem mestu. Vodstvu urednikov Marija Kogojca, Antona Podbevška in Josipa Vidmarja so se pridružili slikarji Veno Pilon, Fran Tratnik ter Tone in France Kralj. Ob razpadu društva se njegova tradicija nadaljuje z enim od idejnih vodji Kluba mladih in sicer Francem Kraljem v leta 1921 ustanovljenem Klubu mladih oblikujočih umetnikov, ki leta 1926 postane Slovensko umetniško društvo. Znotraj tega se združi večina slovenskih ekspresionistov, med katerimi so Ivan Čargo, Tine Kos, Nande Vidmar, Drago Vidmar, Franjo Stiplovšek, Miroslav Oražem, France Zupan, Marjan Mušič, Ivan Napotnik, Veno Pilon, Tone Kralj in seveda France Kralj. Za njihovo umetnost so značilne religiozno-etične ideje z nacionalnimi in socialnimi vprašanji. Skozi svojo umetnost so težili k celoviti duhovni obnovi in obnovi etike, kar je odraz kriznih časov vojne in politične nestabilnosti povojnega časa. Najdrznejši med ekspresionisti je bil France Kralj, ki se je leta 1913 vpisal na kiparski oddelek Dunajske akademije za umetnost, po vojni pa je svoje umetniško delo tako v kiparstvu kot slikarstvu porival do mej abstraktnosti, vse do tam, da je Anton Vodnik njegov slog poimenoval kar abstraktni ekspresionizem.

Slovenska umetnost se v tem povojnem razmahu razširi tudi v vejah umetnosti. Pojavi se razmah kiparstva, grafike in ilustracije. Pri kiparstvu je precej pomemben že prej omenjeni France Kralj, ki je s simbolnimi oblikami v svojih kipih upodabljal duhovno notranjost človeka. Ta motiv je precej pogost tudi pri drugih kiparjih ali slikarjih, ki so svoje umetniško ustvarjenje razširili tudi na slikarstvo; med njimi je Lojze Špacapan, ki se je odlikoval v kiparskem portretu svojega prijatelja Vena Pilon. Pilon pa je bil pionir slovenske umetniške grafike, za katero je značilna grotesknost, tesnobnost in duhovnost.

³⁶³ Terenc-Frelj, Umetnost na slovenskem, 263.

Satirični list Kurent in deklaracijske razglednice

Največje zrcalo političnega dogajanja v tem obdobju nam lahko ponudijo razglednice, ilustracije, plakati in karikature, ki so nastajale v povojnem obdobju. Ob zaključevanju in koncu prve svetovne vojne so razpadle tudi represivne strukture avstroogrške monarhije, kar je dalo prosto pot umetniškemu političnemu izražanju skozi razglednice in karikature. Motivi na njih nam kažejo in objasnijo, kako so Slovenci dojemali razpad Avstro-Ogrske in združitve v Kraljevino SHS. Vse se je začelo, ko Jugoslovanski klub pod vodstvom Antona Korošca pripravil majniško deklaracijo in jo prebral 30. maja 1917 na seji dunajskega parlamenta, kar sproži množično deklaracijsko gibanje. To se pokaže tudi v umetnosti, predvsem v karikaturah in še posebej v deklaracijskih razglednicah, ki so zbrane v satiričnem listu Kurent med leti 1918 in 1921. Kurentov album je bil poseben zbornik karikatur in razglednic, ki sta ga uredila Branimir Kozinc in Viktor Zalar.³⁶⁴ Razglednica z naslovom »V boju za Jugoslavijo« je bila ena prvih, ki so bile objavljene v Kurentovem listu in je predstavljala ljubljanskega knezoškofa dr. Jegliča, ki v eni roki drži jugoslovansko deklaracijo, z drugo kaže na sonce z napisom »Jugoslavija SHS«, za njim pa Nemeč nanj ščuva nemške nacionaliste in kranjske nemčurje.³⁶⁵ Narisal jo je takrat zelo zaposlen karikaturist France Podrekar in sicer ob ljubljanski izjavi slovenskih strank v podporo Jugoslovanskemu klubu 15. septembra 1917. Do poletja 1918 se deklaracijskih razglednic nabere že toliko, da je nekaj izbranih objavljenih v Ilustriranem glasniku. Ogled teh osmih razglednic, ki nadaljujejo prejšnjo serijo Vojska v slikah, priporoča tudi Slovenski narod v besedah: »*Deklaracijske razglednice. 8 vrst, poleg raznih narodnih motivov s sliko dr. Kreka in dr. Korošca, izidejo prihodnji teden. Razglednice so posebno primerne za razne narodne slavnosti. Del dobička je določen za razne narodne namene, posebno za slovenske šole v narodno ogroženih krajih.*«³⁶⁶ Motivi teh osmih razglednic so narodno zavedni, protivojni in nagnjeni k jugoslovanski ideji. Razglednica številke 139 predstavlja slovensko družino, ki sprejema slovanska apostola sv. Cirila in Metoda s pripisom: »*Sv. Ciril in Metod. Blagoslovita naš rod.*« in s tem nakaže historično kontinuiteto slovenskega naroda, značilno za narodno gibanje tega časa.³⁶⁷ Razglednica številke 139 kaže jugoslovansko idejo in željo po združitvi Jugoslovancev. Prikazuje namreč Slovenca, Srba in Hrvata, ki sedijo za mizo in nazdravljajo: »*Trčimo še enkrat vsi, živili Slovani, bratje naše so krvi, bog nam jih ohrani,*« nad njimi je Bog Oče, ki jih blagoslavlja, na majoliki pa črke SHS.³⁶⁸ Razglednica številke 145 prikaže portreta prvoboriteljev naše deklaracije Kreka in Korošca v velikih lipovih listih, v manjšem listu piše datum 30. maj 1917.³⁶⁹

Pomembni karikaturisti tistega časa so bili France Podrekar, Hinko Smrekar in avtor zgornjih karikatur Maksim Gaspari. Smrekar se ob izjavi slovenskih strank 27. maja 1918, v kateri potrdijo, da se ne bodo odmaknili od ustanovitve jugoslovanske države, izkaže z karikaturjo naslovljeno: »*Vsenemški most do Adrije se maje!*«. Na njej prikazuje Kranjskega Janeza priklenjenega k tlom, preko njega pa hodi kolona Nemcev s tablamami (Schulverein, Turnverein,...) in Janez se prebuja. S to karikaturjo opozarja na organizacije, ki so pomagale utrjevati nemško nadvlado in napoveduje njen konec. Ta napoved se je tudi uresničila z razpadom avstroogrške monarhije in nastankom najprej Države SHS, sestavljene iz avstroogrških Jugoslovancev, in potem 1. decembra 1918 še Kraljevine SHS ob združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo. Ti dogodki odmevajo tudi v karikaturah, ki so objavljene v številkah Kurenta. V 9. številki je objavljena Smrekarjeva karikatura z naslovom »*Mučna zadrega*«, na kateri so narisani nemški cesar Viljem II., predsednika nemške in ogrske vlade ter cesar Franc

³⁶⁴ Globočnik, Likovno in simbolno, 243.

³⁶⁵ Prav tam, 245.

³⁶⁶ Prav tam, 246.

³⁶⁷ Prav tam, 247.

³⁶⁸ Prav tam.

³⁶⁹ Prav tam.

Jožef, ki čakajo na Satanovo odločitev z besedami »*Glava me boli od težkega premišljevanja, kako kaj poplačam zasluge teh tičkov.*« Pomen te karikature je v tem, da je bila prva, ki je upodabljala karikirano podobo cesarja Franca Jožefa, in posledično pokaže popoln konec monarhične represije v tisku. Znotraj Kurenta je bila natisnjena celo osmrtnica monarhiji, od katere se poslovijo s temi besedami: »*S potrjim prežalostnim srcem naznanjamo vsem znancem in prijateljem pretužno vest, da je naša draga mati AVSTRIJA po dolgi mučni bolezni izdihnila svojo kosmato dušo. Naj v miru počiva. V Ljubljani 31. oktobra 1918 ...*«³⁷⁰ Spremlja pa jo še maskota satiričnega lista – plešočí kurent, ki jo je narisal Hinko Smrekar.

Zagrebska akademija

Znotraj te nove politične tvorbe se zgodi tudi preobrat v šolanju akademskih umetnikov, ki so se pred tem odpravljali na Dunaj, kjer so spoznali pretežno nemške stile in motive. Zdaj pa se tok umetnikov preusmeri na leta 1921 presnovano zagrebško akademijo. Z ustanovitvijo Kraljevine SHS je ta postala edina umetniška akademija v novonastali državi, po programu pa se je uspešno kosala s podobnimi evropskimi ustanovami. Na akademiji se je šolalo več slovenskih umetnikov, kjer so se srečevali tudi s francoskimi vzori, in to močno spremeni slog slovenske umetnosti. Sprememba v umetnostnem slogu se kaže skozi večjo barvitost in tako imenovan »pločevinast« slog slikarstva. Tako »pločevinasto« slikarstvo se je kazalo v bolj čisti likovnosti in premiku od ekspresionizma k realizmu. Novo šolana elita umetnikov na zagrebški akademiji je na svoji prvi razstavi leta 1928 sama sebe imenovala Četrta generacija; s tem so se naslovili za naslednike impresionistov.

Seveda pa se je umetnost v temu obdobju razvejala. Pojavlja se obilica različnih slogov, ki so se združevali v raznih društvih enakomislečih umetnikov. Ivan Čargo je bil slovenski predstavnik futurističnih kubističnih oblik. Tržačan Avgust Černigoj, ki je bil edin Slovenec, ki se je šolal na Bauhausu v Weinmarju, se je razglašal za konstruktivista. Znan je bil predvsem po svojih maketah funkcionalne arhitekture in sodelovanju s Srečkom Kosovelom, katerega linorezna grafika je odlična predstavitev njegovega sloga. V društvu Slovenski lik, ustanovljenem leta 1934, se umetniki vrnejo k realizmu. Kasneje nas dohiti tudi čar nadrealizma, ki je v tem času preplavaljal medvojni svet. Predstavniki tega so bili Stane Kregar, Miha Maleš in še mnogi drugi.

Zaključek

Umetnost povezuje svet in mu daje kritiko, zavito v barve, platna in glino. Tako lastnost dobi slovenska umetnost ob začetku stoletja, ko se začne dogajati njena profesionalizacija. Naturalistična impresija, impresionistična barvitost in nov umetniški subjektivizem prinesejo odklon od realizma in značilnega historizma prejšnjega stoletja. Zdaj umetnik postane izobraženec in je pripravljen s svojo umetnostjo postaviti svet pred zrcalo. Ta nova, skoraj zgovorna značilnost umetnosti se vključi v nacionalni pogovor ter poskuša odgovarjati na nacionalno vprašanje s slovensko narodno umetnostjo, katere poglavitno lastnost najde v slovenski »štímungi«. V iskanje narodne identiteta pa se mora umetnost še toliko bolj poglobiti znotraj Kraljevine SHS, ki od leta 1918 zaznamuje umetniške elite in postavi ločnico med njimi ter umetniki pred jugoslovanskim obdobjem. Vstop v Kraljevino SHS je pomenil konec represije monarhije in cenzure umetnosti, vendar je vzpostavil nove tabu tematike. Pomenil je tudi spremembo v šolanju umetnikov, ki so se do takrat izobraževali na Dunaju in v Pragi, zdaj pa se tok umetnikov preusmeri v Zagreb. Zagrebška akademija jim odpre nov svet izven nemške secesije in specifično nemških umetniških pogledov. Tako se umetnost po vojni slogovno razveja in spozna nov abstrakten pogled na umetnost. Pojavijo se mnoga nova slovenska umetniška društva, ki združujejo podobno misleče ustvarjalce. Prav tako se pojavi obilica novih

³⁷⁰ Globočnik, Likovno in simbolno, 254.

stilov abstraktne umetnosti, ki postopoma vodijo slovensko umetnost, da nadoknadi zamik, s katerim je začela stoletje, in dohiti ostali svet v zasanjanem nadrealizmu.

Viri in literatura

- Dr. Borak, Neven, dr. Zdenko Čepič, dr. Vida Deželak Barič, dr. Ervin Dolenc, dr. Tone Ferenc, dr. Jasna Fischer, dr. Aleš Gabrič, Jure Gašparič, dr. Bojan Godeša, dr. Damjan Guštin, dr. Milica Kacin Wohinz, dr. France Kresal, dr. Žarko Lazarevič, dr. Boris Mlakar, dr. Andrej Pančur, dr. Juri Perovšek, dr. Jože Prinčič, dr. Mateja Režek, dr. Andrej Studen, Mojca Šorn, Tadeja Tomišek Rihtar, dr. Nevenka Troha, dr. Anka Vidovič-Miklavčič, dr. Peter Vodopivec. Slovenska novejša zgodovina 1: Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992. Ljubljana: Mladinska Knjiga: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Digitalna knjižnica Slovenije: Trije labodje. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-CUX575TJ> (Dostop: april 2023).
- Globočnik, Damir. Likovno in simbolno: kolektivni spomin Slovencev v likovni umetnosti. Gradišnik in Igor Zabel. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1993.
- Hollingsworth, Mary. Umetnost v zgodovini človeštva. Prevedli Velemir Gjurin, Branko Ljubljana: Slovenska matica, 2017.
- Museums of the world: Klub mladih. <http://museu.ms/collection/object/4629/klub-mladih> (Dostop: april 2023).
- Revija Ognjišče. <https://revija.ognjisce.si/revija-ognjisce/27-obletnica-meseca/2334-france-kralj> (Dostop: april 2023).
- Slovenska biografija: Anton Ažbe. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi132240/> (Dostop: april 2023).
- Ternc-Frelj, Irena, ur. Umetnost na Slovenskem: Od prazgodovine do danes. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.
- UGM: Vezi – Zagrebška akademija za likovno umetnost in slovenski umetniki med obema vojnama. <http://www.ugm.si/dogodki/vezi-zagrebska-akademija-za-likovno-umetnost-in-slovenski-umetniki-med-obema-vojnama-4497/> (Dostop: april 2023).

Jošt Brešar
Sprememba Avstro-Ogrskega kazenskega zakonika v 19. stoletju
Dolga pot do uveljavitve zapora

Izvleček

Naloga se posveča vprašanju, kako je skozi 19. stoletje, še posebej v drugi polovici, prišlo do dokončne uveljavitve zapora kot najbolj pogoste kazni za dejanja, ki jih je kot kazniva dejanja obravnaval kazenski zakonik. Najprej je za lažje razumevanje tematike predstavljeno razumevanje kaznovanja obsojencev pred 18. stoletjem, nato naloga preide v 19. stoletje. Sledi predstavitev temeljnih sprememb v kazenskem zakoniku 19. stoletja in kako so te spremembe vplivale na večanje pomena odvzema prostosti. Poseben poudarek je na spremembah v letih 1803 in 1852. Po pregledu zakonodaje sledi pregled posebnega načina kaznovanja, ki ga lahko razumemo kot predstopnjo do končne vzpostavitve zapora. To so bile prisilne delavnice. Najpomembnejša pri nas je bila ravno v Ljubljani, zato sledi kratek opis njenega delovanja in učinkovitosti, hkrati pa je predstavljena tudi njena pravna podlaga. Poseben status v kazenskem zakoniku so imeli berači in alkoholiki, katere je monarhija preganjala, vendar pa so zakoni pri njih veljali nekoliko drugače, zato je pomemben opis, kako so jih pravno kaznovali. Časopisno poročanje o spremembah v zakonih in o postopnem uveljavljanju zapora nam dodobra prikaže, kako je širša javnost spremembe in kaznovanje razumela in ali so bile spremembe zaželeni ali ne. Za konec sledi še statistični pregled zaporov na Kranjskem in število obsojencev v Ljubljani po letih v drugi polovici 19. stoletja.

Abstract

The assignment devotes to the question of how imprisonment was finally established as the most common punishment for actions which were treated as crimes by the Criminal Code throughout the 19th century, especially in the second half of the century. In order to understand the topic, the first part of the assignment deals with the punishment of convicts before the 18th century, then the assignment moves to the 19th century. A presentation of fundamental changes in the criminal code of the 19th century follows and how these changes influenced the increasing importance of deprivation of liberty. Special emphasis is placed on the changes between 1803 and 1852. After the review of the legislation, a review of a special method of punishment follows, which can be understood as a preliminary step to the final establishment of a prison – these were forced workshops. The most important workshop was precisely in Ljubljana. A brief description of its operation and effectiveness follows, while its legal basis is also presented. Beggars and alcoholics, who were persecuted by the monarchy, had a special status in the criminal code, but the laws were applied somewhat differently to them; it is important to describe how they were legally punished. Newspaper coverage of changes in laws and the gradual enforcement of imprisonment gives us a good indication of how the general public understood the changes and punishment and whether the changes were desirable or not. Finally, there is a statistical review of prisons in Carniola and the number of convicts in Ljubljana by year in the second half of the 19th century.

Ključne besede: avstroogrski kazenski zakonik, zaporna kazen, smrtna kazen, prisilne delavnice, 19. stoletje

Pregled kaznovanja pred 18. stoletjem

Skozi zgodovino se je način kaznovanja veliko spreminjal, vendar pa so skoraj do 18. stoletja bile stalnica – telesna kaznovanja in smrtne kazni. Množice so se zbirale in prisostvovali nepojemljivemu trpinčenju posameznikov. Čakale so na obsojenčev zadnji krik, opazovali so

posameznikovo agonijo, počasi izginjajoče življenje posameznika. Namen je bil jasen – zastrašiti vsakega, ki bi poskušal storiti kaj podobnega, ga odvrniti od vsake podobne misli. Vendar pa se je poleg zastraševanja ljudi dogajalo še nekaj, česar oblast verjetno ni predvidela. To je bilo mitiziranje, poveličevanje zločincev. O obsojencih so krožile številne zgodbe, legende, ljudje so jim dodali nadnaravne značilnosti. Bili so mučenci in bili so heroji ljudskih pripovedk. Širile so se majhne slikice, ki so prikazovale zadnje hude ure obsojenca in se po visokih cenah prodajale na črnem trgu.³⁷¹ Še več, kri usmrčenega je bila zelo zaželjena še do 19. stoletja. Taka kri naj bi v sebi imela moč življenja. Ljudi z božjastjo so s tako krvjo zdravili, saj naj bi tako izgnali zle sile, ki so se naselile v človeku.³⁷² Na splošno je bilo nekaj privlačnega, misterioznega, vraževernega v zločinu, vse do 20. stoletja, še dodatno pa so k temu prispevala javna mučenja in usmrčevanja.³⁷³

Ljudje so verjeli v pravičnost smrtnega mučenja, saj če bi človeka preprosto takoj ubili, bi ga tako odrešili trpljenja. Verjeli so v to, da jim bog daje pravico z ljudmi obračunati, ko pa bo bog hotel, bo ubogega človeka odrešil muk. Vendar pa z mukami odrešenje še ni bilo zagotovljeno, nujna je bila priznava krivde in skesanje, a tudi to ni bilo dovolj, zadnjo besedo je imel bog. Skesanje človeka se je v očeh javnosti popolnoma spremenilo, postal je ubogi grešnik, celo mučenik. Skesanje človeka tik pred smrtjo je bilo vedno vrhunec tega »obreda«. V očeh ljudi je priznanje krivde pomenilo, da vse skupaj učinkuje in je smiselno. Dvomov v vse to praktično ni bilo.³⁷⁴

Vsak zločin je bil zločin zoper vladarja, zato je bil tudi vladar glavni sodnik. Michel Foucault piše, da smrtna kazen ni bila zgolj dejanje pravosodja, temveč in predvsem je bilo to prikazovanje moči, prikazovanje »suverenove« premoči nad ostalimi.³⁷⁵

Sodstvo je imelo v začetku novega veka povsem drugačno vlogo. Po navadi je bila preiskava eno, sojenje pa drugo. V času sojenja je bil cilj sodišč iz ljudi izvleči priznanje zločina. Sodnik je bil tako vodja preiskave in vodja procesa. Če je človek bil priveden pred sodišče, je v osnovi bil kriv. Priznanje je bilo temeljni dokaz, ki je bil nad vsem ostalim – *confessio regina probationum*. Za dosego priznanja pa so bili pripravljene uporabiti vse, tudi torturo. Skozi desetletja je bila tudi tortura jasno definirana, čeprav sprva natančnih pravil ni poznala. Tako je bilo vsako mučenje pravno utemeljeno in za vsako vrsto zločina specifično, saj samostojno izživljanje nad ljudmi ni bilo dovoljeno, vseeno pa je dopuščalo nekaj svobodnega odločanja.³⁷⁶

Po končani torturi in morebitnem doseženem priznanju je sledila določitev kazni. Sodišče je preučilo vse izjave prič in obtožencu po navadi hitro določilo kazen. Dostikrat pa se je zgodilo, da primer ni bil enoznačen in zato so za mnenje vprašali še pravnike in druge sodnike. Obtoženi tekom procesa ni imel osebe, ki bi ga branila in opozarjala na napake v procesu. Tako je bil obsojeni odvisen od lastnega znanja in sposobnosti, vendar velikokrat niti to ni bilo dovolj. Vpliv na kazen so imele tudi starosti, morebitne bolezni, nosečnost, že izvedeno mučenje in drugo.³⁷⁷

Obsojeni je imel možnost zaprositi za pomilostitev že tekom procesa, vendar je prošnjo sodišče obravnavalo šele po izrečni obsodbi. Glavni namen tega je bil, da osebe okoli obsojenca niso bile deležne sramote, ki jo je po navadi s seboj prineslo spoznanje krivde. Če je bil nekdo spoznan za krivega hudega zločina, je to pomenilo sramoto za celotno družino in sorodnike. Pa ne samo to, tudi njegovo delovno okolje je bilo deležno sramote. Zato so

³⁷¹ Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, 53.

³⁷² Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, 55.

³⁷³ Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, 56.

³⁷⁴ Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, 55.

³⁷⁵ Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje*, 57.

³⁷⁶ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 400.

³⁷⁷ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 400.

velikokrat sorodniki, svojci in ostali zaprosili za pomilostitev, pri čemer je sodišče preučilo možnost vpliva na ostale, če nekoga kaznujejo. Več kot je bilo prošelj za pomilostitev, večja je bila možnost, da prošnja za pomilostitev uspe.³⁷⁸ V primeru, da je bil nekdo pomiloščen, je bila oseba vseeno dolžna poravnati stroške sodnega procesa in morebitnega preživetega časa v priporu. Sledila pa je tudi prisega, da se osebi, ki jih je kazensko ovadila, ne bodo maščevali in bodo živeli po božjih zapovedih.³⁷⁹

Bolj realno je bilo, da je v primeru pomilostitve prišlo do manjše kazni oz. do bolj humane, manj sramotne kazni, ki je posledično imela manjši vpliv na ljudi okoli obsojenca. Bistvenega pomena za to, da na družino in ljudi okoli obsojene osebe ni prišla sramota, je bilo, da se osebe ni dotaknil rabelj in da so lahko umrli v svojih oblekah in ne v oblekah obsojenca.³⁸⁰

Proces obsodbe posameznika na smrtno kazen je bil velik ritual in do podrobnosti predpisan. Ko je sodnik izrekel sodbo, je rablja trikrat vprašal ali razume obsodbo in ta je to moral trikrat potrditi. Sledila je predaja obsojenca rablju z natančno določenimi besedami. Po izrečenih besedah je sodnik na polovico prelomil sodno palico in jo položil pred obsojenca ter dejal: »*Bog se usmili njegove uboge duše.*« S tem je bila smrtna kazen dokončno določena. Prelomljena palica pa je pomenila, da je to dokončna rabsodba in sprememba ni mogoča.³⁸¹

Skozi stoletja je praksa sojenja, torture in smrtne kazni ostala z izjemo nekaj sprememb praktično enaka. Bistvene spremembe pa so se začele dogajati v 18. stoletju, dokončno pa v 19. stoletju. Družbeni pritiski, izgubljanje moči vladarjev in sekularizacija, so prispevali k temeljiti prenovi sojenja in kaznovanja. Vse bolj je v ospredje prihajalo kaznovanje z odvzemom prostosti, saj so tako nevarnega posameznika odmaknili od ostalih. Spremembe v 18. stoletju so tako tlakovale pot v sodni sistem, ki ga poznamo še danes.

Zakonik iz leta 1803

Začetek absolutizma pomeni tudi postopno uvajanje poenotene zakonodaje. Pred tem je glavna težava bila, da so ostajala občepravna načela in še ostanki srednjeveških navad. Sergej Vilfan to imenuje »občepravni partikularizem«. Vendar pa ni vso pravo enako hitro napredovalo v smeri poenotenja, ravno kazensko pravo je pri tem imelo največ težav in je bilo najbolj za svojim časom.³⁸²

1803 je bil sprejet novi kazenski zakonik v habsburški monarhiji. Pred tem sledimo prvim kodifikacijam kazenske zakonodaje za monarhijo že v srednji vek. Cesar Karel V. Habsburški je 1532 objavil kazenski zakonik in postopnik, s katerim je dokončno zmanjšal število izvedenih smrtnih kazni, ki je po njem dobil ime *Constitutio Criminalis Carolina* (CCC). Leta 1768 je terezijansko obdobje zaznamoval sprejem novega kazenskega zakonika cesarice Marije Terezije, *Constitutio Criminalis Theresiana* (CCTh). Pomembna novost le-tega je bilo poenotenje temeljnih zakonov kazenskega reda za vse dedne dežele.³⁸³

Omenjeni zakon iz leta 1768 je še vedno vseboval mučenje, vendar je to Terezija že leta 1776 ukinila. Na splošno je bil celoten zakon slabo oblikovan in nezadosten, saj je zapisan na pol kot navodila in ni pri vsem sistematičen. Določeni zakoni so opisani v podrobnosti, drugi zgolj samo omenjeni. Kljub želji po modernizaciji kazenske zakonodaje, je le to še vedno imelo zgled iz srednjega veka in močno zaostajalo za civilnim pravom, ki je bilo mnogo bolj v toku s časom.³⁸⁴

Zakon iz leta 1803 se je imenoval Zakon o hudodelstvih in težkih policijskih prestopkih (*Gesetz über Verbrechen und schwere Polizeiübertretungen*). Zakonik je razdeljen na dva dela.

³⁷⁸ Studen, *Rabljev zamah*, 38.

³⁷⁹ Studen, *Rabljev zamah*, 39.

³⁸⁰ Studen, *Rabljev zamah*, 40.

³⁸¹ Studen, *Rabljev zamah*, 43.

³⁸² Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 397.

³⁸³ Šafarič, *Smrtna kazen v obdobju cesarice Marije Terezije*, 4.

³⁸⁴ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 402.

Prvi del je obravnaval 21 kaznivih dejanj in jih je do vsake podrobnosti opisal. Bolj poseben za tisti čas je bil drugi del, ki je opisoval težja kriminalna dejanja vseh možnih vrst. Branja tega dela lepo prikazuje policijski nadzor oz. absolutizem, ki je bil takrat vpeljan. Tako so dodana številna nova kazniva dejanja, ki jih v prejšnjih zakonikih ni bilo. Večji poudarek zakonika iz leta 1803 je bil na odvzemu prostosti in jo navaja kot ključno sredstvo kaznovanja, vendar pa kljub temu vloga in pomen smrtne kazni še nista pretirano zmanjšana in lahko rečemo, da je smrtna kazen še vedno bila pogost način kaznovanja, kljub temu pa redkeje uporabljena kot pred tem. Tako je med drugim smrtna kazen še vedno predvidena za umor, požig, veleizdajo in ponarejanje papirjev.³⁸⁵

Najbolj pogosta oblika smrtne kazni je bilo obešanje. Obešanje je veljalo za skoraj izključno smrtno kazen za moške, saj se je uporaba obešanja za ženske zdela nemoralna. Tako je bilo veliko pomislekov, ko se je za oba spola uveljavila izključno ta oblika smrtne kazni. Za ženske naj ta kazen ne bi bila primerna, saj so bile številne ženske oblečeno v krilo, kar je pri številnih udeležencih javne smrtne kazni vzbujalo nejevoljo in predvsem nemoralnost. Jasna rešitev bi bila odprava javnega prikazovanja smrtne kazni, kar so uradno storili šele mnogo kasneje leta 1868, ko na splošno kaznovanje s smrtno kaznijo ni bilo več tako pogosto. Tako je od tega leta naprej bila smrtna kazen izvedena brez javnosti. Pred tem so problem nemoralnosti pri obešanju žensk reševali tako, da so ženskam ali zavezali noge, ali pa jih oblekli v hlače.³⁸⁶

Bistvena značilnost zakonika iz leta 1803 je bila ta, da je kazensko pravo, ki je veljalo za vsako deželo drugače, dokončno poenotil po vsej monarhiji in tako se je končala zmeda glede sojenja, ko so različne dežele želele soditi osebam po svojem pravu. Poleg tega je bila pomembna sprememba tega zakonika ta, da je popolnoma spremenil prejšnji zakon s tem, ko je bilo definirano samo materialno kazensko pravo, medtem ko je prejšnji zakonik združil tako materialno kot tudi procesno pravo.³⁸⁷

Leta 1830 je v Stiškem dvorcu v središču Ljubljane začelo delovati sodišče za deželo Kranjsko.³⁸⁸

Kriminalna dejanja leta 1848

Zakonik iz leta 1803 je ostal v veljavi brez sprememb vse do leta 1852.³⁸⁹ Pobuda za to spremembo je bilo revolucionarno leto 1848, ko je bila zaradi nemirov ustanovljena tudi narodna straža, ki so jo ustanovili zagovorniki miru in reda. Ustanovila se je tudi v Ljubljani 17. marca, že 18. 3. pa je imela več kot 1000 pripadnikov. V Ljubljani je imela straža tudi lastno godbo in konjeniško enoto. Po koncu nevarnosti je bila enota osredotočena predvsem na varovanje pomembnih objektov.³⁹⁰ Kot sem že omenil, narodne straže najdemo v številnih mestih Habsburške monarhije, tudi v Celju, Mariboru, pa seveda tudi v glavnem mestu Dunaju.

Tudi Kmetijske in rokodelske novice so 22. 3. 1848 hvalile stražo in zapisale:

» ... taka narodna straža, kakor de bi bil mignil napravljena, in serce človeka mora ganiti, viditi s kakošnjim veseljem so na povabilo našiga preljubiga deželnega poglavarja grofa Welsersheimva namesniki vsih stanov, šolska mladost mnogih šol, cesarski uradniki in mnogo plemeniti vkupej vreli... Tu se ne dela noben razloček med imenitnim grofam in poštenim mojstram : oba stojeta ediniga serca in edine vrednosti na straži; nobeden se v ti častni službi za mir in prid domovine čez družiga ne

³⁸⁵ Studen, *Rabljev zamah*, 96.

³⁸⁶ Studen, *Rabljev zamah*, 96.

³⁸⁷ Grošelj, *Na dnu*, 22.

³⁸⁸ Marolt, *Mikavne zgodbe o hudodelstvih*, 47.

³⁸⁹ Studen, *Rabljev zamah*, 97.

³⁹⁰ Cvirn, *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, 452.

povzdiguje, ker je vsak pripravljen, če bi treba bilo, kri za svoj dom in svojiga Cesarja preleti.»³⁹¹

V isti številki Novic je objavljena tudi hvalnica cesarju Ferdinandu, o dejanjih protestnikov v tej številki ni omembe.³⁹²

Leta 1848 je bilo revolucionarno leto, ki je zaznamovalo tudi Kranjsko. Eden večjih uspehov revolucije je bil odstop javno čedalje bolj osovražnega Metternicha. Upirali so se tako delavci iz mesta in okolice, meščani, študentje in kmetje.

Leto 1848 je torej bilo povezano z velikimi nemiri, ki so zaznamovali tudi Kranjsko. Demonstracije so postale agresivne, ko je v mesta prišla vest o revoluciji na Dunaju, tudi v Ljubljani so začeli delavci razbijati okna in pretepati policijo. Jezna množica je želela vstopiti tudi v magistrat in ga uničiti. Vsesplošnem razburjenju in jezi pa so se pridružili tudi kmetje, ki pa so prenehali opravljati zemljiške obveznosti. Meščani na kmete niso gledali s simpatijami, kljub temu da je bilo večinsko slovensko prebivalstvo še vedno kmečko. Pozivali so jih k poslušnosti in jim dejali, da brez odškodnine zemljiške odveze ne more biti. Kljub temu kmetje svojih zahtev po odpravi fevdalizma niso opustili in so upor še stopnjevali. Daleč največji obseg uporov kmetov na Slovenskem je bil na Kranjskem, kjer je bilo razglašeno izredno stanje.³⁹³ Najhuje je bilo na Igu, kjer se je med 300 in 500 kmetov zbralo in 21. 3. razdejalo graščino Ig (Sonnegg), zažgalo knjige, urbarje in opremo iz graščine, nato pa so razdejali še lovski gradič Namršelj pri Željah.³⁹⁴ Enako so želeli narediti z ižanskih župniščem, vendar je ljubljanska vojska pregnala kmete. Tiste kmete, ki so jih ujeli, so zaprli, nekaterim je uspelo pobegniti na Hrvaško.³⁹⁵ Kmetijske in rokodelske novice o tem dogodku poročajo 29. 3. zelo negativno. Tako zapišejo, da *»nikdar si ne bojo ti razvujzdani tolovaji madež izbrisali, ki jih je oskrunil, za vse dni nji življenja! Oni niso vredni, de bi jih Kranjce imenovali.«* Nadalje je zapisano, *bi si te »tolovaji«* po 65., 68., 69., 73. zakoniku stahovavnih postav, *kot je zapisano zaslužijo od 1 do 5 let težke ječe, nekateri pa bodo, »ob glavo djani.«*³⁹⁶

Vse do konca septembra je bila situacija zelo kaotična. Odločilno vlogo pri umiritvi razmer je imela prav narodna straža, ki je dobivale čedalje večjo podporo oblasti.³⁹⁷

Revidacija kazenskega zakonika leta 1852

Vse dogajanje, povezano z letom 1848, je za seboj pustilo spremembo kazenskega zakonika, ki je bila uradno objavljena 27. 5. 1852. Pred tem sta bili uzakonjeni dve spremembi glede procesa sojenja. Prva sprememba je bila že 1850, ko je državni tožilec dobil svojo vlogo v sojenju, vendar pa se je njegova vloga zelo hitro zmanjševala. Druga sprememba je sledila 1851. Tega leta je bila uzakonjena pravica obtoženca do advokata, ki bo zagovarjal njegova stališča, vendar je bil ta zakon zelo nedorečen in tako velikokrat zlorabljen. Dokončno so to pravico obtoženemu priznali leta 1887.³⁹⁸

Spremenjen kazenski zakonik, ki je uradno stopil v veljavo 1852, se je zgledoval po Code penal, ki ga je Napoleon uvedel 12. 2. 1810. Zakonik je začel veljati septembra istega leta. Tudi ta zakonik je bil razdeljen na dva dela. Prvi del je obravnaval hudodelstva (danes kazniva dejanja), drugi pa prekrške in prestopke.³⁹⁹

³⁹¹ »Slava slava našimu presvitlimu Cesarju Ferdinandu Pervimu,« 2.

³⁹² »Slava slava našimu presvitlimu Cesarju Ferdinandu Pervimu,« 1.

³⁹³ Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 46.

³⁹⁴ Cvirn, *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, 454.

³⁹⁵ Cvirn, *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, 444.

³⁹⁶ »Pomenki s kmeti in rokodelci,« 1.

³⁹⁷ Cvirn, *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, 454.

³⁹⁸ Studen, *Rabljev zamah*, 97.

³⁹⁹ »Ogled nove kazenske postave zoper hudodelstva, pregreške in prestopke,« 3.

Smrtna kazen je bila še vedno prisotna, le da je tokrat bil poenoten način izvrševanja smrtne kazni in sicer z obešanjem. Bistvena sprememba je bila odprava najtežje ječe, ki je povzročila tudi odpravo obveznih javnih del. Prav tako je iz zakonika izginil sramotilni oder, na katerem so javnosti prikazovali hujše zločince. Vsakršna vklenitev obsojenca v verige je bila skoraj odpravljena, dovoljena je bila le v skrajnih primerih. Dodane pa so bile nove oblike odvzema prostosti. Tako je bila vpeljana samica, na novo so kot kazen dodali prisiljeno spanje na trdem ležišču, novost v zakonu je bila tudi temnica.⁴⁰⁰ Sam odvzem prostosti je predvideval tudi dodatne kazni, poleg že omenjenega trdega ležišča je bila možna kazen tudi post, ko je obsojenec en ali dva dni v tednu jedel zgolj kruh in vodo. Postna dneva nista smela biti drug za drugim.⁴⁰¹ Druge možne oblike kaznovanja, ki jih je zakonik predpisoval, so bile: denarna kazen, izguba pravic, tepež, izgon iz kraja ali kronovine ali celo iz celotnega cesarstva. Izgon iz kraljevine je lahko dobila samo oseba brez državljanstva.⁴⁰²

Glede tepeža so veljala stroga pravila. Po navadi so to obliko kazni uporabili pri delavcih, ki bi v primeru zaporne kazni lahko zapadli v uboštvo in se po prestani zaporni kazni ne bi uspeli nazaj vključiti v družbo. Vseeno je bilo tepež kot obliko kaznovanja dovoljeno uporabiti samo enkrat. Pred odobritvijo tovrstne kazni je obsojenca pregledal zdravnik, ki je kazen bodisi odobril bodisi zavrnil. Moški je tako dobil do 20 udarcev s palico, mladoletniki (mlajši od 18 let) in ženske pa prav tako do 20 udarcev, vendar s šibo.⁴⁰³

Glede procesa sojenja bistvenih sprememb ni bilo. Sojenje je še vedno imelo zgled pri inkvizicijskih sodiščih, kar je pomenilo, da je sojenje bilo javnosti popolnoma zaprto.⁴⁰⁴

Obsojenim hujšega kaznivega dejanja je bila onemogočena poroka od obsodbe do zadnjega dneva zaporne kazni. Zapisano je tudi, da se telesne poškodbe in žalitve sodi po kazenskem zakoniku.⁴⁰⁵

Hudodelstvo je definirano na dva načina: s predhodnim naklepom ali brez naklepa, kot spontano dejanje. Definirano je, kdaj predhodno načrtovano hudodelstvo odpade. To je, ko je storilec »brez uma«; če je storilec v času kaznivega dejanja bil v blaznosti; če je v »polni pijanosti«, če je storilec mlajši od 14 let; če se spozna, da je storilec dejanje storil izključno iz malomarnosti ali nevednosti in če je šlo za samoobrambo storilca. »Silobran« je upoštevan kot nekaznivo dejanje, kadar oseba drugo osebo samo poskuša odgnati od sebe in ne prekosi zdravega razuma samoobrambe. Kriv pa je prav tako tudi tisti, ki je nekoga napeljal k kaznivemu dejanju in se mu sodi kot naklepni zločin, pri čemer ni pomembno ali je ta oseba otrok, umsko zaostala ali pod vplivom alkohola.⁴⁰⁶

Leta 1862 je v slovenski prostor prišla velika sprememba, ki je zahtevala, da so sojenja, ki so potekala na Kranjskem, Štajerskem, Tržaškem in Koroškem v slovenskem jeziku, poleg tega pa je tudi končni zapisnik moral imeti vsaj bistvene dele zapisane v slovenščini.

Glede mladoletnih obsojencev je veljalo, da so dolžni sodelovati v javnih delih, dobili pa so tudi skrbnika, ki je bil po navadi duhovnik ali kdo drug, ki je bil močno vpleten v delovanje Cerkve. 20. 5. 1885 je bil glede kaznovanja mladoletnih prestopnikov sprejet sklep, da se jih lahko pošlje v poboljševalnice, še posebej če je bilo domače okolje spoznano za neprimerno in če je storilec storil že več kaznivih dejanj.⁴⁰⁷

Oseba je kazensko odgovorna tudi, če dejanje samo poizkusi izpeljati in si pri tem premisli ali se mu ponesreči.⁴⁰⁸

⁴⁰⁰ Studen, *Rabljev zamah*, 97.

⁴⁰¹ Ženska postava zoper hudodelstva, pregreške in prestopke (ODZVLAC), št. 36/52 z dne 31. julija 1852.

⁴⁰² Grošelj, *Na dnu*, str. 25.

⁴⁰³ Kazenska postava zoper hudodelstva, pregreške in prestopke (ODZVLAC), št. 36/52 z dne 31. julija 1852.

⁴⁰⁴ Studen, *Rabljev zamah*, 97.

⁴⁰⁵ Obči državljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva, Del 1, 22.

⁴⁰⁶ »Ogled nove kazenske postave zoper hudodelstva, pregreške in prestopke,« 3.

⁴⁰⁷ Grošelj, *Na dnu*, 25.

⁴⁰⁸ Grošelj, *Na dnu*, 25.

Posebej so definirane olajšave, ki jih lahko ima obsojenec, to so: če storilec še ni dopolnil 20. leta starosti, ko je bilo kaznivo dejanje izvedeno; če je to njegovo prvo kaznivo dejanje; če obsojeni hudodelstvo prizna, »kadar da je silno ganjenje serca, ki je iz navadnega človeškega čuta vstalo, na hudodelstvo zaneslo; če je bil k hudodelstvu prisiljen zaradi finančne situacije; ko se obsojeni z vsem svojim trudom prizadeva škodo popraviti oz. povrniti; če se je sam predal policiji; če je razkril še druge vpletene...«⁴⁰⁹

Med hudodelstvi, ki so posebej imenovani, so med drugim tudi vstaja, punt, škoda, napravljena na »državnem dajnopisniku (telegrafu)«, zaslužnjenje človeka, posilstvo, splav (»odgnanje telesnega ploda«), dvoboj, nezvestoba, dvojni zakon, obrekovanje...⁴¹⁰

Kmetijske in rokodelske novice nov zakonik opišejo in zakone zapišejo, kot je zapisano v uradnem listu. Poudarijo pa bojazen, da bi se premalo Slovencev seznanilo z novim zakonikom, saj jih bolj malo bere, izgovarjati na to, da novega zakona niso poznali, pa se ne morejo. Zato Novice bralce naprošajo, da zakone preberejo še drugim družinskim članom in sosedom.⁴¹¹

Do konca Avstro-Ogrske je zakonik dobival manjša dopolnila in spremembe, predvsem so bila dodana nova hudodelstva in podrobneje definirano njihovo kaznovanje. Omeniti velja dokončno ukinitvev vklepanja v verige leta 1867,⁴¹² spremembo denarnih kaznih leta 1900, ki je bila posledica denarne reforme (goldinarje in krajcarje so zamenjali krone in vinarji)⁴¹³ ter možnost izbrisa obsodbe 1918, ki se je lahko zgodil pet let po obsodbi.⁴¹⁴ Zakon je na Slovenskem veljal do leta 1930, saj je takrat začel veljati Kazenski zakon Kraljevine SHS. V praksi pa je bil še vedno v uporabi nekaj let potem.⁴¹⁵

Prisilna dela

15. 6. 1870 je bil sprejet Deželni zakon, ki je urejal zakonodajo glede pošiljanja kaznjencev v prisilno delavnico na Kranjskem, imenovan Priganjanje obče škodljivih oseb v t. i. prisilno delavnico. Jasno je bilo določeno, kdaj naj bo obsojenec poslan v prisilno delavnico. Posebej so bile izpostavljene delomrzne, zanemarjene osebe, ki so nevarne ostalim ljudem. Vendar je bilo to mogoče samo, če je imela oseba domovinsko pravico v deželi Kranjski. Osebe naj bi skozi delo spoznale vrednote in tako postale zmožne živeti v družbi brez prekrškov. O tem, kdo je primeren za prisilno delavnico, je odločala občina, v Ljubljani je bil to mestni svet.⁴¹⁶

V delavnici so bili delavci ločeni v tri skupine in glede na spol. Sprva je obsojenec prišel v tretji disciplinski razred in se nato glede na njegovo obnašanje pomaknil v drugi in nazadnje v prvi disciplinski razred.⁴¹⁷ Bistvena razlika v razredih je bila, koliko premije so prejeli. V tretjem razredu je bila premija 30%, v drugem razredu 50%, v prvem razredu pa je lahko dosegla 70%. Vse to pa so morali potrošiti v času njihovega bivanja v prisilni delavnici. V večini primerov je bila vsa oskrba plačana s strani deželnega sklada, vendar pa je lahko dežela zavrnila plačevanje stroškov oskrbe, če je bilo presojeno, da ima oseba privarčevanega dovolj denarja, da plačevanje s strani dežele ni potrebno. Stroške pa so lahko krili tudi sorodniki. Prisilno delo je trajalo med 6 meseci in tremi leti. Zaradi pogostih kršitev pravic delavca v delavnici je bila uvedena komisija, ki se je vsak mesec v prisilni delavnici sestala in pregledala

⁴⁰⁹ »Ogled nove kazenske postave zoper hudodelstva, pregreške in prestopke,« 3.

⁴¹⁰ »Ogled nove kazenske postave zoper hudodelstva, pregreške in prestopke,« 3.

⁴¹¹ »Ogled nove kazenske postave zoper hudodelstva, pregreške in prestopke,« 3.

⁴¹² Zakon z dne 15. novembra 1867, s katerim se predrugačijo nekatere določbe občnega kazenskega zakona in drugih s tem v zvezi stoječih naredb, prav tam, 214–220.

⁴¹³ Zakon z dne 9. aprila 1910. l. o višini zneskov, merodajnih za kazenskopravno presojo dejanja, Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru (DZ), št. 28/10 z dne 16. aprila 1910.

⁴¹⁴ Zakon z dne 21. marca 1918. l. o izbrisu obsodbe, DZ, št. 52/18 z dne 27. marca 1918.

⁴¹⁵ Grošelj, *Na dnu*, str. 22.

⁴¹⁶ Grošelj, *Na dnu*, 22.

⁴¹⁷ Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 3.

razmere. Komisijo so sestavljali zdravniki, uradniki in deželni duhovniki. Po vsakem pregledu je komisija pripravila poročilo in njihov odziv na morebitne pritožbe delavcev.⁴¹⁸

Zaradi naraščanja števila ljudi v prisilnih delavnicah je bilo nujno urediti zakonodajo. Tako je 24. 5. 1885 bil sprejet Zakon o prisilnih delavnicah in popravnih. Zakon je jasno določal, koga se naj pošlje v delavnico in pod kakšnimi pogoji. To so bile osebe, za katere je sodišče določilo, da njihov način življenja ni primeren in tako nujno potrebujejo prevzgojo. Povečini so to bili delomrzneži, delovno nesposobni, mentalno zaostali, berači in prostitutke. Mentalno bolne osebe so lahko v delavnico prišle šele po ozdravitvi. Prepovedano je bilo v delavnico poslati nosečnico in dojljo. Zakon je za seboj potegnil večje ustanavljanje delavnic znotraj Avstro-Ogrske. Kljub temu pa financiranje le teh ni bilo dobro urejeno.⁴¹⁹

Od delavcev se je pričakovalo, da tekom svojega dela pridobijo vrednote, kot so bogaboječnost, pokorščina in spoštovanje do predstojnikov, snažnost, rednost, delavnost, varčnost, delovno sposobnost.⁴²⁰ Med delom je delavcem bilo prepovedano pogovarjanje. Govorili so lahko med premorom, vendar so bile tudi takrat omejitve. Pri pogovoru je bilo prepovedano govoriti »nenravne, brezbožne in politične pogovore... psovati se...«⁴²¹ Ob prostih urah je bilo predvideno, da berejo ali poslušajo glasno branje drugih.

Od oblik kaznovanja je največkrat omenjeno kaznovanje s hrano, druge možne kazni so bile odtegnitev postranskih užitkov, prestavitev v slabši razred, težje delo, trdo ležišče, »samotni zapor«, temnica, priveza na obroč do 2 uri.⁴²²

Poskrbljeno je bilo tudi za higieno delavcev. Ti so morali biti »snažnega telesa«. Zjutraj so si morali umiti obraz in lase ter »lepo počesati lase«. Brada in lasje so morali biti kratko pristrizeni. Tisi, ki so morali opravljati umazano delo, so se morali večkrat na dan umiti, vse po naročilu ravnatelja in zdravnika. Pri kosilu so morali na glas moliti Oče naš in Zdrava Marija.⁴²³

Zakon iz leta 1885 je določal tudi, katera dela lahko opravljajo in kdo so osebe, ki jih nadzorujejo. Te so bile imenovane s strani deželne vlade in dokončno potrjene s strani državne uprave.⁴²⁴

Glavni namen delavnic ni bilo kaznovanje, ampak prevzgoja, da bi posameznik po koncu dela v delavnici lahko samostojno uspešno zaživel in prispeval k skupnosti. Kljub dobremu namenu delavnic, pa so le te v praksi prinašale razmeroma slabe rezultate. Mnogi izpuščeni delavci so se hitro vrnili nazaj, prav tako se je število predhodno izpuščenih izjemno zmanjšalo. Tako je bilo kar nekaj takih, ki so prišli nazaj v delavnico že tretjič ali celo še večkrat.⁴²⁵ V zadnjem desetletju 19. stoletja je bilo okoli 40% tistih, ki so kadarkoli delali v delavnici, vrnjenih nazaj na prisilno delo.⁴²⁶

Celotno življenje ljudi v prisilni delavnici je bilo zelo monotono in zato zelo podobno dejanskemu zaporu. Vsak dan vstajanje ob isti uri (od aprila do konca oktobra je bilo ob 5. uri, druge mesece pa ob 6. uri), isto delo vsak dan, brez možnosti prostega kratkotrajnega izpusta, je na delavce vplivala negativno in ni doseglo zelenih učinkov.⁴²⁷

Vse bolj so se slišale javne kritike o prisilnih delavnicah. Kritiko je izrazil tudi Slovenski narod, ki je v svojem članku z naslovom *Romantičen ujetnik v ljubljanskej prisilnej delavnici zapisal*, da sodijo delavci v prisilnih delavnicah na najnižje mesto v družbi, saj da za spremembo

⁴¹⁸ Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 13.

⁴¹⁹ Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 13.

⁴²⁰ Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 3.

⁴²¹ Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 5.

⁴²² Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 16.

⁴²³ Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 8.

⁴²⁴ Zakon z dne 24. maja 1885, št. 90, § 10.

⁴²⁵ Zakon z dne 24. maja 1885, št. 90, § 10.

⁴²⁶ Conrad, Elster, Lexis, Loening, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, 166

⁴²⁷ Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 10.

od zapornikov, ti niso le enkrat storili slabo dejanje, temveč je bilo njihovo celotno življenje družbeno nesprejemljivo. Ljudi v delavnicah imenuje »smetana človeškega zavrženstva«.⁴²⁸

Nadalje zapiše: »...vsakemu uradnikom in paznikom na srce polaga, da je delavnica v prvi vrsti zavod za poboljšanje, in da se ima z dobrimi izgledi le to nameravati, da postane pisiljenec po pridobljeni prostosti zopet koristni ud človeškega društva, moramo žalibog vendar reči, da se ta svrha navadno ne doseže.« Dodaja, da je edini iskreni namen pridržanje teh ljudi, da je njihovo premoženje vsaj nekaj časa zamrznjeno.⁴²⁹

Glavni učinek pa je v osnovi bil enak učinku zapora, to je zastraševanje. Posameznik naj bi spoznal, da mu brezdelje prinaša več škode kot koristi, saj bo prisiljen v obvezno delo, ki je velikokrat bilo fizično zelo naporno.⁴³⁰

V hišnem redu kranjske deželne prisilne delavnice je njen namen zapisan takole: »Zavodu je namen, siliti vanj oddane osebe moškega spola k rednemu, njih močem in zmožnostim primernemu delu in zlasti delovati na to, da se nravno poboljšajo in boljše usposobijo za zaslužek.«⁴³¹

Prav tako je delavnica povzročila problem resocializacije. Velikokrat se posamezniki niso uspeli vključiti v družbo, kar nakazuje že omenjeni podatek o ponovnih vrnitvah v delavnice. Stigma, ki se je držala izpuščenih iz delavnic, je bila velika. Veliko delodajalcev ljudi, ki so se vrnil iz delavnic, ni želela zaposliti, saj so jih smatrali za ljudi brez časti in morale. Problem delavnice pa je bil še v nečem. Vse obsojene je obravnavala povsem enako brez razlike. Tako so bili alkoholiki podvrženi povsem istemu sistema kaznovanja kot vsi drugi, čeprav bi morali imeti povsem drugačen način obravnavanja. Še več, v Ljubljani zavoda za zdravljenje alkoholizma niti ni bilo, čeprav so že takrat alkoholizem razumeli kot hud problem.⁴³² »Izkustva delavcev na socialno – higijenskem področju kažejo, da je alkoholizem ena najtežjih socialnih bolezni v Ljubljani,«⁴³³ je zapisal Slovenski narod.

Alkoholikov ni bilo veliko podvrženih obveznemu delu. Vseeno pa je Franc Cvetla in njegov primer jasen dokaz, da so alkoholizem zdravili v prisilnih delavnicah. Franc je spoznan za delomrzneža, nasilneža in berača, ki je poleg tega še velik alkoholik. Za njega in njegovo družino je skrbela dežela. Sodnik je predlagal zaprtje omenjenega v delavnico. V tem primeru poleg tega, da za alkoholizem niso imeli primernih ustanov, primer kaže tudi na to, da je v veliko primerih šlo za to, da je dežela zaprla posameznike, ki so ji bili v veliko finančno breme.⁴³⁴

Klub vsemu pa so delavnice dojemali kot nujno sredstvo kaznovanja, zato so njihovo zaprtje spremljali številni negativni komentarji, kakršen je bil tudi članek pravnika Metoda Dolenca, ki se nikakor ni strinjal z njihovo ukinitvijo in je zapisal: »Strah vseh delomrznežev, ljubljanska prisilna delavnica, ki je vršila nad pol stoletja svojo nalogo odlično, je postal prazen nič«⁴³⁵ ter »Naj bi usoda ljubljansko prisilno delavnico že skoraj vrnila prvotnemu smotru, da postane zopet »strah delomrznih ljudi.«⁴³⁶

Zaključek

Kriminal je vedno bil prisoten in vedno je obstajal. Vendar pa je se je od družbe do družbe razlikoval. Nekatera dejanja, ki jim lahko tudi rečemo univerzalna kriminalna dejanja, saj se tretirajo kot kriminal v praktično vsaki napredni družbi, kot je umor, uboj, tatvina, ..., pa so ne glede na družbene spremembe ostala enako obravnavana. Bolj kot spreminjanje definiranja

⁴²⁸ »Romantičen ujetnik v ljubljanskej prisilnej delavnici,« 3.

⁴²⁹ »Romantičen ujetnik v ljubljanskej prisilnej delavnici,« 2.

⁴³⁰ Slovenski narod, VIII., št. 295, 28. 12. 1875.

⁴³¹ Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani, 10.

⁴³² Dolenc, »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, 74.

⁴³³ »Zdravstvene naloge ljubljanske občine. Zavod za alkoholike,« 2.

⁴³⁴ Dolenc, »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, 77.

⁴³⁵ Dolenc, »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, 76.

⁴³⁶ Dolenc, »Usoda« ljubljanske prisilne delavnice, 76.

kriminalnega dejanja so se spreminjali načini sankcij, s katerimi je družba želela preprečiti »bohotenje« kriminala. Če je bilo za srednji vek značilno telesno kaznovanje, katerega meje praktično niso obstajale in je bila edina meja človeška domišljija, je za 19. stoletje predvsem značilno postopno uvajanje zapora kot prostora, kjer nevarne posameznike odstraniš iz družbe in jih vsaj začasno izoliraš in tako prisiliš v to, da spoznajo svojo napako, ki so jo storili.

Tudi v Avstro-Ogrski je bila uvedba zapora postopna. Počasi je kazenski zakonik širil kaznovanje z zaporom in vse manj je bilo fizičnih kazni. K temu je zagotovo pripomoglo vse manjše zanimanje za javne usmrtitve in na splošno za javno kaznovanje. Zato so že kmalu usmrtitve postale skrite javnosti, kar bi lahko šteli kot prvi korak k njihovi dokončni ukinitvi.

Kot prehodno obdobje do dokončne uveljavitve zapora lahko štejemo prisilne delavnice, kjer naj bi se posamezniki z delom naučili družbenih norm in vrednot, hkrati pa bi od njih imela korist tudi država, saj je šlo za neplačano delo. Vendar pa je oblast spoznala, da sorazmerno kratko prisilno delo v prisilnih delavnicah (po navadi maksimalno do treh let) ni prineslo željene spremembe v obnašanju prestopnikov, saj se jih je veliko v nekaj letih vrnilo v prisilno delavnico. Tako se je odprla dokončna pot uveljavitvi zapora, ki pa ni pri vseh v javnosti prinesla zadovoljstva, saj so zapor mnogi dojemali kot premilo kazen.

Poleg vseh kriminalnih dejanj je država skoraj kot kriminal obravnavala beračenje in ga poskušala izkoreniniti prav s prisilnimi delavnicami.

Svojo vlogo so pri družbenem odzivu na kriminal in sankcije imeli tudi časopisi. Anonimnosti je bilo mnogo manj, saj so velikokrat obsojenčevo ime zapisali v celoti, podrobni pa niso bili samo opisi kriminalnega dejanja, ampak tudi opisi kaznovanja ter odziva množice na fizično kaznovanje. Seveda se je sčasoma, ko se je manjšalo število usmrtitev, manjšalo tudi število njenih podobnih opisov v časopisih. Pogoste spremembe zakonodaje so pomenile, da so ljudje morali biti vsaj delno na tekočem s tem, zato pa so poskrbeli prav časopisi, ki so celotno kriminalno pravo objavili v svojih številkah in ga velikokrat še zelo objektivno pokomentirali. Razlikovali so se tudi zapisi v časopisih. Tako je npr. Slovenski narod kriminalna dejanja opisal mnogo bolj nazorno, z željo po razvedrilu bralcev, medtem ko Slovenec bolj ustreza tipičnemu novinarskemu opisu, kakršnega poznamo še danes.

Kazenska zakonodaja in regulacija kriminala v Avstro-Ogrski je pomembna, saj je dolgo veljala v Kraljevini Jugoslaviji. Kazenska zakonodaja v Avstro-Ogrski je predstavljala tudi osnovo, ki se je skozi čas sicer spreminjala, je pa začrtala izhodišča v slovenskem kazenskem pravu.

Viri

- Tuma, Henrik. *Iz mojega življenja: Spomini, misli izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937.

Časopisni viri

- »Izpred porotnega sodišča.« *Slovenski narod*. 7, št. 176 (5.8. 1874): 3–4.
- »Kranjskim lenuham in potepuham je postelja poslana.« *Kmetijske in rokodelske novice*. 5, št. 43 (27. 10. 1847). Str. 3–4.
- »Listek. Nekaj o vešalih.« *Slovenski narod*. 9, št. 50 (2. 3. 1876): 2–3.
- »Ogled nove kazenske postave zoper hudodelstva, pregreške in prestopke.« *Kmetijske in rokodelske novice*. 10, št. 72 (8. 9. 1852): 3–4.
- »Pomenki s kmeti in rokodelci.« *Kmetijske in rokodelske novice*. 6, št. 13 (29. 3. 1848): 1.
- »Podučne stvari. Postava zoper pijačevanje.« *Kmetijske in rokodelske novice*. 34, št. 46 (15. 11. 1876): 3–4.
- »Romantičen ujetnik v ljubljanskej prisilnej delavnici.« *Slovenski narod*. 8, št. 295 (28. 12. 1875): 3.
- »Slava slava našimu presvitlimu Cesarju Ferdinandu Pervimu.« *Kmetijske in rokodelske novice*. 6, št. 12 (22. 3. 1848): 1–2.
- »Urno kaj je noviga?.« *Kmetijske in rokodelske novice*. 2, št. 26 (15. 2. 1844): 4.

- »Zapisnik«. *Kmetijske in rokodelske novice*. 9, št 21 (21. 5. 1851): 5–6.
- »Zdravstvene naloge ljubljanske občine. Zavod za alkoholike.« *Slovenski narod*. 63, št. 81 (9. 4. 1930): 2.

Zakonodajni viri

- *Hišni red za kranjsko deželno prisilno delavnico v Ljubljani*. Ljubljana: natisnila A. Klein & Comp., 19??. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-MRQWDK32>. (Dostop 30. 9. 2022).
- *Obči deržavljanski zakonik za vse nemške dedne dežele avstrijskega cesarstva: Del 1*. Dunaj: e. k. dvorne in deržavne tiskarnice, 1853. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-OZQYRXBJ> (Dostop 14. 11. 2022).
- *Zakon z dne 15. novembra 1867, s katerim se predručajo nekatere določbe občnega kazenskega zakona in drugih s tem v zvezi stoječih naredb*, str. 214–220.
- *Zakon z dne 24. maja 1885*, št. 90, § 10.
- *Zakon z dne 9. aprila 1910. l. o višini zneskov, merodajnih za kazenskopravno presojo dejanja, Državni zakonik za kraljevine in dežele, zastopane v državnem zboru (DZ)*, št. 28/10 z dne 16. aprila 1910.
- *Zakon z dne 21. marca 1918. l. o izbrisu obsodbe (DZ)*, št. 52/18 z dne 27. marca 1918.
- *Ženska postava zoper hudodelstva, pregreške in prestopke (ODZVLAC)*, št. 36/52 z dne 31. julija 1852.

Literatura

- Anžič, Sonja. »Postlana je postelja kranjskim lenuhom in potepuhom!« *Kronika*. 50 (2002): 313–326.
- Čelik, Pavle. »Kazniva ravnanja v preteklosti, podobna kasnejšim prekrškom zoper javni red in mir.« *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60 (2009): 238–249.
- Dolenc, Metod. »'Usoda' ljubljanske prisilne delavnice.« *Kronika slovenskih mest*. 4 (1937): 72–76.
- Foucault, Michel. *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Krtina, 2021.
- Grošelj, Branka. *Na dnu: Položaj beračev in brezdomcev do konca 19. stoletja do leta 1940*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2019.
- Loening, Egdar, ur. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Gustav Fischer, 1898.
- Cvirn, Janez. *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2003.
- Marolt, Erika. »Mikavne zgodbe o hudodelstvih.« *Ljubljana med nostalgijo in sanjami*, 9/1 (2020): 47–57.
- Počkar, Mirjam. »Odklonskost in kriminaliteta.« V: *Sociologija*, 121–154. Ljubljana: DZS, 2018.
- Sluga, Meta. *Zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- Stariha, Gorazd. »Pijani in zapravljeni.« *Zgodovina za vse*, 11 (2004), št. 2, str. 54–71.
- Stariha, Gorazd. »Z nobenim delom se ne pečajo, le z lažnivo beračijo.« *Zgodovina za vse* 14, št. 1 (2007): 37–76.
- Studen, Andrej. *Rabljev zamah*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004.
- Šafarič, Maša. »Smrtna kazen v obdobju cesarice Marije Terezije.« *Diplomska naloga*, Univerza v Mariboru, 2015.
- Štepec, Marko. »Zločin v slovenskem časopisju v 80. letih 19. stoletja.« *Kronika* 35, št. 1/2 (1987): 30–38.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2010.

- Žontar, Josip. »Nastanek, gospodarska in družbena problematika policijskih redov prve polovice 16. stoletja za dolnje avstrijske dežele s posebnim ozirom na slovenske pokrajine.« *Zgodovinski časopis* (1956-1957): 2–121.

Klemen Venko

Podoba spodnještajerskih samostanov ob koncu 15. stoletja v Popotnem dnevniku Paola Santonina

Izvleček

Članek je namenjen osvetlitvi bogate kulturne in duhovne dediščine na našem ozemlju ob koncu srednjega veka. Želel sem opozoriti na zgodovinski vir, ki prinaša zanimive, predvsem pa pomembne ugotovitve za več področij: glasbo, kulinariko, etnologijo, ... in do zdaj še ni bil ustrezno ovrednoten. Prav tako sem želel orisati zgodovino dveh samostanov, ki sta bila na tem območju nosilca duhovnega razcveta.

Abstract

This article aims to highlight the rich cultural and spiritual heritage of our territory at the end of the Middle Ages. I wanted to draw attention to a historical source that brings interesting and, above all, important findings for several fields: music, gastronomy, ethnology, etc., and has not been properly evaluated so far. I also wanted to outline the history of two monasteries that were the spiritual protagonists of the area.

Ključne besede: Paolo Santonino, kartuzija Žiče, samostan Studenice, potopis

Uvod

Leta 1937 so objavili zapis potovanj Paola Santonina, tajnika patriarhovega generalnega vikarja, škofa Petra Carlja iz Caorla, ki je v letih od 1485 do 1487 na treh potovanjih obiskal Dravsko in Ziljsko dolino ter južno Štajersko. Namen potovanj je bila škofova vizitacija območij, ki so jih prizadeli Turki, ter ponovna posvetitev cerkev in oltarjev, ki so jih onečastili. Poleg geografskih in zgodovinskih podatkov nam dnevnik prinaša tudi zanimive etnološke, kulturne in kulinarčne opise.⁴³⁷ Na svojem potovanju škof in tajnik obiščeta seveda tudi vse pomembnejše samostane. Tisti čas najpomembnejša na spodnjem Štajerskem sta bila Kartuzija Žiče in samostan dominikank Studenice.

Paolo Santonino in *Itinerarium*

Avtor pričujočega besedila Paolo Santonino se je rodil okrog leta 1440 škofiji Narni v južni Umbriji. O njegovem šolanju nimamo oprijemljivih podatkov. Prve zanesljive podatke o njegovem življenju lahko dobimo od leta 1469 naprej, ko se je v Furlaniji prvič podpisal kot škofov tajnik. Nato se je v Vidmu zaposlil kot notar in pisar akvilejske kurije. Leta 1479 je bil imenovan za glavnega kanclerja. Na svoja prej omenjena potovanja se je njegov škof odpravil, saj je šlo za pomembna območja oglejske škofije, ki so jih v desetletjih predtem pustošili Turki, in jih že lep čas ni obiskal noben škof, kar je lahko bilo problematično s stališča podeljevanja zakramentov, med njimi predvsem svete birme.⁴³⁸ Svoj *Itinerarium* je namenil predvsem laičnim bralcem, saj je opisoval številne lokalne znamenitosti in nikakor ne zgolj formalnih podatkov. V svojem delu povzema številne antične avtorje, med drugim v Celju prepíše tudi pet latinskih epigrafov. Kot nekdanji prepisovalec se je zelo navdušil tudi nad knjižnico v Žički kartuziji.⁴³⁹

Kratka zgodovina Žičke kartuzije

Kartuzija Žiče (uradno ime Domus Vallis sancti Joannis) je bila ustanovljena okoli leta 1160, leta 1165 pa jo je z listino potrdil poznejši štajerski vojvoda Otokar IV., sicer zadnji predstavnik

⁴³⁷ Santonino, *Popotni dnevniki: [1485-1487]*.

⁴³⁸ Santonino poroča, da so bili v neki cerkvi verniki, ki so pristopili k sveti birmi, stari celo 70 let.

⁴³⁹ Treccani.it, »Santonino, Paolo.«

rodbine Traungavcev. Gre za najstarejšo kartuzijo ne samo v Srednji Evropi, pač pa tudi prvo izven matične Francije in Italije.⁴⁴⁰ Po zgledu starejših kartuzij je bila tudi ta zgrajena v samotni dolini v bližini tekoče vode. Samostan se je delil na zgornji in spodnji del. V spodnjem, imenovanem tudi *ecclesia minor* (dobesedno manjša cerkev), so prebivali neposvečeni bratje (konverzi). Od njega se je danes ohranila župnijska cerkev Marijinega Obiskanja v Špitaliču. V zgornjem delu (*ecclesia maior* – večja cerkev) so prebivali patri kartuzijani. Sredi ohranjenega obzidja stoji danes vedno bolj obnovljena cerkev sveta Janeza Krstnika, po kateri se imenuje celotna dolina. Po redovnih pravilih je bila cerkev dolga enoladijska, ob njej je bil mali križni hodnik, večino prostora pa je zasedal veliki križni hodnik, okoli katerega je bilo razporejenih 13 meniških celic.⁴⁴¹

Žička kartuzija stoji na območju današnje občine Slovenske Konjice, nekdanj pa tudi na območju konjiške župnije, zato so bili menihi vse do izumrtja Konjiških gospodov (1398) z njimi v tesnih stikih, prav tako pa tudi z župniki konjiške pražupnije. Od začetka gradnje leta 1160 pa do dejanskega začetka obratovanja leta 1165 so menihi pod vodstvom prvega priorja kartuzija Beremunda, ki so jih poslali iz Velike kartuzije, bivali v konjiškem župnišču.⁴⁴² Otokar je na svojih obsežnih posestvih želel ustanoviti samostan, najbrž zaradi kolonizacijskih in tudi duhovnih ciljev, je pa pri tem zanimiva izbira reda, ki je bil v tem času na tem prostoru nepoznan. Morda se je s kartuzijanskim redom seznanil na svojih potovanjih v Italijo in Francijo.

Čas cerkvene shizme (t. i. zahodnega razkola), ko sta v Cerkvi hkrati obstajala dva papeža, eden v Rimu in drugi v Avignonu, je bil za žičko kartuzijo v marsičem prelomen. Ker je bila Velika kartuzija na območju Francije in je podpirala francoskega papeža, je znotraj reda prišlo do spora, saj je navadno vsaka redovna provinca podpirala istega papeža kot posvetna oblast v deželi. V našem primeru je Žička kartuzija spadala v zgornjenemško redovno provinco, ki se je izrekla za papeža v Rimu, čeprav je cel kartuzijanski red v začetku skušal ostati nepristranski. Sprva je bil sedež kartuzijanskega reda rimske obediencie⁴⁴³ v Firencah, a so ga zaradi vojn v Italiji in oteženega delovanja prestavili v Žiče. To se je zgodilo leta 1391, ki jo je generalni kapitelj (skupščina vseh generalnih priorjev kartuzij) utemeljila z besedami, da »je ta [Žička kartuzija] po svoji pomembnosti takoj za Veliko kartuzijo in prva med tistimi kartuzijami, ki so ostale zveste papežu.«⁴⁴⁴ Vsakokratni žički prior je tako postal tudi generalni prior kartuzijanskega reda.

Leta 1398 so na zasedanju v Žičah priorji za generalnega priorja izvolili Štefana Maconeja (1347-1424), verjetno najslavnejšega žičkega priorja v njeni pestri zgodovini. Macone se je rodil v Sieni in to istega leta kot njegova najbrž najznamenitejša rojakinja Katarina (umrla 1380), pozneje imenovana sveta in sienska. »Ko je Štefan Macone leta 1380 iz mrtvih ust svoje duhovne matere izpulil zob, da bi ga s pomočjo relikvije njena *praesentia* spremljala še naprej, je bil navaden laik; in ko je leta 1402 poslal dva svoja meniha iz Žič v Rim s prošnjo za njeno beatifikacijo, podprto z vplivom kar dveh kronanih glav, je bil kartuzijanski, ne pa dominikanski generalni prior.«⁴⁴⁵ Kot je razvidno iz citata, si je Štefan močno prizadeval za Katarinino beatifikacijo, kar mu je pridobilo velik vpliv, saj je bila svetnica že v času svojega življenja izjemno pomembna, še bolj pa je zaslovela po smrti. Med drugim je razglašena tudi za sozavetnico Evrope in je še danes ena izmed bolj prepoznavnih svetnic. Bila je celo tako vplivna, da je šla k papežu v Avignon prosit, naj se vrne v Rim. Na tem potovanju jo je spremljal

⁴⁴⁰ T. i. Grande Chartreuse (Velika kartuzija) je bila ustanovljena leta 1085 v francoskih Alpah.

⁴⁴¹ Curk, Vidmar in Radovanovič, *Samostani na Slovenskem: do leta 1780*, 427–432.

⁴⁴² Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 42.

⁴⁴³ S tem izrazom označujemo ozemlje, ki je podpiralo papeža v Rimu – osrednja Italija, Sveto rimsko cesarstvo, Anglija ...

⁴⁴⁴ Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 141.

⁴⁴⁵ Movrin, »Katarina, dominikanec in kartuzijan: kartuzijanski generalni prior v Žičah Štefan Maconi in njegova vloga pri kanonizaciji svete Katarine Sienske,« 342.

tudi njen osebni tajnik Macone. Ob svoji smrti mu je naročila, naj stopi v kartuzijanski red, saj da je poklican za takšno službo. Njeno željo je izpolnil naslednje leto. Leta 1411 je v Benetke na kanonizacijski proces poslal tudi pričevanje o Katarininem življenju in svetosti.⁴⁴⁶

V času Štefanovega vodenja kartuzijanskega reda je bila na današnjem slovenskem ozemlju z dekretom Hermana II. Celjskega ustanovljena še četrta kartuzija (poleg Žič, Jurkloštra in Bistre) – kartuzija Pleterje, ki edina izmed naštetih deluje še danes. Po združitvi rimske in avignonske obediencie aprila 1410 je Štefan Macone sam odstopil kot generalni prior in na koncilu v Veliki kartuziji je bilo izvoljeno novo vodstvo. S tem je bilo tega težkega obdobja, ki je za kartuzijane še dolgo veljalo za črno piko, o kateri se ni smelo niti razpravljati, za Žiče pa je predstavljalo nenadejan vzpon, konec.⁴⁴⁷

15. stoletje je za Žičko kartuzijo minilo dokaj mirno. Redni so bili stiki s sosednjo gospodo, prav tako tudi s Celjskimi. V turških vpadih samostan ni bil prizadet. To nas privede do dnevnika Paola Santonina, ki je kartuzijo obiskal konec maja leta 1487.⁴⁴⁸

Obisk škofovega spremstva

Škofovo spremstvo je prispelo v dolini svetega Janeza Krstnika iz severozahodne smeri, kjer so se v vasi Črešnjice ustavili na kosilu, ki je tako teknilo, *ut scribendi laborem calamus reformidet*⁴⁴⁹ (da se pero upira naporu pisanja). Ko so prispeli do vrat, jim je prišlo nasproti vseh 12 menihov, ki so jih najprej odpeljali v cerkev, nato pa v gostišče za obiskovalce⁴⁵⁰, ki je stalo zunaj obzidja onkraj potoka. Nato Santonino opiše lego samostana:

»Monasterium hoc situm est in centro sive sinu plurium monticulorum, et fere in plano, ita ut a nulla parte seu via appareat, nisi cum ad muros perveneris: Habet pulchram ubique structuram, muroque altiori et fossa cingitur, in similitudinem castris, nec id absque ratione factum, cum alias in tot turcorum incursionibus a preda et incendio servari non potuisset: Est in eo pulcherrima admodum, et devota ecclesia, divo Ioanni baptiste dicata, totaque in alta testudine levatur: Habet quoque locus ipse dormitoria bina, cum cellis hinc et inde positis, ad magnum numerum, in quibus quilibet ex fratribus separatim habet suum cubiculum, cenaculum, locum ad operandum manibus, et hortulum multiplicibus arbustis, herbis et plantis consitum, insuper et fontem indeficientis aque.«⁴⁵¹

Ta samostan leži v sredi oziroma v naročju mnogih hribov, a skoraj na ravnem, tako da ga ni mogoče videti iz nobene smeri ali s ceste, dokler ne prideš do njegovih zidov. Povsod ima lepo podobo in utrjen je z visokim zidom ter jarkom, podobno kot grad, in to ne brez razloga, saj se drugače ne bi mogel ubraniti ob tolikih turških vpadih pred plenjenjem in požigi. Notri je zelo lepo in čaščena cerkev, posvečene svetemu Janezu Krstniku, visoko obokana. Ta kraj ima tudi dva dormitorija, s celicami, postavljenimi na obeh straneh, ki jih je največje (dovoljeno) število, v katerih ima vsak od bratov svojo ločeno spalnico, obednico, ročno delavnico in vrtiček z različnim grmovjem, zelišči in rastlinjem, poleg tega pa še neusahljiv studenec.

Poleg omenjene cerkve z zakristijo in meniških celic je samostan obsegal še kapiteljsko dvorano, mali križni hodnik z refektorijem in kuhinjo, ter veliki križni hodnik, okoli katerega

⁴⁴⁶ Movrin, »Katarina, dominikanec in kartuzijan,«, 343.

⁴⁴⁷ Movrin, »Katarina, dominikanec in kartuzijan,«, 358.

⁴⁴⁸ Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 191.

⁴⁴⁹ Santonino, »Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485-1487,«, 256.

⁴⁵⁰ Kot zanimivost naj povem, da to gostišče, imenovano Gastuž (iz nem. Gasthaus), deluje še danes in velja za najstarejšo gostilno na Slovenskem. Začela je obratovati leta 1467 po opustitvi spodnjega samostana v Špitaliču.

⁴⁵¹ Santonino, »Itinerario di Paolo Santonino in Carintia,«, 256.

so bile zbrane meniške celice. Na sredini je bila kapela Vseh svetnikov *pulchro ac mirabili aedificio structum* (pozidana s čudovito lepo zidavo). Samostan je obsegal seveda tudi gospodarska poslopja ob njenem južnem in zahodnem delu.⁴⁵²

Nadalje Santonino poroča o vinskih kletih, kjer opazi ogromne količine vina, ki ga ima kartuzija več kot cela pokrajina skupaj. A vendar opozori, da se kartuzijani izjemno strogo držijo pravil.

»Servant regulam, et quidem ex amussim, cum cilicia aspera sub alba tunica induant: cum numquam nisi certis diebus sibi ipsis vel aliis loquantur, cum carnes etiam in gravi et extrema infirmitate positi, non gustent: cum non nisi semel aut bis in anno monasterio egrediantur: Non tamen carent bonis ferculis piscium et aliarum rerum: gerunt in cunctis bonam modestiam et quamdam vite sanctimoniam pre se ferunt.«⁴⁵³

Držijo se pravil, in sicer do potankosti, saj so pod belo kuto oblečeni v raševinasto srajco. Med sabo in z drugimi ne govorijo, razen ob določenih dnevih; ne jedo mesa, celo če se jih loti težka in huda bolezen. Samostan zapustijo le enkrat ali dvakrat na leto. Ne pogrešajo pa dobrih rib in ostale hrane. Na splošno pa so zelo skromni in se odlikujejo po svetniškem življenju.

Naslednji odlomek je verjetno najznamenitejši in skriva največje zgodovinsko bogastvo, saj govori o kartuzijanski knjižnici, ki je bila zaradi pretekle slave in vpliva samostana, zagotovo pa tudi zaradi marljivosti patrov izjemno bogata in prava škoda je, da se ni ohranilo več ali pa vsaj popis del, ki jih je knjižnica vsebovala.

»Deinde per secretas schalas, ad bibliotece locum, et ad aliud sacrarium, quod supra testudinem ecclesie et inferioris sacrarii edificatum est. Cernuntur in ipsa biblioteca ad duomilia et ultra, librorum volumina, in omni scientia, et pro maiori parte in pergamento descripta: antiqua etiam, et calamo exarata, non ut iam moris est impressa.«

Potem nas je po skrivnih stopnicah peljal v knjižnico in še v drugo zakristijo, ki je sezidana nad cekrvenim obokom in nad spodnjo zakristijo. V tej knjižnici je moč opaziti dva tisoč knjig⁴⁵⁴ in še več iz vseh področij, večinoma napisane na pergamentu, pa tudi starih, pisanih s trsom, ne pa tiskanih, kakor je danes v navadi.

Prepisovanje knjig je imelo v kartuzijanski karizmi posebno mesto, še posebej zaradi odmaknjenosti od sveta in navsezadnje tudi drug drugega. Številni napotki na to temo so bili zapisani tudi v redovnih pravilih: »Ker božje besede ne moremo oznanjati z usti, jo bomo oznanjevali z rokami,« in še »Kolikor knjig namreč spišemo, toliko glasnikov resnice pošljemo v svet.«⁴⁵⁵ Vsak menih je imel v svoji celici poleg delavnice tudi skriptorij. Med pomembnimi osebnostmi, ki se je s svojo literarno dejavnostjo vpisal v zgodovino, je bil Filip iz Žič, ki je na začetku 14. stoletja v kartuziji prepesnil latinski ep o Marijinem življenju v nemščino. Večina žičkih kodeksov je bila sicer anonimnih, a vendar poznamo še nekaj avtorjev, ki so ustvarjali v

⁴⁵² Curk, Vidmar in Radovanovič, *Samostani na Slovenskem: do leta 1780*, 432.

⁴⁵³ Santonino, »Itinerario di Paolo Santonino in Carintia,« 257.

⁴⁵⁴ Za primerjavo: največja srednjeveška knjižnica je bila na Univerzi v Parizi in naj bi po popisu ob koncu 13. stoletja vsebovala nekaj več kot deset tisoč enot knjižničnega gradiva.

<https://www.historyofinformation.com/detail.php?id=257>.

⁴⁵⁵ Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 466.

Žičah. Med njimi velja omeniti Štefana Maconeja, ki je pisal pisma Katarini Sienski, in brata Valentina, ki je napisal latinski slovar, ki ga je povzel zlasti po Izidorju Seviljskem, in je bil med bralci izredni priljubljen.

V žičkih kodeksih srečamo vse vede srednjega veka. Najbolje je seveda zastopana teologija, zanimiv je recimo teološki slovar iz 14. stoletja. Skoraj 10 je obrednih knjig, najde pa se tudi latinska slovnica in dela nekaterih antičnih avtorjev (Boetij, Seneka, Horacij, Aristotel). Dve tretjini rokopisov je iz srednjega veka, iz poznejših obdobjih jih je manj predvsem zaradi izuma tiska.⁴⁵⁶

Kratka zgodovina dominikanskega samostana Studenice

Red dominikank je sveti Dominik ustanovil še pred moškim redom leta 1205 v južni Franciji. Sprva je bilo njihovo poslanstvo vzgoja mladih deklet iz okolice, vendar so zaradi splošnega pomanjkanja sredstev postale kontemplativna družba.⁴⁵⁷ Na območju med Konjiško goro in Bočem je bil najprej leta 1237 ustanovljen hospital s cerkvijo, nato pa okoli leta 1245 ženski samostan dominikank z imenom Studenice. Samostan so pozneje preimenovali v Studenec milosti (*nomen celebre Fons gracie*) v znak spoštovanja do Device Marije, njihove zaščitnice. Sicer je ob samostanu izvir, znan že iz antike, ki mu danes pravijo Topli studenec zaradi nenavadna tople vode kljub bližini izvira.⁴⁵⁸

Ustanoviteljica naj bi bila Zofija Rogaška, ki so jo poznejše nune častile kot svetnico. Sprva je samostan stal na ozemlju konjiške pražupnije, po izmenjavi cerkva pa je prišel pod slivniško pražupnijo.⁴⁵⁹ Na začetku so redovnice najbrž pripadale redu magdalenk, a so se ravnale po dominikanskih pravilih, leta 1251 pa jim oglejski patriarh dovolil pridružiti se dominikanskemu redu. Ker redovnice same niso mogle opravljati duhovne službe, je bila navada, da zunaj samostana biva duhovnik oziroma je bila duhovna oskrba zaupana najbližjemu moškemu samostanu istega reda. V studeniškem primeru so bili to bratje dominikanci na Ptujju.⁴⁶⁰

V samostanu je stala cerkev, posvečena Marijinemu oznanjenju, od leta 1684 pa Svetim trem kraljem, ki je bila posvečena (še) leta 1277. Cerkev je bila enoladijska s prezbiterijem. Ni imela zvonika, ampak najbrž le strešni stolpič. Samostanska poslopja so stala na južni strani. Pred samostanom je stalo upravno poslopje, gostovž in kaplanova hiša. Zraven samostana se je razvil tudi živahen trg.⁴⁶¹

V 14. stoletju si je samostan pridobil mnoga posestva. Velikokrat je tudi prihajal v spore, predvsem s sosednjim žičkim samostanom in konjiškimi gospodi. Tako je na primer leta 1306 Leopold V. Konjiški zbolel in je želel urediti posestne zadeve z obema samostanoma. V studeniškem samostanu je imel svojo hčer Benedikto, a je samostan terjal za denar, ki jim ga je posodil v zameno za nekaj kmetij. Leta 1310 sta samostana poravnala neki drugi spor glede desetini v prisotnosti krškega škofa Henrika III. in štajerske vojvode Otokarja I.⁴⁶² Leta 1251 je bila samostanu dodeljena slivniška pražupnija, leta 1395 pa se je iz te župnija oblikovala nova župnija Laporje in na njenem ozemlje je od tedaj stal tudi samostan.

15. stoletje je bilo zelo burno obdobje za studeniški samostan. Leta 1438 je izbruhnila vojna med zadnjim Celjanom, Ulrikom II. in kraljem Friderikom Habsburškim. Ulrik je dal v bližnjih Poljčanah porušiti stolp, da bi obvaroval svoje čete. Leta 1446 so pred Slovensko Bistrico prišle ogrške čete, a jim mesta ni uspelo zavzeti, kar bi sicer predstavljalo veliko nevarnost za samostan. Z bratskim samostanom na Ptujju je bila leta 1443 podpisana zaveza, da

⁴⁵⁶ Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 466–79.

⁴⁵⁷ Curk, Vidmar in Radovanovič, *Samostani na Slovenskem: do leta 1780*, 34.

⁴⁵⁸ Horvat, »Studenice, samostan dominikank,« 148.

⁴⁵⁹ Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245-1782*, 5–6.

⁴⁶⁰ Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245-1782*, 20.

⁴⁶¹ Curk, Vidmar in Radovanovič, *Samostani na Slovenskem: do leta 1780*, 360.

⁴⁶² Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245-1782*, 41.

bodo redovnice deležne vseh enakih duhovnih dobrot in milosti, kar je v praksi denimo pomenilo, da so bratje takoj molili, ko so prejeli vest o smrti katere izmed redovnic. Z letom 1468 se je začelo obdobje intenzivnega turškega plenjenja na slovenskem ozemlju. Prizadeti so bili tudi samostani. Za Studenice je bilo najbolj težavno obdobje zadnje četrtine 15. stoletja. Številni župniki so se iz izpostavljenih krajev umikali na varneje, največkrat v bolj hribovite podružnice. Leta 1477 so Turki zavzeli bližnji dvorec Štatenberg, naslednjega leta pa so oropali tudi samostan. Redovnice so zato v naslednjih letih takoj pričele še bolj utrjevati samostan.⁴⁶³

Obisk škofovega spremstva

V takšnem stanju je samostan obiskal škof Peter iz Caorla skupaj s svojim spremstvom. V studeniški samostan je prispel 14. maja iz smeri Poljčan. Paolo Santonino poroča, da ima pravice za to cerkev:

»Monasterium monialium S. Sophie in Studeniz: quod aliter dicitur monasterium beate Virginia Fontis gratiarum in Studenicz: cuius prima fundatrix fuit nobilis et magnifica domina Sophia.«⁴⁶⁴

Ženski samostan svete Zofije v Studenicah, ki se še drugače imenuje samostan blažene Device od milostnega studenca v Studenicah. Njegova ustanoviteljica je bila plemenita in velika gospa Zofija.

V samostanu je sledilo kosilo, kjer so bili navzoči tudi nekateri okoliški župniki. Na čelu samostana je bila takrat predstojnica Ana Lilienberger, ki je nadvse prijazno sprejela spremstvo. O legi samostana Santonino spregovori takole:

»Monasterium ipsum situm est ad radices trium montium: estque adeo vetustum ut exteriores muri ambitus eius ruinam minantur, quod factum esse crediderim aliarum priorissarum incuria: Habet pingues redditus, et est ordinis sancti Dominici et sedi patriarchali immediate subest.«

Ta samostan leži ob vznožju treh hribov in je tako star, da zunanje obzidje grozi, da se bo podrlo. Menil bi, da je tako zaradi malomarnosti prejšnjih prednic. Samostan ima mastne dohodke in spada v red svetega Dominika ter je podrejen neposredno patriarhovemu sedežu.

Santonini opisuje tudi studeniško posest in njim namenjene dajatve ter nedavni turški napad.

»Svoj čas, v prejšnjih letih, so bili Turki, ki so strahovitoma opustošili tudi ves savinjski arhidiaconat, tudi v tem samostanu, vendar mu niso prizadejali škode s požiganjem, v cerkvi so samo uplenili kelihe in križe. Gospa prednica in redovnice so ušle njihovim rokam; že ko so vdrl v samostan, so zbežale skozi stranska vrata in se zatele na varno v bližnjo gozdnato goro.«⁴⁶⁵

Nato opiše cerkev in večerjo, ki je sledila. Spremstvo je prenočilo v hiši samostanskih kaplanov zunaj samostanskega obzidja. Naslednjega dne je škof blagoslovil oltarje, cerkev in pokopališče, ki so jih oskrunili Turki. V »prejšnje stanje« je povrnil oltarja svete Ane in

⁴⁶³ Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245-1782*, 49–57.

⁴⁶⁴ Santonino, »Itinerario di Paolo Santonino in Carintia,« 229.

⁴⁶⁵ Santonino, *Popotni dnevniki: [1485-1487]*, 68.

Krištofa, katerega grob so Turki razkopali. To je storil z blagoslovom in povrnitvijo relikvij svetega Krištofa v oltar. Po kosilo je škof stopil pred zbor nun in jih nagovoril.

»Ubi et D. priorissam et alia moniales existentes idem dominus presul congrua exhortatione et paterna monitione ex aliquali discordia que prius inter ipsas viguit, ad unionem et pacem bonam reduxit: deinde ad honestam et laudabilem vitam sectandam quantum potuit animavit: et sic tandem ab eis post meridiem discessum est: equitavimusque cum pluribus sacerdotibus et aliis quia locus a predonibus quibus ipsa ob bellum et dissensionem inter dominum Cesarem et Ungane regem repleta est, tuta non erant.«⁴⁶⁶

Tam je ta gospod škof s primernim nagovorim in očetovskim opominjanjem popeljal predstojnico in ostale redovnice iz nekega spora, ki je prej vladal med njimi, nazaj v slogo in mir. Potem jih je spodbudil k časti in hvalevrednemu življenju, kolikor je le mogoče. Tako smo popoldan odšli od njih in smo jahali v spremstvu več duhovnikov in drugih, saj ti kraji niso varni pred roparji, ki jih je polno zaradi vojne in razkola med cesarjem in ogrskim kraljem.

Škof s spremstvom je torej naprej potoval najprej v bližnje Makole, nato pa preko Majšperka in Ptujске gore na Ptuj in v Maribor. Iz smeri Rogatca so se vrnil v Studenice, a se še prej povpeli na strmo goro Boč. V samostanu jih je že čakalo gostljublje.

»Excepti fuimus omnes a D. priorissa et suis consororibus tanta humanitate, ut vix dici possit: et in primis dominus antistes, qui ex sudore descensus montis madidus totus, statim paratam habuit camisiā talarem, ad collum auro et serico intextam, quam libenter induit.«

Predstojnica s svojimi sestrami nas je sprejela tako ljubeznivo, da se skoraj ne da povedati. In za gospoda škofa, ki je bil ves preznojen zaradi poti na goro, je bila najprej takoj pripravljena srajca, katere ovratnik je bil stkan iz zlata in svile in jo je prav rad oblekel.

Avtor nam v naslednjem odlomku, ko redovnice poskrbijo tudi za higieno gostov, pusti subtilen namig.

»Toleravit episcopus noster omnia haec officia quam patienter, et quis respisset eiusmodi, a virginibus et quidem speciosis : nihil tamen inhonesti in his ab aliquo admissum, saltem opere, animo autem et voluntate, vix forte intra continentie limites perseveratum. Habuerunt et alii varia servitia, sed non nisi honesta, excepto Sanctonino, qui ea non admisit.«

Naš škof je potrpežljivo prenašal vse te usluge, saj kdo pa bi se branil česa takega od devic, povrh vsega še lepih? Vendar se ni pri tem zgodilo nič nespodobnega, vsaj ne v dejanju, v duši in želji pa je morda komaj ostalo v mejah zdržnosti. Tudi ostali so bili deležni različnih uslug, vendar le spodobnih, razen Santonino, ki jih ni niti dopustil.

⁴⁶⁶ Santonino, »Itinerario di Paolo Santonino in Carintia,« 230.

Naslednji dan, 24. maja, je škofovo spremstvo zapustilo samostan in se napotilo v bližnji Črešnjevce in pozneje proti Hočam.

Žalosten konec obeh samostanov

Za začetek konca Žičke kartuzije lahko štejemo obdobje druge polovice 16. stoletja, ko je redovno življenje v dolini svetega Janeza Krstnika za 30 let zamrlo. Razlogi so bili različni: gospodarska in duhovna kriza, plenjenje Turkov in protestantizem. Leto 1595 označuje drugo rojstvo kartuzije, saj so samostan z vsemi posestmi vrnilo kartuzijanom (kartuzija Jurklošter je denimo istega leta prešla v roke Jezuitov). Samostan se je utapljal v vedno večjih dolgovih. Uspelo mu je preživeti tudi kmečke upore, a naposled je prišlo razsvetljestvo, ki je želelo opraviti s številnimi neekonomičnimi samostanskimi skupnostmi.⁴⁶⁷

12. januarja 1782 je cesar Jožef II. Izdal dekret o razpustitvi številnih samostanov, med njimi tudi žičke kartuzije. Po 600 letih intenzivnega samostanskega dela in molitve je 22. januarja prišla v kartuzijo posebna komisija z razpustitvenim odlokom. Takrat je v kartuziji prebivalo 15 menihov, od tega dva novinca. Menihi so imeli nato več možnosti za nadaljnjo življenjsko pot: lahko so se preselili v kak drug samostan svojega reda, prestopili v drug red ali pa so nastopili službo škofijskega duhovnika in torej niso živeli več v samostanu. Območje nekdanje žičke župnije je bilo razdeljeno med sosednje župnije, čez nekaj let pa je bila ustanovljena nova župnija v Špitaliču, kjer je stal nekdanji spodnji samostan. Vsa posest samostana, vključno z njegovimi pridruženimi gosposčinami, je postala last t. i. verskega fonda. Intenziven propad poslopij se je začel leta 1784, ko je bil v sosednjih Konjicah požar in so mnogo materiala uporabili za mestno obnovo.⁴⁶⁸

Istega leta je bil razpuščen tudi samostan Studenice. To se je sicer zgodilo dva meseca pozneje, 21. marca. Tudi nune so imele več možnosti izbire: večina se jih je zbrala v zbirnem samostanu v Mariboru, kjer so lahko prevzele karizmo klaris, nekatere pa so se podale na dolgo pot v še preživele dominikanske samostane. Ker v bližini ni bilo kake župnijske cerkve, je bila v Studenicah ustanovljena tudi nova župnija. Leta 1788 je nekdanje samostansko poslopje skupaj s studeniškim trgom zajel požar, kar je pospešilo propadanje stavb.⁴⁶⁹

Zaključek

Bogata duhovna dediščina, ki sta nam jo zapustila pričujoča samostana v svoji 600-letni zgodovini, je popisana v številnih dokumentih in tudi v sodobnih razpravah ter monografijah, a nikjer ni predstavljena tako iskreno in osebno kot v besedilih, kakršen je potopis tujca, ki do tega prostora ni imel prirojenih predsodkov, niti ni pisal iz kakšnih političnih ali drugih ideoloških nagibov, zato mu lahko povsem zaupamo. Samostanska zgodovina zaradi svoje monotonosti in strogih pravil pogosto ostaja v senci, zato se mi jo je zdelo pomembno osvetliti tudi na takšen način. Popotni dnevnik je v preteklosti že služil za raziskovanje zgodovine glasbe, socioloških pogledov in kulinarike, kot izjemno bogat in hvaležen vir pa bi lahko odprl tudi številne raziskave, predvsem na področju lokalne zgodovine in geografije, in bi lahko kot tak predstavljal tudi mikavno popestritev turistične ponudbe na posameznem območju.

Viri

- Santonino, Paolo. »Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485-1487«. 1943.
- Santonino, Paolo. *Popotni dnevniki: [1485-1487]*. Celovec; Dunaj; Ljubljana: Mohorjeva založba.

⁴⁶⁷ Mlinarič, »Kartuzija Žiče: 1595-1782,« 106–10.

⁴⁶⁸ Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 438–58.

⁴⁶⁹ Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245-1782*, 147–58.

Elektronski viri

- Treccani.it. Spletna enciklopedija. »Santonino, Paolo.« https://www.treccani.it/enciclopedia/paolo-santonino_%28Dizionario-Biografico%29/ (Dostop 10. 11. 2023).

Literatura

- Curk, Jože, Polona Vidmar in Sašo Radovanovič. *Samostani na Slovenskem: do leta 1780*. Maribor: Ostroga, 2008.
- Horvat, Alenka. »Studenice, samostan dominikank.« *Varstvo spomenikov*, št. 42 (2006): 147- 50.
- Mlinarič, Jože. »Kartuzija Žiče: 1595-1782.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 10, št. 1 (1974): 106–26.
- Mlinarič, Jože. *Kartuziji Žiče in Jurklošter*. 1. izd. Maribor: Obzorja, 1991.
- Mlinarič, Jože. *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245-1782*. Celje: Društvo Mohorjeva družba; Celjska Mohorjeva družba, 2005.
- Movrin, David. »Katarina, dominikanec in kartuzijan: kartuzijanski generalni prior v Žičah Štefan Maconi in njegova vloga pri kanonizaciji svete Katarine Sienske.« *Zgodovinski časopis* 59, št. 3/4 (2005): 341–92.

Gaja Zabukovšek Lipovšek

Zgodovinsko dogajanje v Celju v okviru nastanka samostojne in neodvisne države Republike Slovenije

Izvleček

Članek predstavlja izvleček iz rezultata mojega raziskovalnega dela, katerega produkt je bila raziskovalna naloga z naslovom Doprinos Celja k nastanku samostojne in neodvisne države Republike Slovenije, ki je leta 2022 osvojila srebrno državno priznanje.

Ob jubileju samostojnosti naše države sem skupaj s soavtorico Katarino Hernavs skušala odgovoriti na vprašanje ali je Republika Slovenija res že tri desetletja otipljiva stvarnost, ki smo se je že toliko navadili, da je ta za mnoge postala samoumevna. Želela sem si poglobiti svoje poznavanje o osamosvojitvenih procesih in morda odkriti širši javnosti še danes neznane informacije. Pri raziskovanju sem se osredotočila na odkrivanje lastne lokalne zgodovine.

V članku predstavim dva aspekta zgodovinskega dogajanja v Celju, ki sta mi osebno najbolj pri srcu, in sicer vlogo podjetja Cetis (tiskanje vrednostnih bonov ter prvih slovenskih potnih listov) in sam potek boja za osamosvojitvev Slovenije v Celju (ter odvzem orožja).

Abstract

This article presents an extract from the result of my research work, the product of which was a research thesis entitled The Contribution of Celje to the Establishment of the Independent and Sovereign State of the Republic of Slovenia, which won the Silver State Award in 2022.

On the anniversary of our country's independence, together with my co-author Katarina Hernavs, I tried to answer the question of whether the Republic of Slovenia has really been a tangible reality for three decades now, a reality that we have become so accustomed to that it has become taken for granted. I wanted to deepen my knowledge of the independence process and perhaps uncover information that is still unknown to the general public. My research focused on discovering my own local history.

In this article, I present two aspects of the historical events in Celje that are most dear to my heart, namely the role of the Cetis company (printing of value vouchers and the first Slovenian passports) and the course of the struggle for Slovenia's independence in Celje (and the taking of weapons).

Ključne besede: Cetis, vrednostni boni, osamosvojitvev Slovenije.

Uvod

Najverjetneje se bo bralec mojega članka ob pogledu na njegov naslov sprva vprašal: »Zakaj ravno Celje?« Večina ljudi se ob omembi Celja najprej spomni na Celjske grofe, ali pa na rimske ostanke »Mesto pod mestom«. Mesto na prvi pogled ne izstopa kot eno izmed pomembnih igralcev pri nastanku naše države. Toda ne smemo se pustiti preslepiti svojim občutkom. Ravno zaradi tega menim, da je vredno raziskati vlogo Celja pri nastanku naše države. S pregledom časopisa Novi tednik v časovnem obdobju od maja 1990 do oktobra 1991 sem našla popoln odgovor na podano vprašanje. Skozi časopisne članke sem spoznala Celjske večere (dogodki, ki so bili namenjeni javni diskusiji in so vabili k razmišljanju, dialogu in predstavljanju različnih političnih interesov) in ugotovila, da so bili prvi potni listi ter vrednostni boni tiskani prav v Celju v podjetju Cetis. Poleg tega sem si želela odgovoriti tudi na vprašanje: »Ali se je v Celju v času osamosvojitvene vojne sploh kaj dogajalo?«

Zgodovinski pregled nastanka podjetja Cetis

Leta 1991 je Banka Slovenije prvič v zgodovini v obtok izročila naš slovenski denar in tako so vrednostni boni zamenjali jugoslovanske dinarje, toda prvi slovenski denar ni nastal čez noč.

Za zaveso so se odvijali tajni procesi, ki so omogočili njegov nastanek. Eden izmed teh je bil tiskanje bonov v današnjem Cetisu, nekdanjem Aeru.

»Tiskarstvo ima v Celju že več kot dvestoletno tradicijo.«⁴⁷⁰ Začetne korenine podjetja Cetus najdemo v državnem podjetju Tiskarna, ki je nastalo leta 1949. Čez nekaj let se je to podjetje združilo s častnikom Celjski tednik pod novim imenom Celjski tisk, toda leta 1965 se je ponovno osamosvojilo. Do preimenovanja v Grafično podjetje Cetus pride leta 1970. Leta 1971 se je Grafično podjetje Cetus združilo z Aerom, posledično je prišlo do povečanja proizvodnje in tehnološkega razvoja mnogih tiskarskih tehnik. Čez dve desetletji pa so se delavci Aerovega tozda Grafika osamosvojili in si ponovno nadeli ime Cetus.

Zasebni projekt Lipa⁴⁷¹

Kdaj natanko se je v novem slovenskem parlamentu pričela razprava o slovenskem denarju, ni znano, je pa svoj del prispeval zasebni projekt Lipa, ki ga uradne ustanove niso nikoli priznale.

Slovenska lipa je bila neuradna slovenska valuta v času pred osamosvojitvijo. 15. maja 1989 so kasnejši ustanovitelji podjetja Lipa Holding sprejeli sklep o novi slovenski denarni enoti. Podjetje je pripravljalo izdajo bankovcev v vrednosti ½ lipe, 1, 2, 5, 10, 20, 50 in 100 lip. Natisnjen je bil le bankovec za ½ lipe. Ta se je pojavil v obtoku v Ljubljani 31. marca 1990.

Izdelanih je bilo okoli 35.000 bankovcev v eni seriji, ki so imeli kritje v zlatu. Zlatarna Celje naj bi po naročilu Lipa Holdinga skovala 300 zlatnikov po 50 lip. Na koncu je bilo skovanih le 80 zlatnikov. Poleg zlatnikov pa je bilo skovanih tudi 8000 srebrnikov po 1 lipo. Ena lipa je bila enakovredna 49,02 takratnih dinarjev.

Tiskanje vrednostnih bonov v Cetisu

O prvem konkretnem koraku lahko govorimo ob naročilu vodstva Narodne banke Slovenije, s katerim so se zbirale informacije o potrebni tehnologiji pri tisku in izdelavi denarja. »Temu je sledila še zahteva po intenzivnejšem spremljanju dnevnega stanja gotovine pri vseh enotah Službe družbenega knjigovodstva, poštah in bankah ter ocenjevanje zalog.«⁴⁷² Nalog o morebitnem tiskanju začasnega slovenskega denarja pa je bil izdan oktobra.⁴⁷³

Jeseni leta 1990 so se sestali direktor Cetisa Drago Vračun, predsednik takratnega Izvršilnega sveta Skupščine Republike Slovenije Lojze Peterle, dr. Jože Mencinger, podpredsednik Izvršilnega sveta, in dr. Marko Kranjec, sekretar za finance. Na sestanku so se pogovarjali o Cetusovi sposobnosti izvajanja zahtevnejših tiskarskih projektov in poudarili željo po izdelavi vrednostnih tiskovin. Tako je bil sklenjen dogovor, na podlagi katerega naj bi Cetus pripravil osnutek za vrednostne tiskovine, torej bone. Bon naj bi bil po videzu podoben denarju, zato ni bilo dvoma, da gre v resnici za pogovor o začasnem denarju.⁴⁷⁴

Osnutki prvih bonov so bili predstavljeni na enem izmed prvih srečanj pri Lojzetu Peterletu. Boni naj bi na sprednji strani imeli konture Triglava, na zadnji pa čebelico in knežji kamen. Osnutkom so manjkali nekateri bistveni elementi denarja, kot so ime banke izdajateljice, kraj in datum ter ime denarja. Razlog za to je, da v tistem trenutku še ni bilo znano, na kakšen papir bodo tiskali bone niti koliko jih bo treba natisniti. Zavedali so se, da so vrednostni boni zaradi nevarnosti ponarejanja zgolj začasna rešitev. Dogovorjeno je bilo, da bodo boni pripravljani najkasneje do referendumu, ki je bil načrtovan za konec decembra istega leta.

Težava, s katero so se soočali, je bila, kje dobiti primeren papir za tisk bonov. Na prvi

⁴⁷⁰ Majce, *Slovenski denar*, 11.

⁴⁷¹ Denar v Sloveniji, »Lipa.«

⁴⁷² Majce, *Slovenski denar*, 11.

⁴⁷³ Majce, *Slovenski denar*, 14.

⁴⁷⁴ Majce, *Slovenski denar*.

pogled bi se dalo problem dokaj enostavno rešiti, saj je imela Slovenija v Radečah papirnico za izdelavo papirja za vrednostne tiskovine, a je bil njihov papir namenjen izdelavi jugoslovanskih bankovcev. Rešitev so našli v veliki količini že pripravljenega papirja, ki je vseboval linijske vodne znake v obliki snežink in je bil Doprinos Celja k nastanku samostojne in neodvisne države Republike Slovenije, narejen v Radečah ob olimpijskih igrah v Sarajevu leta 1984. Čeprav papir ni bil najprimernejši za izdelavo vrednostnih tiskovin, je vseboval minimalno zaščito pred ponarejanjem.⁴⁷⁵

Pogodba št. 23/90 o tiskanju vrednostnih bonov je bila podpisana 12. oktobra 1990 med Cetisom in Republiškim sekretariatom za finance, ki je zastopal slovensko vlado. Osnutek vrednostnih bonov je naročnik potrdil in s tem se je prižgala zelena luč za začetek tiska.

Ena izmed zanimivosti prvotnega naročila je nenavzočnost apoena za eno enoto, ki bi predstavljal osnovno enoto in bi bil potreben pri zamenjavi denarja. Razlog za to je, da je apoenska struktura dejansko sledila apoenski strukturi bankovcev tedanjih konvertibilnih dinarjev, ki se je zaključila z enoto za dva dinarja.⁴⁷⁶

Z razglasitvijo samostojnosti zamenjava denarja ni bila več le načrtovana možnost za vsak primer, temveč nujnost. 25. junija 1991 je Banka Slovenija prejela pooblastilo za izdelavo denarja. Dan kasneje sta Cetis in Banka Slovenije podpisala pogodbo o nadaljnji izdelavi vrednostnih bonov. Z aneksom je kontenzirala svoje prvotno naročilo. Prve količine bonov so bile pripravljene manj kot teden dni od prejema naročila. V primerjavi s tiskanjem prvotnega naročila je bil režim tiskanja tokrat zelo poostren, saj se je delo začelo med potekom osamosvojitvene vojne.⁴⁷⁷

Proti koncu trimesečnega obdobja, dogovorjenega z Brionsko deklaracijo, se je pojavila dilema o zneskih, nižjih od ene enote. Ponovno rešitev so videli v Cetisu, ki je bil sposoben naročilo izpolniti. A časovni okvir za izvedbo naročila je bil izredno kratek in je onemogočil visoko kakovost. Banka Slovenije je naročilo preklicala, vsi naročeni boni so bili izročeni naročniku in komisijsko uničeni.⁴⁷⁸

Ukrepi za zagotovitev tajnosti pri postopku tiskanja

Pri projektu takšne narave, kot je bilo tiskanje vrednostnih bonov, je imela ključno vlogo tajnost.

Eden izmed načinov, kako so jo zagotovili, je bil ta, da so na embalažo, v kateri so bili pakirani boni, zapisali le oznako tipa vrednostnega bona, ne pa njegove dejanske vrednosti. Takšna metoda je bila uporabljena tudi pri korespondenci med vsemi udeleženci. Vsi, ki so sodelovali pri projektu, so morali tudi podpisati pisne izjave o varovanju poslovne tajnosti.⁴⁷⁹

Cetis je že pred začetkom tiska bonov imel ločen obrat za dodelavo, v katerem so do tedaj dodelovali srečke za Jugoslovansko loterijo. Ni pa imel neposrednega videonadzora nad tiskom. Zato je bilo treba poostri varnost in se dogovoriti za dodatne kontrole v vseh fazah predpriprave, v proizvodnem procesu, pri dodelavi in hrambi tiskanih bonov. Zagotovil je potrebne evidence in interne kontrole, na novo je uvedel videonadzor s stalnim videozapisom ob tiskarskem stroju, določenem za izdelavo bonov. Videozapise je dodatno nadzirala banka, ne glede na navzočnost kontrolorjev v celotnem procesu. Predel Cetisa, v katerem se je nahajal tiskarski stroj, je bilo treba dodatno zavarovati pred nepooblaščenimi osebami. Tisti zaposleni v podjetju, ki niso neposredno sodelovali v projektu, so se morali prilagoditi novim pogojem in se izogibati predela, v katerem se je tiskalo bone.⁴⁸⁰

⁴⁷⁵ Majce, *Slovenski denar*.

⁴⁷⁶ Prav tam.

⁴⁷⁷ Prav tam.

⁴⁷⁸ Prav tam.

⁴⁷⁹ Prav tam.

⁴⁸⁰ Majce, *Slovenski denar*.

Proces tiskanja je trajal brez prekinitve: noč in dan, ob sobotah in nedeljah. Potek izdelave je bil nenehno pod nadzorom pooblaščenih oseb, in sicer vodje obratov, vodje oddelka in delavcev kontrole kakovosti.⁴⁸¹

Cetis je prav tako zagotovil zaščito računalniških podatkov v zvezi s tiskanjem bonov. Odvijale so se redne kontrole dela in iz komisijskih zapisov je možno razbrati, da je Cetis vodil natančne evidence o delu z varnostnimi boni. Po končanem tiskanju je bil del baze podatkov izbrisan.⁴⁸²

Zanimivo je tudi to, da je v kronološkem seznamu arhivskega gradiva podjetji Aero in Cetis, v Zgodovinskem arhivu Celje, možno opaziti pomankanje v gradivu iz let 1990 in 1991. Kljub temu pa obstaja zapis o povečanju finančnih izdatkov za zagotovitev varnosti. (Dostop do tega gradiva je bil v času raziskovanja onemogočen, saj je pod oznako arhivska tajnost.)

Prvi slovenski denar

Že od samega začetka so slovenske oblasti vedele, da so vrednostni boni le začasna rešitev. Treba je bilo uveljaviti prvi slovenski denar. Ta je potreboval ime. Predlogi zanj so bili: klas, karant, ... Po daljši skupščinski razpravi je 8. 10. 1991 v jutranjih urah Slovenija dobila svojo denarno enoto tolar. Menjava z jugoslovanskimi dinarji je bila v razmerju ena proti ena določena v treh dneh (trajala je od 9. 8. in do 11. 8.). V strogi tajnosti se je denar začel oblikovati konec junija. Za oblikovanje slovenskih bankovcev je bil razpisan natečaj, na katerem so zmagali Miljenko Licul, Zvone Kosovelj in Rudi Španzel. Prvi bankovci (za 1000, 500 in 100 tolarjev) so bili natisnjeni v Veliki Britaniji. Tiskala jih je tiskarna Thomas De La Rue. V obtok so prišli 30. 9. 1992. Prvi slovenski kovanci (za 5, 2, in 1 tolar ter 50 stotinov) so bili kovani na Slovaškem in so prišli v obtok 4. 1. 1993. Tolar je bil slovenska denarna enota vse do 31. 12. 2006. Januarja 2007 ga je nadomestil evro.⁴⁸³

Izdelava prvih potnih listov

Cetis ni tiskal le vrednostnih bonov, pač pa tudi prve slovenske potne liste. Zunanjo podobo prvega slovenskega potnega lista je oblikoval Miljenko Licul (oblikoval je tudi novo osebno izkaznico in novo zdravstveno izkaznico). Prvi primer simboličnega slovenskega potnega lista je med čakanjem na rezultate plebiscita predstavil zunanji minister Dimitrij Rupel. Ta je imel na naslovnici ščit, na katerem so bili trije grbi. Eden izmed njih je bil celjski. Ob izdaji je bilo zanje treba plačati 1300 SIT, njihova veljavnost pa je bila takšna kot danes (10 let). Sprva jih je bilo premalo, da bi bili dostopni celotni širši javnosti, zato so bili v veljavi še jugoslovanski potni listi. Ko pa se je čas trimesečnega moratorija iztekel, sta novi potni list ob obisku Nemčije prva preizkusila slovenski predsednik predsedstva Milan Kučan in zunanji minister Dimitrij Rupel.⁴⁸⁴

Odvzem orožja

TO je že v začetku leta 1990 pritegnila pozornost JLA. V januarju je zahtevala, da se izvede popis orožja, ki je bilo hranjeno izven objektov JLA. Aprila, po vzpostavitvi nove oblasti v Sloveniji, je bil sprejet sklep o razorožitvi TO v vseh republikah. General TO Ivan Hočevar je izdal ukaz o odvzemu vsega orožja TO Slovenije in njegovi predaji v vojašnice JLA.⁴⁸⁵

Ukaz je komandante občinskih štabov TO celjske pokrajine dosegel 16. maja. V odgovor je naslednjega dne rezervni kapetan Jože Prisljan, komandant TO Velenje, pisal komandantu PŠTO (Pokrajinski štab teritorialne obrambe) polkovniku Ivanu Gorenjaku in nasprotoval izpolnitvi ukaza. Ta je zvesto sledil navodilom generala Hočevarja in je podpiral razorožitev.

⁴⁸¹ Prav tam.

⁴⁸² Prav tam.

⁴⁸³ Strlič in Stepančič, *Osamosvojitve: Skoraj vse o poti k lastni državi*.

⁴⁸⁴ Prav tam.

⁴⁸⁵ Bevc, *Da ne pozabimo*.

Tako je 18. maja 1990 predsednik občinske skupščine sklical izredno sejo Sveta za SLO in DS (Državni svet). Na njej so sprejeli stališče, da se »izvedba ukaza zadrži tako dolgo, dokler se do tega ne opredeli Predsedstvo RS in skupščina Občine Velenje, ki je zagotavljala sredstva za nakup orožja in opreme TO.«⁴⁸⁶ Še istega dne je Predsedstvo RS prepovedalo predajo orožja.⁴⁸⁷

Kljub temu so Celje in njeno okolico zaznamovale tri različne reakcije JLA. V občinah Velenje, Slovenske Konice, Mozirje, Šmarje in Žalec JLA ni odvzela orožja TO, v občinah Laško in Šentjur pa je bilo odvzeto v celoti. V občini Celje je bila zgodba drugačna, saj je bilo v bližini skladišče Bukovžlak, v katerem je bilo shranjeno orožje slovenske TO, ki ga vojska JLA ni odvzela, bilo pa je pod njenim nenehnim nadzorom.⁴⁸⁸

Ustanovitev MSNZ (Manevrska struktura narodne zaščite) je omogočila sodelovanje med TO in milico. Pred vzpostavitvijo MSNZ TO in milica nista sodelovali pri zagotavljanju varnosti. Imeli sta stike, miličniki so pomagali usposabljanje določene enote TO, medtem ko so jim teritorialci posojali različno opremo. Tako sta TO in milica na Celjskem pričeli tesno sodelovanje. Vodja organizacijskih priprav na celjskem območju je bil Štefan Šemrov.⁴⁸⁹

Septembra 1990 je bil izdan pregled materialne in kadrovske spopolnjenosti. Ocenili so ogroženost TO skladišč in drugih objektov. Evidentiranih je bilo približno 6000 kosov orožja in toliko streliva, kot bi ga lahko teritorialci potrebovali v boju. Pri priskrbi z orožjem je pomagala tudi milica. Nudila jim je zaščito in iz skladišč TO so dispenzirali orožje na tajne lokacije, in sicer k prijateljem, sodelavcem in znancem.⁴⁹⁰

»Ker niso vedeli, kam skriti orožje, sem jim ponudil naše skladišče na UNZ Celje. Takšen način je bil dokaj zahteven, saj je bilo potrebno na tajni lokaciji z njegovega vozila vse pretovoriti na naše vozilo, ponoči prepeljati na UNZ in tajno znositi v skladišče. Pri tem sem bil vedno navzoč, za pomoč pa sem menjaval miličnike. Običajno sva bila samo dva. Tako smo imeli tajno v tem skladišču več kosov različnega orožja in streliva. To orožje ni bilo nikdar odkrito, preselili smo ga takrat, ko smo pred vojno na rezervne lokacije vozili tudi svoje.« (Franc Bevc)⁴⁹¹

V nedeljo, 25. 11. 1990, se je odvil sestanek poveljnikov TO zaradi ultimata JLA iz Zagreba, ki je zahteval ponovno predajo orožja. Dogovorili so se, da bodo to orožje premestili. Disperzija orožja in streliva je potekala od 26. in vse do 30. novembra 1990. V začetku decembra 1990 so prejeli informacije iz PŠTO, da namerava JLA 10. 12. 1990 priti po orožje in evidence nabornikov. Zaostrili so varovanja in določili, da naj najmanj dva pripadnika TO varujeta vhode. V neposredni bližini skrivališč so bili prav tako miličniki. A na koncu do zasega orožja tistega dne ni prišlo.⁴⁹²

Na Celjskem so orožje poskrili med civilnim prebivalstvom, za katere so ocenili, da so zaupanja vredni ljudje. Orožje TO je bilo v Celju skrito v garaži ob hiši Majde in Jožeta Rezarja (Leskovec 5), ob hiši Janje in Ivana Obreze (Zadobrovo 7), v hiši Fride in Milana Terbovca (Medlog 5), v objektu ob hiši Ane in Draga Velenška (Ostrožno), v upravni zgradbi Ingrada, kletnih prostorih Cetisa, tovarni Žična na Hudinji, ...⁴⁹³

Orožje milice pa sta v Celju skrivali družina Žaberl (Cesta na Ostrožno 126) in družina Majcen (Poštna pot 14).⁴⁹⁴

⁴⁸⁶ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja,« 9 in 11.

⁴⁸⁷ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja,«

⁴⁸⁸ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja,«

⁴⁸⁹ Bevc, *Da ne pozabimo*.

⁴⁹⁰ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja,«

⁴⁹¹ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja,« 18.

⁴⁹² Prav tam.

⁴⁹³ Žgeč, *Tajna skladišča orožja TO v letih 1990 in 1991*.

⁴⁹⁴ Debeljak Pozvek in Truden, *Tajna skladišča orožja v letih 1990–1991*.

Potek osamosvojitvene vojne

Celje je v času osamosvojitve spadalo pod 81. območni štab TO Žalec, ki mu je poveljeval major Adi Vidmar. Območni štabi so bili nižja raven organizacije TO. 81. območni štab je bil del petih območnih štabov, ki so spadali pod 8. pokrajinski štab TO za Zahodnoštajersko pokrajino, katerega poveljnik je bil Viktor Kranjc.

V sredo, 26. 6. 1991, je v Celje prispel odposlanec sekretarja za TO Marjan Fekonja in predal ustno dovoljenje za izvedbo nenasilne blokade vojašnice JLA ob Mariborski cesti v Celju. Uspešno so se uskladili z milico in upravnim organom TO. Prav tako pa so za pomoč angažirali podjetje Prevozništvo.⁴⁹⁵

Prvi dan desetdnevne vojne 27. 6. 1991 je prišlo do blokade vojašnice Celje. Teritorialci in miličniki so jo obkolili in v dopoldanskih urah so vozila Prevozništva Celje blokirala izhode iz vojašnice. Popoldan so vojašnici izklopili elektriko, prekinili telefonske linije in ji onemogočili dovoz hrane. Pustili so ji le vodo. Razlog za blokado vojašnice se je skrival v tem, da so želeli preprečiti, da bi bilo približno dvesto vojakov JLA poslano kot okrepitve na mejne prehode z Avstrijo.⁴⁹⁶

Blokada vojašnice je povzročila zastoje v prometu, kar je pritegnilo pozornost Celjanov, zato so se začeli zbirati na Mariborski cesti. Milica je poskrbela za urejanje prometa in previdno spremljala vso dogajanje v povezavi z vojašnico.⁴⁹⁷

Prišlo je do blokad na vseh pomembnih cestnih komunikacijah. Zavarovali so letališče v Levcu, radijske in TV-oddajnike ter obkolili vsa skladišča JLA. Celjske enote TO so zavarovale oddajnik na Svetini, Golovcu in objekte v mestu kot so ŽTP (Železniško transportno podjetje), PTT (Pošta, telegraf, telekom), Elektro, Cinkarna in skladišče Petrola. Obkolili in blokirali so skladišče v Bukovžlaku. Viktor Kranjc je vzpostavil neposreden stik s komandantom vojašnice podpolkovnikom Nikolo Poznanom. Ta je protestiral proti obkolitvi in blokadi izhodov iz kasarne. TO se je pričela pripravljati za izvedbo invazije na skladišče v Bukovžlaku. V njem je imela svoje orožje, do katerega pa od maja 1990 ni mogla dostopati.⁴⁹⁸

Milica je prvi dan vojne pričakala povsem pripravljena. Delo je opravljala po že vnaprej izdelanih načrtih in se je brez težav prilagajala trenutnim situacijam. Med najpomembnejše aktivnosti, ki jih je izvedla, sodita zavarovanje Carinarnice v Celju in sodelovanje pri blokadi vojašnice na Mariborski cesti; zavarovala je tudi kolone prevozov TO in urejala promet. Vzpostavila je stik z upravnikom celjskih zaporov Brankom Gartnerjem in pomagala pri njihovem zavarovanju.⁴⁹⁹

Drugi dan vojne, 28. 6. 1991, se je Viktor Kranjc dvakrat sestal z Nikolo Poznanom. Na prvem srečanju pred vhodom v vojašnico je bil prisoten tudi takratni župan Celja Anton Rojc. Pogovori so obravnavali temo blokade objektov, možnosti oskrbe posadk in prestop starešin in vojakov na stran TO. Drugi pogovor pa se je odvil na križišču v naselju Lava in je bil povezan z odvzemom orožja iz skladišča TO v Bukovžlaku. Pripravljeni so bili napasti objekt in izvesti nasilni odvzem orožja, a do tega ni prišlo, saj je komandant vojašnice Nikola Poznan slovenski TO dal dovoljenje za prevzem orožja. V večernih urah so tako odpeljali 26 tovornjakov orožja.⁵⁰⁰

»Po ukazu poveljnika PŠTO smo takoj pričeli s pripravami na blokado in vpad v skladišče. Za to nalogo sem imel četo PDD pod poveljstvom stotnika Iztoka Jordana, diverzantski vod poročnika Jančigarja, skupino zaščitnega voda, ki jo je vodil Matej

⁴⁹⁵ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja.«

⁴⁹⁶ Prav tam.

⁴⁹⁷ Bevc, *Da ne pozabimo..*

⁴⁹⁸ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja.«

⁴⁹⁹ Prav tam.

⁵⁰⁰ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja.«

Romih, in nekaj pripadnikov vojaške policije iz PŠTO. Priprave so trajale od 11. ure do 13.30, ko smo odšli z enotami v rajon zasedbe območja okoli skladiščnega kompleksa Bukovžlak. Prerezali smo telefonske žice in na nekaj mestih naredili prehode skozi žično ograjo. V tem času so potekala pogajanja med našim poveljnikom Viktorjem Kranjcem in poveljnikom vojašnice Poznanom. Ta pogajanja so bila za naše naslednje ure odločilnega pomena. Po 15. uri, ko so bile enote že v pripravljenosti, sem se približal vhodu in preko stražarja zahteval komandirja straže kapetana Lučića. Komandirja straže, ki sem ga poznal že od prej, sem seznanil s situacijo obkolitve in zahteval predajo orožja. Povedal mi je, da ni pristojen za pogajanja in predajo orožja TO in da naj se pogovarjamo s Poznanom. V nadaljevanju sva se še pregovarjala o raznih variantah odvzema našega orožja, njihovih predaj, o morebitnih žrtvah ipd. Lučić se je šel med pogovorom večkrat konzultirat po radijski zvezi z nadrejenimi in se vrnil brez pravega odgovora. Vedno bolj sem razmišljal, da bo vendarle treba izvesti napad. O vsem sem obveščal poveljnika Kranjca, s katerim sem bil ves čas na zvezi. V tej negotovosti in napetosti mi je dejal, naj še malo počakamo. Ob približno 17. uti se pripeljeta Poznan, poveljnik vojašnice, in Kranjc, poveljnik TO, ki mi na samem namigne, da je Poznan privolil v izpraznitev skladišč z našim pred leti odvzetim orožjem TO. Sedaj je napetost v meni popustila. Poklical sem kamione in pričeli smo odvažati orožje. Akcijo smo zaradi uspešne organizacije odvoza pod vodstvom Marjana Hočevarja iz 8. PŠTO ter skladiščnikov Dareta Sevška in Ludvika Goloba končali okoli 4. ure zjutraj. Odpeljali smo 26 kamionov orožja in vojaške opreme.» (Peter Einfalt)⁵⁰¹

28. junija je v večernih urah in ponoči prišlo tudi do prvih prebegov iz vojašnice. Predalo se je več vojakov različnih narodnosti in trije slovenski oficirji. Prestop starešin in vojakov iz vojašnice, kakor tudi njihov prevoz v zbirne centre je izvajala milica. Od republiške koordinacijske skupine so prejeli ukaz, da naj ob 21. uri prekinejo vse ofenzivne aktivnosti proti JLA, a da naj ostanejo na svojih položajih in ne sprostijo blokad ter ne dovolijo kakršnih koli premikov nasprotnika.⁵⁰²

Tretji dan, 29. junija 1990, je TO načrtovala razgovor s komandantom celjske vojašnice, glede pomoči v sanitetni oskrbi, a do tega ni prišlo. Vsi stiki s komandantom so bili prekinjeni in izvedeli so, da je znotraj vojašnice prišlo do zamenjave vrha, saj jim je ta prejšnji dan dovolil odvzem orožja iz Bukovžlaka. Povečala se je intenziteta obkolitve celjske vojašnice in skladišč v okolici Celja, v večernih urah pa je TO iz Laškega zavzela skladišče JLA v Pečovniku, kjer sta se predala dva oficirja in devet vojakov.⁵⁰³

Četrty dan, 30. 6. 1991, je bil ob 9.15 sprožen signal za nevarnost zračnega napada na območju Celja. Ta se je izkazal za lažnega.⁵⁰⁴

Peti dan, 1. 7. 1991, je Viktor Kranjc prejel sporočilo novega komandanta obrambe vojašnice, podpolkovnika Luka R. Lukića. Ta je zahteval takojšnjo umaknitev blokade in zagrozil z napadom. Tako so proti večeru ob pomoči civilne zaščite izselili civilno prebivalstvo v neposredni bližini vojašnice. Slovenska stran je zavzela skladišče JLA v Zaloški Gorici. To je bilo eno izmed največjih skladišč v okviru 31. korpusa na Štajerskem. V njem se je nahajalo ogromno minsko-eksplozivnih sredstev, orožja in streliva večjega kalibra.⁵⁰⁵

Šesti dan, 2. 7. 1991, je vojaško dogajanje v Celju doživelo svoj vrhunec. Rezervist

⁵⁰¹ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja,« 69 in 70.

⁵⁰² Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja.«

⁵⁰³ Prav tam.

⁵⁰⁴ Prav tam.

⁵⁰⁵ Kranjc, »Izpolnjena pričakovanja.«

Zdenko Podlesnik, ki je Luka R. Lukića osebno poznal, se je preko telefona pogajal in skušal dogovoriti za srečanje med komandantoma. TO se je pripravljala na napad na vojašnico, ki naj bi se zgodil ob 18. uri, a je bil po temeljitem premisleku odpovedan.⁵⁰⁶

Sedmi dan, 3. 7. 1991, so se nadaljevali zračni preleti letal JLA nad Celjem. V celjski vojašnici je pristal helikopter JLA z oznako Rdečega križa in odložil nekaj kartonskih zabojev. Prišlo je tudi do dezinformacije, in sicer je slovenska stran mislila, da se pripravlja razstrelitev jezua na Šmartinskem jezeru.⁵⁰⁷

Osmi dan, 4. 7. 1991, se je dogajanje v Celju začelo umirjati. Pričela se je deblokada vojašnice in v naslednjih dnevih so sledili le še prebegi vojakov JLA.⁵⁰⁸

Kljub napeti in težki situaciji se je z odločnostjo ključnih akterjev v Celju osamosvojitvena vojna razpletla brez smrtnih žrtev na celjskem območju. Prebeglim vojakom JLA je bila omogočena varna vrnitev domov in oktobra 1991 se je iz celjske vojašnice umaknil še zadnji vojak JLA.⁵⁰⁹

Zaključek

Mnogi mladi si danes ne znamo predstavljati sveta, v katerem naša država ne bi obstajala, a hkrati se ne zavedamo, kaj vse je bilo potrebno storiti za to, da smo lahko danes državljani Slovenije. Zato potemtakem postavim naslednje vprašanje: »Ali je Celje pripomoglo k nastanku samostojne in neodvisne države Republike Slovenije?« Če se osredotočimo le na dogajanje v času osamosvojitvene vojne, bi bil odgovor večine, da ni pripomoglo. Prav tako bi lahko rekli, da je bilo podjetje Cetus tisto, ki je pripomoglo k nastanku naše države in ne mesto kot tako. Moje osebno mnenje je, da so bili ljudje tisti, ki so odigrali glavno vlogo. Ko govorimo o zgodovinskem dogajanju, ne smemo pozabiti, da smo ljudje tisti, ki sprejemamo odločitve. Prav tako samo mi tisti, ki določamo, kaj se bo zapisalo v zgodovinske knjige in kaj bo ostalo samo v kolektivnem zgodovinskem spominu.

Literatura

- Bevc, Franc. *Da ne pozabimo: Zbornik prispevkov o osamosvajanju Slovenije na območju UNZ Celje*. Celje: Policijsko veteransko društvo Sever za celjsko območje, 2011.
- Debeljak, Biserka, Anton Pozvek in Božidar Truden. *Tajna skladišča orožja v letih 1990–1991 (1. del)*. Ljubljana: Zveza policijskih veteranov društev Sever, 2013.
- Kranjc, Viktor. »Izpolnjena pričakovanja: Kronologija obrambnih priprav in vojaških aktivnosti v vojni za Slovenijo 1991 v Zahodnoštajerski pokrajini.« *Vojnozgodovinski zbornik 7* (2001):166-67.
- Majce, Janez. *Slovenski denar: Kronika nastajanja vrednostnih bonov, tolarških bankovcev in kovancev ter priložnostnih kovancev od 1990 do 2000*. Ljubljana: Banka Slovenije, 2001.
- Strlič, Nataša, Damijan Stepančič. *Osamosvojitve: Skoraj vse o poti k lastni državi*. Dob: Miš založba, 2021.
- Žgeč, Vlado. *Tajna skladišča orožja TO v letih 1990 in 1991: spominski zbornik 2021*. Radomlje: Defensor, d. o. o., 2021.

Elektronski viri

- Arnes. »Slovenski denar: ponos Slovencev.« http://www2.arnes.si/~gljsentvid10/slo_denar.html (Dostop 6. 2. 2022).
- Denar v Sloveniji. »Lipa.« <https://sites.google.com/site/denarvslovenijisasastokelj/home/lipa> (Dostop 5. 2. 2022).

⁵⁰⁶ Prav tam.

⁵⁰⁷ Prav tam.

⁵⁰⁸ Prav tam.

⁵⁰⁹ Prav tam.

- Združnje Sever. »Predstavitev.« <https://www.zdruzenje-sever.si/sl/content/zdruzenje-sever/predstavitev.html> (Dostop 23. 2. 2022).

Timon Grubar

Josef baron Schwegel in cesarjev obisk Egipta ob otvoritvi Sueškega prekopa leta 1869

Izvleček

Malo je Slovencev, ki so uspeli v cesarjevi službi, v razvejanem državnem aparatu Avstro-Ogrske zasesti tako pomembne in cenjene položaje, kot ga je Josef Baron Schwegel. Še redkejši pa so tisti, ki niso bili dejavni le v političnem vrhu monarhije, ampak celo v vrhu evropske in svetovne politike. Članek predstavlja razgibano in izjemno življenjsko pot tega diplomata v cesarski in kraljevi službi ter pomembnega politika. V središču pozornosti pa je Schwegljeva udeležba in vloga pri obisku cesarja Franca Jožefa v Egiptu ob otvoritvi Sueškega prekopa novembra 1869. Pisanje temelji na spominih Barona Schweglja in na zapisih članov cesarjevega spremstva, ki pa jih dopolnjujejo še ostali sočasni viri in tudi literatura.

Abstract

There are only a few Slovenes who succeeded in the emperor's service in the branched state apparatus of Austria-Hungary and who occupied as important and respected positions as Josef Schwegel. Even rarer are those who were active not only in the political forefront of the monarchy but also at the forefront of the European and world politics. The article presents the eventful and extraordinary life path of this diplomat in the imperial and royal service and an important politician. The focus is on Schwegl's participation and role in Emperor Franz Joseph's visit to Egypt for the opening of the Suez Canal in November 1869. The writing is based on the memoirs of Baron Schwegl and on the records of members of the emperor's entourage, which are supplemented by other contemporary sources and literature.

Ključne besede: Josef Schwegel, Sueški prekop, Franc Jožef, diplomacija

Uvod

Iz izkušenj gimnazijskega pouka zgodovine lahko potrdim, da je tema Slovenci 19. stoletja pri dijakih, kot tudi širše v družbi, pogosto obravnavana kot manj zanimiva in manj vredna. Zgodovina slovenskih politikov in literatov, katerim pripada največji del znanih Slovencev tistega časa, se verjetno v borbi za pozornost širšega občinstva res ne more primerjati z najslavnejšimi poglavji svetovne zgodovine. Iz »naših« krajev in »našega rodu« niso prišli veliki vojskovodje⁵¹⁰ kot Napoleon, ne politiki kot Lincoln, ne raziskovalci kot Livingstone, ali izumitelji kot Edison. V paradigmi majhnosti in nepomembnosti pa gremo pogosto še dlje, in sicer, da se niti tistim (redkim) Slovincem, ki so dosegli velike uspehe in sodelovali pri zgodovinskih dogodkih svetovnega pomena, ne nameni pozornosti. Eden takšnih, ki je posegel po najvišjih položajih v državnem aparatu in je v pomembnem zgodovinskem trenutku zastopal eno od svetovnih velesil, je Josef Schwegel,⁵¹¹ rojen leta 1836 v Zgornjih Gorjah na Gorenjskem. Bil je cesarski diplomat in pomemben kranjski politik, predvsem pa avstroogrski generalni konzul v Egiptu v času cesarjeve udeležbe na otvoritvi Sueškega prekopa leta 1869. Z analizo sekundarnih virov in literature se bom v prvem delu članka posvetil pregledu zanimive življenjske zgodbe barona Schweglja, v drugem pa obisku Franca Jožefa v Egiptu in vlogi Schweglja pri tem dogodku.

⁵¹⁰ Očitno admirala Tegethoff in Haus ter feldmaršal Radetzky niso dovolj »naši.«

⁵¹¹ Tudi Švegel in Žvegel, več o družinskem poreklu na naslednji strani.

Življenje Josefa barona Schwegla

Skupaj z Alojzijem Dobravcem (1811–1871), diplomatom, aktivnim v Franciji sredi 19. stoletja, ki je tudi izhajal iz siromašnega okolja, se Schwegel uvršča med dvojico Slovencev, ki jima je uspel nastop na diplomatskem parketu visoke politike 19. stoletja.⁵¹² Poleg tega pa njegovo življenje ni sledilo le eni karierni poti, temveč je veliko bolj raznoliko, saj je, kakor piše Rozman v spremni besedi zapisa Schwegljevih spominov: »razkorak med mladostnim slovenskim literatom in vodjem nemške stranke seveda velik.«⁵¹³ Politični aspekt njegovega življenja, ki ga je začel po svojem odhodu iz trgovsko politične sekcije cesarskega in kraljevega zunanjega ministrstva jeseni 1879, ni središče tega članka. Hkrati se moram žal v veliki meri odpovedati tudi sicer zanimivim omembam Schwegla v spominski literaturi drugih politikov tistega časa, npr. Šukljeta, in pa vprašanju njegove pripadnosti slovenski identiteti, ki pa jo je uvodoma vseeno treba nasloviti. V zapisu svojih spominov, ki jih je dokončal 1911, priimek svojih staršev zapiše kot Žveglj, ko omenja svoje poreklo. To naj bi bilo nemško, njegovi predniki naj bi bili naseljeni kot kolonisti na briksenških in freisinških posestih. Razloži tudi, kako bi naj prišlo do pretvorbe iz prvotne različice priimka v slovenjeno, potem pa dalje uporablja nemško različico.⁵¹⁴ Nemški način zapisa priimka je uporabljen v obeh osrednjih uporabljenih virih, zato se ga bom držal tudi jaz. Šuklje v svojih spomilih zapiše, da je Schwegel v njegovi prisotnosti označil slovenščino za svoj materni jezik in ga uporabljal z ljudmi na svojem posestvu Grimšče na Rečici pri Bledu.⁵¹⁵ Slovenščino enoznačno označi kot materinščino tudi v svojih spomilih na strani 42. Še celo po vstopu v diplomatsko službo, je leta 1860 v slovenščini v Bleiweisovih *Novicah* objavil prispevek *Iz Trsta v Aleksandrijo*. Kljub temu pa je spomine, ki jih je napisal na ženino pobudo, pisal v nemščini in jo kot občevalni vsedrjavni jezik uporabljal vsakodnevno.⁵¹⁶

Josef Schwegel se je rodil 29. februarja 1836 v Zgornjih Gorjah pri Bledu očetu Janezu in materi Neži. Starša sta imela gostilno in branjerijo ter se kljub siromašnemu poreklu zavedala pomena izobrazbe, saj sta vseh pet sinov in dve hčeri podpirala pri šolanju. Sam Schwegel pravi, da »gre [staršem] zahvala, da so se s pridnostjo, delavnostjo in vztrajnostjo iz nižjega socialnega sloja povzpeli za svoje razmere izredno visoko in postavili trdne temelje za rodbinski vzpon.«⁵¹⁷ Da bi se nemščine naučil čim hitreje, je Josef Schwegel leta 1843 začel obiskovati šolo v Beljaku in nato v Ljubljani na Alojzijevišču. Po gimnaziji, leta 1854 je po nasvetu brata Andreja najprej študiral na vojnomedicinski akademiji na Dunaju, ko pa je bil sprejet na Orientalalsko akademijo, je študij medicine opustil in nadaljeval študij tam. Kot cesarski štipendist je doštudiral pet let kasneje, leta 1859. Tega leta se je začela njegova 20 let trajajoča diplomatska pot, ko je po opravljenem konzularnem izpitu julija 1859 odpotoval na generalni konzulat v Aleksandriji. Konzularno pripravništvo je končal leta 1863 in bil imenovan za vicekanclerja. Za tem je napredoval do mesta prvega tolmača, potem do kanclerja generalnega konzula in leta 1869 je zasedel mesto konzula v Aleksandriji. Leto njegovega konzularnega mandata v Aleksandriji, do pomladi 1870, ko je zapustil Egipt, je opisal kot »zame čudovit čas z najlepšimi spomini.«⁵¹⁸ Tekom službovanja v Egiptu se je poročil z Marijo Battisti di San Giorgio, hčerjo zastopnika avstrijskega Lloydja, s katero sta si ostala zvesta do njegove smrti. Poleg naglega profesionalnega napredovanja je v tem obdobju doživel tudi napredovanje po družbeni lestvici. Ob uspešni soorganizaciji cesarjevega obiska, o katerem več v drugem poglavju, je bil maja 1870 odlikovan s tretjim razredom reda železne krone in s tem povišan v

⁵¹² Rozman, Petrič, Vodopivec in Rahten, *Baron Josef Schwegel*, 10.

⁵¹³ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 29.

⁵¹⁴ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 36.

⁵¹⁵ Šuklje, *Iz mojih spominov* 58.

⁵¹⁶ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 33.

⁵¹⁷ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 41.

⁵¹⁸ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 47.

viteški stan. Dodatno pa mu je navzočnost velikega števila najpomembnejših ljudi monarhije omogočila poznanstva oseb, kot so Beust, Andrassy in Tegetthof. Službovanje na mestu konzula, nato generalnega konzula in direktorja trgovinske misije v Carigradu, kamor je bil poklican urediti razmere na tamkajšnjem konzulatu, je bilo kratko, in je trajalo od 1870 do 1872. Njegovo službovanje v Carigradu je, kot zapiše baron, »skrajšalo potovanje na Dunaj /.../ glede prevzema orientalskega oddelka na svetovni razstavi leta 1873 in nato še zaradi te razstave potovanja v Egipt, Malo Azijo in Sirijo leta 1871 in 1872.«⁵¹⁹ Zaupana mu je bila pomembna naloga usklajevanja reprezentacije vzhodnih držav na svetovni razstavi. Ta je pomenila hkrati tudi velik delovni napor, saj je delno sovpadala z napredovanjem na mesto vodje trgovskopolitičnega oddelka skupnega avstroogrškega zunanjega ministrstva. Tega je vodil do leta 1880, ko je izstopil iz državne službe, ali iz »učnega obdobja«, kakor ga je poimenoval v spomnih. V obdobju 1859–1880 je na svoji profesionalni poti dosegel domala vse visoke položaje, ki jih je lahko, razen ministrskega mesta, ki pa se mu je nenamena odrekel z glasovanjem proti Taaffejevi vladi.⁵²⁰ Hkrati pa je zase pravil, da je *de facto* opravljal funkcijo ministra več let, saj mu je namreč Andrassy puščal popolnoma proste roke, in je tako pravzaprav izvajal funkcijo neobstoječega skupnega trgovinskega ministra Avstroogrške. Tudi družbeni vzpon je bil izjemen, saj je prejel najvišja priznanja, kot sta red Sv. Štefana in red železe krone 1. razreda, imel je dostop do cesarja, bil je najmlajši tajni svetnik in leta 1875 povišan v barona. V tem istem obdobju pa je izgubil očeta, brata, edinega otroka in njegova žena je hudo zbolela. Spomladi 1880 je začel svoje politično življenje, ki je trajalo do smrti leta 1914. V poslansko zbornico je bil prvič izvoljen leta 1879, ko se je že odločil za odhod z ministrstva in je funkciji nekaj časa opravljal vzporedno. Neprekinjeno je bil poslanec kranjske veleposestniške kurije, izvoljen 1885, 1891, 1897 in 1901. V državnem zboru je pripadal nemškimi in ustavovernim strankam ter 10 let predsedoval klubu združenih ustavovernih veleposestnikov, do leta 1907, ko je postal član gosposke zbornice, zgornjega doma cislajtanskega parlamenta, kar pa je ostal do smrti.⁵²¹ Od 1883 do 1912 je bil tudi poslanec kranjskih Nemcev, ki jim je predsedoval do 1913, leta pred smrtjo. Tekom poslanske kariere je bil aktiven pri gradnji železnic in na gospodarskem področju. Pomagal je pri gradnji novomeške in kočevske proge, katere upravo je tudi vodil. Poleg teh pa je posredoval tudi pri tržiški in kamniški progi in pomagal pri zbiranju sredstev za obnovo po potresu 1895, kar mu je prineslo priznanja častnega meščana in občana.⁵²² 16. septembra 1914 je v starosti 78 let umrl. Pokopan je bil najprej na Bledu, potem pa so mu uresničili željo in ga pokopali v cerkvi Sv. Andreja na Rečici pri Bledu.⁵²³

Cesarjev obisk Egipta

Cesar Franc Jožef I. Habsburško-Lotarinški je znan po svoji nenaklonjenosti potovanjem, posebej daljšim zunaj meja monarhije. Izjema od tega pravila je bila le pot na relaciji Dunaj-Bad Ischl, kjer je preživljal poletni oddih. Njegova pot po Osmanskem cesarstvu in v Egipt med 25. oktobrom in 6. decembrom 1869 je tako najdaljša in edina njegova pot izven Evrope. Priprave na pot so se začele že leto prej, ko je Josef Schwegel z internuncijem (veleposlanikom) baronom Prokeschom obiskal prekop in francoskega diplomata ter vodjo del na prekopu Ferdinanda Lessepsa. Cesarjevo spremstvo, s katerim se je odpravil na pot, je štelo 30 oficirjev in uradnikov ter 36 kuharjev in služabnikov. Med njimi Schwegel posebej omenja zunanjega ministra in premierja Cislajtanije Beusta, ogrskega premierja Andrassyja, sekcijskega šefa na zunanjem ministrstvu Hoffmanna, trgovinskega ministra Plenerja in številne druge, s katerimi

⁵¹⁹ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 59.

⁵²⁰ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 106.

⁵²¹ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 25.

⁵²² Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 136.

⁵²³ Rozman, *Baron Josef Schwegel*, 29.

je imel takrat in tudi kasneje še opravka.⁵²⁴ Cesarja je pot vodila preko Ogrske, v kraju Bazias v današnji Romuniji se je ukrcał na parnik in ta ga je odpeljal do Džerdapa. S čolni z manjšim ugrezom so ga s celotnim spremstvom odpeljali do Orsove, kjer ga je čakal parnik Sofia, ki pa ga je odpeljal do Ruse v današnji Bolgariji (takrat še del Osmanske države). Tu so ga sprejeli internuncij Prokesch, osmanski veliki vezir in romunski premier. Z železnico se je odpeljal do Varne na črnomorski obali, kjer so ga čakale ladje pod poveljstvom admirala Tegetthoffa in sultanova zasebna ladja, ki mu jo je poslal naproti. S tem konvojem so prispeli v Konstantinopel, kjer se je zadržal z ogledi in obiski do 1. novembra, ko je odpotoval proti Atenam in vrnil obisk tudi grškemu monarhu. V tednu pred otvoritvijo prekopa je obiskal še Sveto deželó, katere kralj je bil po nazivu, ki ga je podedoval po Lotarinških prednikih. Po zapletih z razburkanim morjem, ki so zahtevali improvizacijo za vkrcanje cesarja nazaj na ladjo Greif,⁵²⁵ je 14. novembra zapustil Levant in odplul proti Port Saidu, kjer je v obeh dneh pred otvoritveno slovesnostjo khediv Ismail Pascha sprejemal častne goste. V Port Saidu sta 15. novembra generalni konzul Schreiner in Schwegel obiskala cesarja, skupaj s predstavniki kolonije v Aleksandriji, predstavniki upravnega sveta avstrijskega Lloyda in pa seveda gosti, ki jih je cesar pred njimi gostil na krovu Greifa. To so bili khediv, ki je prišel na krov, ko so komaj vrgli sidro, nizozemski princ Henrik in projektant prekopa Lesseps, ki ga je cesar odlikoval z velikim križem Leopoldovega reda.⁵²⁶ V spominih na otvoritveno plovbo po prekopu Schwegel zapiše: »Generalni konzul je skupaj s cesarjem na ladji "Miramare" plul po Sueškem prekopu, medtem ko sem bil jaz na razpolago cesarjevemu spremstvu.«⁵²⁷ Tu je baron Schwegel navedel napačno ime, šlo je namreč za ladjo Greif, ki je pred omenjeno ladjo Miramar (splovljena 1872) opravljala funkcijo državníškega transporta. Ime ladje pa je nepravilno navedel tudi avtor knjige o otvoritvi prekopa Russel, ki jo je v natančnem opisu otvoritve imenoval Gräf. Prva od 120 plovil, ki je preplula prekop, je bila L'Aigle s francosko cesarico in Lessepsom na krovu, njej je sledil Greif s Francem Jožefom, potem ladja pruskega prestolonaslednika, ladja švedskega princa Oskarja in ostalih 31 ladij.⁵²⁸ Med njimi so bile tudi ladje avstrijskega kontingenta Elisabeth Gargnano (sledile bi naj Greifu) in še Hum, ki pa je preplul prekop v drugi »diviziji.« Ladje so namreč razdelili po pomembnosti v pet skupin: ladje vladarjev in njihovih spremstev, vojne ladje, poštné ladje, trgóvske ladje in nazadnje zasebne.⁵²⁹ Vrsteni red ladij in sploh udeležba na otvoritvi pa je za zunanjo politiko monarhije imela še dodaten pomen. Udeležba cesarice Francozov in cesarja Avstrije je kazala zblíževanje držav, hkrati pa je pruska navzočnost na nižji ravni (najvišji pruski gost je bil prestolonaslednik) monarhijo postavila v ospredje, kar po porazih leta 1866 ni bilo brez pomena.⁵³⁰ 18. novembra je sledil postanek na jezeru Timsah in v popolnoma novem mestu Ismajlija, ki je obstajalo zgólj šest let in že štelo več kot 5000 prebivalcev.⁵³¹ Po poročanju *Pester Lloyda* so v Port Saidu in v Ismajliji poimenovali ulici po Francu Jožefu v spomin na njegov obisk.⁵³² Tudi naslednji dan so se še nadaljevali obiski med pomebnimi gosti otvoritve, plesi in kulturni dogodki na ladjah. Sodeč po cesarjevih zapisih mu večerja z 2000 udeleženci 18. novembra ni pretirano ustrezala, ker je slavnost pritegnila »tudi drhal, prišel je tudi Riciotti Garibaldi, sin slavnega Garibaldija.«⁵³³ Iz Sueza so se z vlakom 20. novembra odpravili proti Kairu, kjer je cesar bival pri khedivu, obiskal

⁵²⁴ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 55.

⁵²⁵ Prednostno so vkrcali cesarja, da ne bi zamudil otvoritve, ostalo spremstvo pa je prišlo naslednji dan.

⁵²⁶ Bela Dudik in Johann von Mildensee, *Kaiser Franz Joseph I. im Orient*, 54.

⁵²⁷ Schwegel, *Na cesarjev ukaz*, 55.

⁵²⁸ Russel, *Egypt: the opening of the great canal*, 65.

⁵²⁹ Dudik in von Mildensee, *Kaiser Franz Joseph I. im Orient*, 57.

⁵³⁰ Jean-Paul Bled, *Franc Jožef*, 337.

⁵³¹ Dudik in von Mildensee, *Kaiser Franz Joseph I. im Orient*, 59.

⁵³² »Tel. Depeschen d. Pester Lloyd,« 3.

⁵³³ Bled, *Franc Jožef*, 340

muzej in tudi piramide. Nad slednjimi se je v pismu cesarici Elizabeti cesar navduševal, dodal pa opazko, da Angležinje bržkone rade plezajo na piramide, ker beduini nosijo le srajco.⁵³⁴ Namen obiska je bil tudi diplomatski, saj so skušali posredovati za vzdržen odnos med khedivom Ismailom Pašo in sultanom Abdul Azizom. To je bilo v interesu zunanje politike monarhije, ki je želela ohraniti moč sultana, a hkrati imeti koristi od gospodarsko-trgovskih priložnosti, ki jih je ponujal Egipt. 25. novembra je cesar zapustil Kairo in se z vlakom odpeljal v Aleksandrijo. »Proti 1 uri popoldne je vlak prispel na postajo, kjer so njegovo veličanstvo sprejele mestne oblasti, konzularni korpus itd. številni zbrani Avstrijci pa so ga tudi živahno pozdravljali.«⁵³⁵ Kmalu po prihodu in nastanitvi v khedivovi palači je cesar sprejel delegacijo konzulov, ki so službovali v Aleksandriji, na povratku z ogleda znamenitosti mesta pa je obiskal še konzulat. Brez dvoma je bil pri vsem tem navzoč tudi Baron Schwegel, ki je zasedal za konzulom Schreinerjem najvišji položaj. Doletela ga je še čast, ki jo je, za razliko od srečanj s cesarjem, ki jih v njegovem življenju ni bilo malo, posebej omenil. V avstrijski koloniji v mestu so namreč organizirali »lesketajoči ples,« kot ga opišeta Dudik in Groller von Mildensee, v čast cesarjeve navzočnosti.⁵³⁶ Tam je cesarja v imenu kolonije pozdravil oče Schweglove soproge, ki je bil tudi visok uradnik Avstrijskega Lloydja, vicekonzul Schwegel pa je cesarju predstavil navzoče in ga spremljal na plesu. V spominih baron Schwegel opiše tudi zanimiv pripetljaj, ki je vzbudil posebno pozornost. Kot konzularni uradnik, odgovoren za cesarjevo varnost med njegovim obiskom Aleksandrije, je za to nalogo angažiral tudi v Egiptu bivajoče prebivalce Boke Kotorske, ki pa so se cesarski oblasti ravno v tistem času upirali.⁵³⁷ Cesar se je v Aleksandriji vkrcal na svojo ladjo Greif in zapustil Egipt. Po odpovedanem srečanju z italijanskim kraljem je 3. decembra prispel v Trst in se tri dni kasneje po 42 dneh potovanja vrnil na Dunaj.

Zanimiv je tudi pregled poročanja časopisov o slovesnosti ob odprtju prekopa in cesarjevem potovanju. *Slovenski narod*, *Laibacher Zeitung* in *Marburger Zeitung* so o odprtju prekopa vsi poročali na zelo podoben način. Slednji kot svoj vir navaja *Neue Freie Presse*. Pišejo pa sledeče: »Iz Egipta, ki nam je za trenutek bližji kot marsikatera dežela Evrope, je ravno prišel telegram: Ob odprtju Sueškega prekopa se je v prisotnosti cesarice Francozov, cesarja Avstrije in vicekralja Egipta odvila verska ceremonija, ki je privabila brezštevilne množice; potem pa se je zgodil odhod proti Ismailiji.«⁵³⁸ Dalje navedejo še sklepanje o tem, da so tako veliko slovesnost priredili, da bi privabili še več investorjev, ki naj bi prispevali še pol milijarde k 500 milijonom, kolikor naj bi že stala gradnja. Kljub vznesenim opisom »17. t. m. bo dovršen prekop, ki Azijo od Afrike odtrga, dva morja zveže in ki bo za svetovno kupčijo imenitna vodna cesta«⁵³⁹ in prednostni postavitvi v časopisju, pa so bili precej skopi z informacijami. Glede na to, da se nahaja natančen opis cesarjevega obiska Svete dežele, ki se je zaključil že 14. novembra, šele v številkah 270 in 271 *Laibacher Zeitung* s 25. in 26. novembra⁵⁴⁰ je razvidno, da so natančnejše in obsežnejše informacije prihajale počasi. Temu pa se da pripisati tudi z informacijami skopo poročanje. Omenimo še poročanje *Neue Freie Presse*, ki so ga mnogi časopisi navajali kot vir. 17. novembra obsežno poroča o otvoritvi, ampak se mnogo manj posveča dogodkom kot polemiki o smiselnosti tega gradbenega

⁵³⁴ Bled, *Franc Jožef*, 340

⁵³⁵ Dudik in von Mildensee, *Kaiser Franz Joseph I. im Orient*, 75.

⁵³⁶ Dudik in von Mildensee, *Kaiser Franz Joseph I. im Orient*, 77.

⁵³⁷ Upor je bil sodeč po časopisju zelo odmeven (skupaj z otvoritvijo prekopa in volitvami v Franciji) kar pojasni presenečenje nad odločitvijo.

⁵³⁸ »Zur Geschichte des Tages,« 1.

⁵³⁹ »Politični razgled,« 3.

⁵⁴⁰ »Der Kaiser im gelobten Lande,« 1.

projekta.⁵⁴¹ To temo in stališče pa prevzameta tudi prej omenjena časopisa. Zanimivo je, da v nobenem od pregledanih časopisov ni omembe cesarjevega obiska v Aleksandriji, tudi v *Pester Lloyd* ne, ki je sicer ponudil zelo natančne podatke o cesarjevem itinerarju.

Zaključek

Čeprav dnevno časopisje v monarhiji odprtju Sueškega prekopa ni namenilo večje pozornosti, pa si jo ta prej kot ne zasluži. To je bil dogodek svetovnega pomena, ki je tudi prostoru Avstroogrške omogočal hitrejšo povezavo z daljnim vzhodom, kar je omogočalo trgovanje in kulturni stik s prej popolnoma odmaknjenimi svetovi. Čudovit vpogled v dogajanje nam nudijo Schwegljevi spomini, spomini osebe, čigar že sama življenjska pot je fascinantna in zavidanja vredna ter tudi sočasni zapisi cesarjevih spremljevalcev na poti: kaplana Dudika in adjutanta Mildenseeja. Josef Baron Schwegel je nastopal v resnično pomembnih vlogah, ob pomembnih ljudeh, na pomembnih zgodovinskih dogodkih, kar je bil po njegovem mnenju bržkone upravičeno »čudovit čas z najlepšimi spomini«.

Viri

- Dudik, Béla in Johann Groller von Mildensee., *Kaiser Franz Joseph I. im Orient*. Hannover: Meistersprung Literatur, 2019 (ponatis izdaje iz 1870).
- »Der Kaiser im gelobten Lande«. *Laibacher Zeitung*, št. 270, 25. november 1869.
- »Politični razgled«. *Slovenski narod*, letnik 2, št. 135, 18. november 1869.
- Russel, Alexander. *Egypt: the opening of the great canal*. Edinburgh: Scotsman, 1869.
- Schwegel, Josef. *Na cesarjev ukaz, spomini politika in diplomata*. Ljubljana: Slovenska matica, 2004
- Šuklje, Fran. *Iz mojih spominov. (druga in tretja knjiga)*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1929.
- »Tel. Depeschen d. Pester Lloyd«. *Pester Lloyd*, letnik 16, št. 269, 19. november 1869.
- »Wien, 16. November«. *Neue Freie Presse*, št. 1875, 17. november 1869.
- »Zur Geschichte des Tages«. *Marburger Zeitung*, letnik 8, št. 139, 25. november 1869.

Literatura

- Bled, Jean-Paul. *Franc Jožef*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990.
- Rozman, Franc, Ernest Petrič, Peter Vodopivec in Andrej Rahten. *Baron Josef Schwegel, spomini in pisma*. Ljubljana: CEP, 2007.

⁵⁴¹ »Wien, 16. November,« 1.